

Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskola
“Attīstība”

&

Kriminoloģisko Pētījumu Centrs

PROJEKTS

“Bērns uz ielas”

Rīga, Latvija, 1997

Saturs

Ievads	3
1. Pētījuma mērķi un uzdevumi	4
2. Pētījuma metodoloģija.....	5
2.1. Pētījumā izmantotās metodes	5
2.2. Pētījuma informatīvā bāze	7
3. Terminoloģijas un operacionālo jēdzienu analīze (“ielas bērnu” definēšana)	8
4. “Bērns uz ielas” 20. - 30.gados Latvijā (Latvijas brīvvalsts)	12
5. Mūsdienu sociālo faktoru, kas veicina bērnu kļūšanu par “ielas bērniem”, analīze	15
5.1. Sociāli nelabvēlīgie faktori, kas nosaka “ielas bērnu” problēmas veidošanos ..	15
5.2. “Ielas bērnu” sociālo apstākļu vērtējums pašu skatījumā	26
6. “Ielas bērnu” saistība ar bērnu devianto uzvedību	38
(Kriminoloģisko Pētījumu Centrs)	
7. Saiknes - “skolu neapmeklējošie bērni” un “bērni uz ielas” raksturojums	48
8. Secinājumi	54
9. Rekomendācijas	57
10. Literatūra	64

IEVADS

Kopš valstiskās neatkarības atjaunošanas Latvijā pilnveidojas tiesiskā sistēma, tiek veikti pasākumi sociālās drošības jomā, mainās sabiedriskās vērtības. Tiek pārveidots indivīdu, t.sk. bērnu, socializācijas process. Tomēr šobrīd Latvijā daudzas primārās un sekundārās socializācijas institūcijas un struktūras nespēj pilnvērtīgi veidot bērnus nepieciešamās vērtības, attīstīt pilnīgas intereses un ideālus. Socializācijas procesā transformācijas periodā ir iesaistījušies jauni veidojumi, kuri bērniem kļūst pietiekoši nozīmīgi, t.sk. ielas un citi sabiedriskie fenomeni.

Ne vienmēr izjūtot atbalstu ģimenē, nejutot interesi par mācībām bērni aizvien lielāku laiku daļu pavada uz ielas. Pārejas perioda apstākļos ir izveidojusies situācija, ka bieži iela ir tā vide, kas bērnus attīsta, veido, nodrošina ar nepieciešamajiem iztikas līdzekļiem, tur bērns apgūst tādas sociālās prasmes, kas palīdz izdzīvot šajos apstākļos.

“Ielas bērnu” problēma kopumā ir saistīta ar četrām būtiskākajām problēmu grupām:

pirmkārt, - apstākļiem, kuri nosaka bērnu izstumšanu no ierastās un viņiem nepieciešamās vides un atrašanās uz ielas. Minētā problēmu grupa ietver faktorus, kuri veido ielas bērnus, nosaka potenciālos “atstumto” kandidātus;

otrkārt, - ar ielas un sociālās vides raksturīgām iezīmēm. Ārēji iela un sociālie veidojumi kļūst it kā pievilcīgāki, tomēr iekšēji tie veidojas nežēlīgāki un autonomāki;

treškārt, - ar bērnu nodarbošanās veidiem, socializācijas procesu un devianto uzvedību uz ielas un citās sabiedriskās vietās. Bērna attīstības procesā iela nav labvēlīgākais socializācijas elements;

ceturtkārt, - ar ielas bērnu socializācijas procesa sekām, kas ir saistītas ar nelabvēlīgām izmaiņām bērnu personībā: viņu vērtību deformāciju, specifisko subkultūras elementu veidošanos.

“Ielas bērnu” problēma Latvijā, kaut arī tā tika apzināta trīsdesmitajos gados, pašreiz ir pilnīgi jauna un līdz šim nav pētīta. Tāpēc īpaši aktuāli ir veikt “ielas bērnu” identificēšanu, viņu dzīves veida un nokļūšanas uz ielas iemeslu uzmanīgu izpēti, lai varētu noteikt un attīstīt šīs problēmas risināšanas stratēģijas. “Ielas bērni” šobrīd Latvijā kā teorētiskā, tā arī praktiskā aspektā nav apzināti. Neapzinot objektīvās pārejas posma grūtības un nepilnības, kā arī steidzīgi nerisinot minēto problēmu, ar pilnu atbildību var teikt, ka Latvija var neatgriezeniski zaudēt daļu no bērniem un pusaudžiem, tai skaitā arī tos, ko var apzīmēt ar terminu “ielas bērni” Latvijā.

Pašreizējā laika posmā nav precīzi apzināta to bērnu daļa, kuri nemācās, neapmeklē mācību iestādes, nav zināms to bērnu īpatsvars, kuriem nav ciešu attiecību ar ģimeni un pieaugušajiem, kuri lielāko daļu laika pavada uz ielas un citās vietās.

Nav apzināta problēma, - kādā veidā iela socializē vai deformē bērnus un pusaudžus; ar ko šī sabiedriskā struktūra piesaista.

Problēmas pamatā ir arī jautājums, ko var un ir nepieciešams darīt ar bērniem, kam prioritāte ir kļuvusi ne ģimene un vecāki, ne skola vai citas mācību iestādes, bet gan iela?

No vienas puses sabiedrībā konstatē parādību “bērni uz ielas”, tiek dibinātas dažādas institūcijas bērnu problēmu risināšanai, veiktas aptaujas utt., bet no otras puses tam visam nav saistības ar problēmu dziļāku analīzi, netiek identificēti problēmas veidošanās cēloņi, tāpēc institūcijas nevar piedāvāt adekvātu palīdzību. Valsts un pašvaldību līmenī netiek izstrādātas programmas, kas balsītas uz problēmas cēloņu novēršanu.

Veicot pētījumu "ielas bērni" autorkolektīvs analizēja Latvijas trīsdesmito gadu pieredzi. Pētījuma gaitā ir veikta salīdzinoša analīze ar atsevišķu pētījumu rezultātiem ārvalstīs (Dānijā, Brazīlijā, Peru u.c.).

Pētījums tika veikts Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskolā "Attīstība", sadarbojoties ar Kriminoloģisko Pētījumu Centru.

Pētījumu veica darba grupa šādā sastāvā (pielikumā CV):

Dr.paed. A.Vilciņa (SDSPA "Attīstība"),
Dr.iur. A.Vilks (Kriminoloģisko Pētījumu Centrs),
Sociologs T.Lāce (SDSPA "Attīstība"),
SDSPA "Attīstība" Zinātniskās Pētniecības Centra asistente
I.Lukašinska,
SDSPA "Attīstība" studentes: A.Strušus,
G.Okuņkova, I.Trapše (III kursa studentes).

Pētījuma konsultanti: Dr.paed. L.Šiļņeva - SDSPA "Attīstība" profesionāla Sociālā darba studiju programmas direktore (skat.CV pielikumā Nr.7),
Profesors Viljams Mēzāns (William Meezan), Dienvidkalifornijas universitātes Sociālā darba skolas studijas programmu direktors (ASV) (skat.atskaiti un CV pielikumā Nr.3),
Profesore Tamāra Kohena (Tamar Cohen) no Izraēlas bērnu seksuālās vardarbības seku novēršanas centra "Meitel"(skat.CV pielikumā Nr. 4).

1. Pētījuma mērķi un udevumi:

Pētījuma "Bērns uz ielas" **pamatmērķis** ir izanalizēt parādību "ielas bērni" un identificēt sociālos faktorus, kas veicina bērnu kļūšanu par "ielas bērniem".

Pētījuma apakšmērķis: balstoties uz identificētajiem sociālajiem faktoriem, kas rada "ielas bērnu" problēmu, izstrādāt secinājumus un rekomendācijas, kas palīdzētu risināt un novērst parādību "ielas bērni".

Ņemot vērā, ka Latvijā šobrīd aktuāla ir bērnu, kuri neapmeklē skolu problēma, pētījuma ietvaros tika analizēta arī informācija un meklēti cēloņi, kas bērniem liedz iegūt izglītību, kā arī raksturota saikne starp šīm divām parādībām: bērni, kas neapmeklē skolu, un "ielas bērni".

Uzmanība tika pievērsta arī nepilngadīgo noziedzībai kā vienai no "ielas bērnu" problēmas nopietnām sekām.

Lai sasniegtu mērķi darba grupa izvirzīja sekojošus uzdevumus:

1. Veikt definīciju un radniecīgo ārzemju pētījumu analīzi. Definēt jēdzienu "ielas bērni" Latvijā.
2. Izanalizēt sociālo parādību "bērni uz ielas" Latvijā 20. - 30. gados.
3. Analizēt sociālos faktorus, kas veicina "ielas bērnu" problēmas veidošanos, un individuālos sociālos gadījumus, un izveidot "ielas bērnu" sociālo portretu.
4. Sniegt kvalitatīvu raksturojumu saiknei starp sociālām parādībām: "bērni uz ielas" un "bērni ar devianto uzvedību"
5. Raksturot saikni starp sociālām parādībām: "skolu neapmeklējošie bērni" un "bērni uz ielas".

6. Balstoties uz veikto izpēti, izstrādāt rekomendācijas par “ielas bērnu” problēmas risinājuma iespējām.

2. Pētījuma metodoloģija.

2.1. Pētījumā izmantotās metodes

Analizējot teorētisko literatūru un radniecīgus ārzemju pētījumus, var konstatēt, ka metodoloģija dažādos pētījumos atšķiras atkarībā no pētījuma mērķiem, tomēr lielākajā daļā pētījumu kā galvenās metodes tiek izmantotas:

- tiešā novērošana - kā institūcijās (diagnostikas centros, dienas centros, patversmēs), tā arī uz ielām un citās sabiedriskās vietās;
- intervijas - brīvās un strukturētās intervijas. Kā viens no priekšnosacījumiem pētniekiem tika izvirzīta vietējās valodas, dialekta pārvaldīšana- longitūda pētījumos Meksikā. (Lusk Mark W. 1989);

Brīvās un strukturētās intervijas un tiešā novērošana daudzos pētījumos tika atzītas kā vispiemērotākās metodes, lai izprastu bērnu uzvedību viņu sociālekonomiskajā kontekstā.

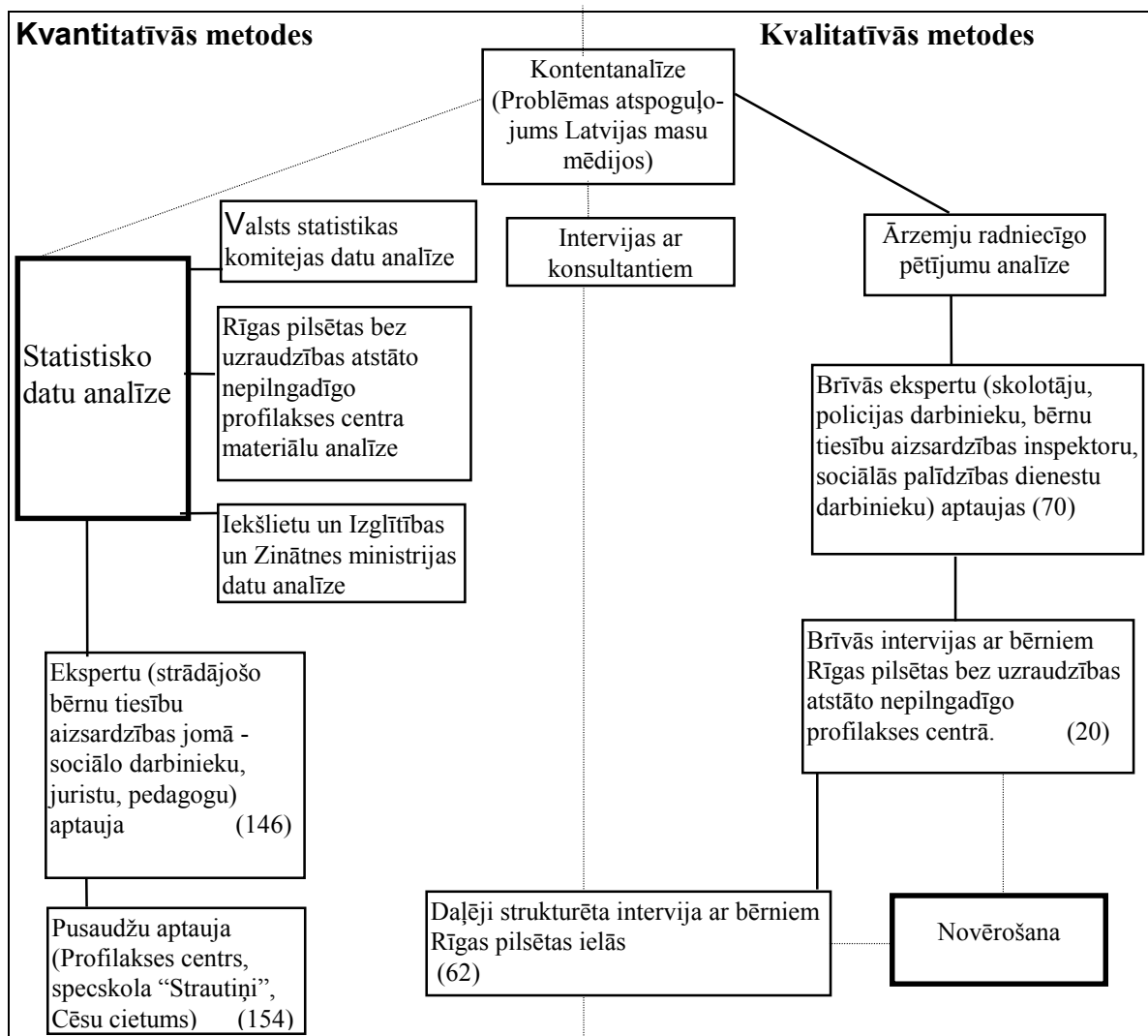
Pētījumos bieži tiek izmantota arī:

- dokumentu analīze (piem., biogrāfiju aprakstu analīze);
- standartizētie psiholoģiskie testi:
  - 1) lai noteiktu bērnu garīgo attīstību un novērtētu inteliģenci (Kohs S.C., 1923);
  - 2) lai apzinātu bērnu emocionālo, neiroloģisko funkcionēšanu (Lewis Aptekar, 1989).

Balstoties uz līdzīgu pētījumu analīzi mūsu pētījumā “Bērns uz ielas” tika izmantotas kompleksas kvalitatīvas un kvantitatīvas sociālās pirminformācijas ieguves metodes un avoti. (Shēma Nr.1).

Pētījumā izmantotās metodes:

- Teorētiski loģiskā analīze (ārzemju radniecīgie pētījumi).
- Vēsturiskā analīze.
- Dokumentu analīze.
- Statistisko datu analīze.
- Tiešā novērošana.
- Kontentanalīze.
- Aptaujas metode:
  - brīvas un daļēji strukturētās intervijas;
  - anketēšana.

Pētījumu strukturāli var iedalīt 3 etapos:

Pētījuma I etapā (1996.g.oktobris - 1996.g.decembris) galvenokārt tika izmantotas kvalitatīvās pētījumu metodes. Tika veikta radniecīgu ārzemju pētījumu analīze, definēti termini, t.sk. "ielas bērns", precizētas turpmākās pētījumu metodes, kā arī analizēta Latvijas laika (20 - 30 gadu) pieredze "ielas bērnu" problēmas risināšanā. Pirminformācija tika iegūta, izmantojot brīvās intervijas - aptaujājot pusaudžus, kuri atrodas Rīgas pilsētas Galvenās policijas pārvaldes bez uzraudzības atstāto nepilngadīgo profilakses centrā. Paralēli risinājās brīvās ekspertu intervijas (70 ekspertu) un dokumentu analīze (Valsts statistikas komitejas un Profilakses centra materiālu) un tiešā novērošana profilakses centrā.

Pētījuma II etapā (1997.g.janvāris - 1997.g.jūlijs) empīriskās informācijas ieguves procesā galvenokārt tika izmantotas kvantitatīvās pētījuma metodes: dažādu kategoriju respondentu aptauju un statistikas materiālu analīze.

Lai noskaidrotu ekspertu viedokli par sociālajiem faktoriem, kas rada "ielas bērnu" problēmu un nenodrošina bērnus ar pamata izglītību, tika izstrādāta ekspertu aptaujas anketa. (Pielikums Nr.1) Tika aptaujātas trīs ekspertu kategorijas:

- Sociālie darbinieki, kas nodarbojas arī ar bērniem no sociālā riska un nelabvēlīgām ģimenēm;

- Izglītības iestāžu darbinieki;
- Juristi - tiesību aizsardzības iestāžu darbinieki, kas bez citiem likumpārkāpējiem nodarbojas ar nepilngadīgo likumpārkāpumu profilaksi.

Anketēšanas rezultātā tika apkopotas tās anketas, kur respondenti - eksperti savā darbā strādā vairāk nekā divus gadus un spēj pietiekoši kvalitatīvi vērtēt "ielas bērnu" problēmu kopumā.

Lai veiktu ekspertu un dažādu kategoriju pusaudžu viedokļu salīdzinošo analīzi par faktoriem, kas nosaka bērnu atrašanos uz ielas, tika izstrādāta nepilngadīgo aptaujas anketa. (Pielikums Nr.2) Aptaujāti bērni Pusaudžu profilakses centrā (Alises ielā 3a), likumpārkāpēji speciālajā skolā "Strautiņi", Cēsu cietumā.

Pētījuma III etapā (1997.g.augusts - 1997.g.decembris) tika realizēta daļēji strukturētā "ielas bērnu" aptauja Rīgas pilsētā (aptaujāti 62 nepilngadīgie), paralēli notika tiešā novērošana uz ielām.

Aptauja tika fokusēta uz cēloņu identificēšanu, kas noveduši bērnu pie ielas dzīvesveida, kā arī vispārēja "ielas bērnu" sociālā portreta iegūšanu. Aptaujas pamatjautājumi saistīti ar "ielas bērnu" ģimeni, viņu nodarbošanos, skolas apmeklēšanu, ielas vides raksturojumu, sabiedrības un vienaudžu attieksmi pret "ielas bērniem", viņu vērtībām un nākotnes vēlmēm.

Tika veikta Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskolas "Attīstība" (SDSPA "Attīstība") studentu kursa projektu, par bērnu klaidonības cēloņiem Rīgas Vidzemes un Latgales priekšpilsētās (I.Lobānova,1997; V.Dimiņa,1997), apkopošana.

Pēc aptaujas datu apstrādes notika ziņojuma sagatavošana un uz to balstītu rekomendāciju izstrādāšana problēmas risināšanas stratēģijām.

2.2. Pētījuma informatīvā bāze:

1. Statistiskie dati:

- Iekšlietu ministrijas Pilsonības un Imigrācijas departamenta dati par nepilngadīgajiem, kuri reģistrēti iedzīvotāju reģistrā;
- Izglītības un Zinātnes ministrijas dati par skolu apmeklējošiem bērniem;
- Valsts Statistikas komitejas dati, t.sk. ar Pasaules bankas atbalstu veiktais pētījums par mājsaimniecības budžetu 1996.gadā.

2. Intervijas:

- "Ielas bērni" Rīgas pilsētā, intervēti 62 nepilngadīgie (daļēji strukturēta intervija; pielikums Nr.5).
- Bērni, kuri uzturējās Rīgas pilsētas bez uzraudzības atstāto nepilngadīgo profilakses centrā (20 brīvās intervijas).
- Intervijas ar skolotājiem, policijas darbiniekiem, bērnu tiesību aizsardzības inspektoriem, sociālās palīdzības dienestu darbiniekiem, pilsētu un rajonu līmenī (70 intervijas);
- Intervijas ar:
  - * profesoru Viljamu Mēzānu (William Meezan), Dienvidkalifornijas universitātes Sociālā darba skolas studijas programmu direktoru (ASV);
  - * profesori Tamāru Kohenu (Tamar Cohen) no Izraēlas bērnu seksuālās vardarbības seku novēršanas centra ".

3. Aptaujas pēc speciāli izstrādātām anketām.

Ekspertu:

- 60 sociālo darbinieku;
  - 49 pedagogu;
  - 37 juristu;
- (Kopējais ekspertu skaits 146)

Nepilngadīgo:

- ◆ 14 pusaudžu, kuri ievietoti Rīgas Galvenās policijas pārvaldes nepilngadīgo uzņemšanas un profilakses centrā;
- ◆ 70 pusaudžu, kuri atrodas speciāla režīma pāraudzināšanas iestādē “Strautiņos” Alūksnes rajonā.
- ◆ 70 pusaudžu, kuri ir notiesāti par noziegumu izdarīšanu un atrodas Cēsu nepilngadīgo cietumā;

3. Terminoloģijas un operacionālo jēdzienu analīze. (“ielas bērnu” definēšana)

Latvijā līdz šim nav veikti pētījumi par “ielas bērniem”, tāpēc arī nav noteikti kritēriji, pēc kādiem bērnu var pieskaitīt šai grupai. SDSP augstskolā “Attīstība” ir bijuši pētījumi par klaidonību, bezpajumtniecību, ubagošanu, analfabētismu, nepilngadīgo noziedzību u.c., kas daļēji sasaucas arī ar “ielas bērnu” problemātiku, taču vienotas definīcijas-“ielas bērns” tajos nav. Ņemot vērā, ka tas nav vienkārši - noteikt, kur ir tā robeža, kad par bērnu sāk runāt kā par “ielas bērnu”, bieži šo terminu saprot dažādi, atkarībā no tā, kas interesē vai kam pievērš uzmanību termina lietotājs. Tā, piemēram, izglītības aspektā “ielas bērni” ir “neveiksmīgie” jeb “izstumtie bērni”, kuriem pēc sava vecuma būtu jāatrodas skolā, bet viņi atrodas ārpus jebkuras sociālās, izglītības vai pat rehabilitācijas iestādes. Viņi ir ārpus normālas sociālas kontroles, kāda skar pārējos šī vecuma bērnus. Kā rāda pētījumi pasaulē, tie visbiežāk ir zēni starp 5 - 18 gadiem. Viņiem ir dažāda saikne ar ģimeni - dažiem ir kaut kāds kontakts ar ģimeni, dažiem pilnīgi sarautas saites ar ģimeni, citiem ir tiešs konflikts. Viņi dzīvo visdažādākajās pilsētas vietās - ielās, pamestās mājās, stacijās, ostās, autostāvvietās, tirgos, tirdzniecības centros, tuneļos u.c.

Veicot gan teorētisku, gan praktisku situācijas analīzi, ir svarīga skaidra terminoloģija. Termins “ielas bērni” ir pamattermins, lai ietvertu lielu daudzumu problēmu.

Lai gan dažādu kultūru vēsturē un literatūrā ir sastopamas daudzas atsauces par bērniem, kurus varētu uzskatīt par ielas bērniem, pats termins “ielas bērns” tika radīts 80-jos gados, lai identificētu bērnus, kuri ir izvēlējušies vai ir bijuši spiesti izvēlēties lielāko daļu sava laika pavadīt uz ielas dažādās nodarbēs. Liela daļa šo definīciju nāk no Ziemeļamerikas - īpaši no literatūras par klaidoņiem un bezpajumtniekiem.(J.G.Cosgrove, 1990)

Pēc UNICEF klasifikācijas jēdziens “bērns īpaši sarežģītos/ grūtos apstākļos” sevī ietver šādas kategorijas:

1. strādājošie bērni;
2. **ielas bērni;**
3. novārtā atstātie un pamestie bērni;
4. bērni, kas iesaistīti bruņotos konfliktos vai dabas katastrofās.

Visas šīs kategorijas neizslēdz viena otru - gan ielu, gan strādājošie bērni var ciest no vardarbības un pamestības. Savukārt daudzi bērni bruņotu konfliktu rezultātā vai arī dabas katastrofu iespaidā var kļūt par ielu bērniem vai par strādājošiem bērniem.

“Ielas bērns” definēšana joprojām ir problemātiska un atrodas noskaidrošanas procesā. Sākotnēji šī definīcija “ielas bērni” attiecās uz visiem pilsētas bērniem, kuri lielāko daļu laika pavada uz ielas, strādājot vai nestrādājot. Aizvien vairāk šī definīcija tiek attiecināta arī uz tiem bērniem, kuriem ar ģimeni ir visai niecīga saikne vai tās nav vispār un kuri ir sev izstrādājuši specifiskas izdzīvošanas stratēģijas.

Analizējot pētījumus par “ielu bērniem”, kas veikti dažādās valstīs, jāatzīmē, ka, definējot, kas ir ielas bērns, tiek izmantotas dažādas pieejas:

- daudzos pētījumos kā **pamata definīcija** ir izmantota Apvienoto Nāciju definīcija “ielas bērns”, kas adaptēta attiecīgās valsts specifikai.

Saskaņā ar šo definīciju “ielas bērns” ir jebkurš zēns vai meitene, kuram iela (tās vārda plašākajā nozīmē, ieskaitot neapdzīvotas mājas, pamestas zemes) ir kļuvusi par viņa/ viņas ierasto mājokli un/ vai iztikas avotu un par kuru atbildīgie pieaugušie viņu neadekvāti aizsargā, uzrauga un vada (ICCB, 1985),

Šī definīcija mūsu pētījumā ir svarīga, jo tā sevī ietver arī tos bērnus, kuri saglabā kādu saikni ar ģimeni, strādājot uz ielas - pilnu vai nepilnu dienu (slodzi), kā arī tos, kuriem ar ģimeni nav kontakta un kuri pilnībā dzīvo uz ielas.

- Ir definīcijas, kuras ir vairāk aprakstošas un sastāv no vairākām daļām; par pamata kritērijiem ir ņemti tie vai citi nosacījumi, piemēram, kāda bērnam ir saikne ar ģimeni, kādas ir pajumtes pieejamības iespējas u.c. nosacījumi.

Dienvidāzijas reģionālajā UNICEF ziņojumā “ielas bērns” tiek definēts šādi:

1. bērni, kuriem ir nepārtraukta, ilgstoša saikne ar ģimeni, bet kuri kopā ar saviem vecākiem pavada lielāko daļu laika uz ielas, strādājot, ubagojot utt.
2. strādājošie bērni, kuri pavada visas dienas un dažas naktis uz ielām, sabiedriskajās vietās. Bērni, kuriem ir reti kontakti ar ģimeni.
3. bērni uz ielas- tādi kā bāreņi, klaiņojošie bērni, bēgļi, kuriem nav nekādu kontaktu ar ģimeni.

Tam par pamatu ņemts UNICEF izstrādātais dalījums 3grupās (UNICEF, 1986)

1. “kandidāti”- bērni, kas var kļūt par “ielas bērniem” (tie ir bērni, kas strādā uz ielas, bet dzīvo ģimenē), vai dzīvo ģimenē ļoti lielā nabadzībā;
2. “bērni uz ielas”- bērni ar neadekvātu/ sporadisku atbalstu no savas ģimenes (visbiežāk no alkoholiķu, narkomānu, vientuļo māšu, daudz bērnu ģimenēm);
3. “ielas bērni”- bērni, kas funkcionē pilnīgi bez ģimenes atbalsta.

Līdzīgi Latīņamerikas reģionālajā UNICEF ziņojumā šie bērni tiek iedalīti trīs lielās kategorijās:

1. bērni, kas pakļauti lielam riskam (children-at-high-risk). Viņi tiek definēti kā bērni (zēni un meitenes), kuri dzīvo pilnīgā nabadzībā, mājokļos, kuros ir ārkārtīgi trūcīga vide, bez pamata vajadzību nodrošinājuma. Šie bērni pārsvarā saņem neadekvātu vecāku uzraudzību, daudzi dzīvo graustu rajonos bez komunālajiem pakalpojumiem, bez piemērotām skolām utt.
2. bērni uz ielas (children-in-street). Šo kategoriju veido tie zēni un meitenes, kuri ir uz ielas galvenokārt, lai strādātu. Šie bērni pavada lielu daļu sava laika ielu vidē. Viņi saglabā kontaktus ar ģimeni, bet neapmeklē skolu regulāri. Tāpēc, ka attālums starp viņu mājām un vietu, kur viņi “strādā”, ir liels, viņi reizēm nakšņo uz ielas, kāpņu telpās, parkos, zem tiltiem vai pamestās celtnēs.
3. ielu bērni (children of the street). Zēni un meitenes, kuriem ielu vide ir primārā vide. Šie ir bērni, kuri ir vai nu pamesti, vai ir bāreņi, vai (kas ir daudz biežāk) ir aizbēguši no mājām. Iela-tā ir viņu darba iespēju vieta, iela ir kļuvusi par viņu mājām. Tā ir vieta, kur viņu vērtības tiek pārveidotas atbilstoši “ielu ētikai”. Šīs kategorijas bērni pilnībā uzaug ārpus divu vissvarīgāko socializācijas institūciju ģimene un skola - ietvariem.

- Ir definīcijas, kur par pamatu ņemts dalījums:
  - * bēguļojošs bērns (runaways) - tie ir bērni, kas pastāvīgi pamet mājas bez vecāku atļaujas;
  - * padzīts, izdzīts bērns (throwaways) - tie ir bērni, kurus vecāki ir pamudinājuši pamest mājas vai arī vecāki paši ir pametuši šos bērnus, kā arī tie, kuri cietuši no vecāku vardarbības un no tā, ka viņi pamesti novārtā. (Nye & Edelbrock, 1980., Richter, 1989).
- Daudzās "ielas bērnu" definīcijās tiek atspoguļotas tās **specifiskās iezīmes**, kas piemīt konkrētai valstij, kā arī **tas, kas interesē vai kam pievērš uzmanību šī termina/definīcijas lietotāji**. (Skatīt tabulu Nr.1).

Tabula Nr. 1

Ielas bērnu definēšana ārvalstu pētījumos

Valsts	"Ielas bērni" definēšana
<u>Indija</u>	termins "ielas bērns" attiecās uz bērniem, <u>kuri pelna naudu</u> (tai skaitā arī nelikumīgā veidā) uz pilsētas ielām. Citiem vārdiem: tie ir "uz ielām strādājošie bērni" (<u>street based working children</u>) vai "bērni uz ielas". Starp viņiem tikai nedaudzi dzīvo uz ielas un viņiem ir vāja saikne ar ģimeni- tie ir "ielu bērni" (<u>children of the street</u>). (L.Fonseka, D.D.Malhotra, 1994)
<u>Taizeme</u>	ielas bērni tiek definēti kā bērni, kuriem nav pastāvīgu māju, kuri klaiņo pa sabiedriskām vietām, pelna iztikai uz ielām un kuri tiek pakļauti iesaistīšanai noziegumos. (Santaputrat, Washanavongs, Thairry, 1990)
<u>Maimāra</u> (Myanmar) (agrākā Birma)	tie ir bērni, kuri ir bez ģimenes, vai arī saikne ar ģimeni ir tik vāja, ka tikai ļoti reti viņi ir sastopami mājās (Yangon UNICEF, 1992)
<u>Malāzija</u>	ielas bērni tiek pakārtoti zem plašākas bērnu kategorijas: kuriem ir nepieciešama aizsardzība un aprūpe, vai kuri ir pakļauti riskam. (Keen, 1992)
<u>Kambodža</u>	bērni bez ģimenes atbalsta, kuri bieži ir uz ielas- vai nu lai ubagotu, vai arī lai nopelnītu iztikai, vai arī bērni; <u>kuru ģimenu mājāsaimniecības vada sievietes</u> un kuriem pietrūkst gādības un uzmanības, ir klasificējami kā "ielas bērni". (Cruz, 1992)
<u>Kīna</u>	"ielas bērni" galvenokārt ir tie, <u>kuri neapmeklē skolu, un tie bērni, kuri pamet skolu-</u> obligāto deviņgadīgo izglītību (Xiang, 1990)
<u>Vjetnama</u>	tūkstošiem bērnu, kuri dzīvo uz ielas tiek saukti par "putekļu, atkritumu" bērniem (children of the dust). Ir definētas trīs kategorijas: 1. pamestie un bez pajumtes palikušie bērni; 2. bērni, kuri iet uz mājām pie savām ģimenēm; 3. Bērni no "ielu ģimenēm" (ar "ielu ģimenēm" šeit tiek saprasts, ka bērna vecāki paši mitinās uz ielām, graustos u.t.t) (Childhope Asia, 1992)
<u>Džakarta</u>	tiek izdalītas divas kategorijas: 1. bērni, kuri strādā uz ielas; 2. bērni, kuri dzīvo uz ielas (CCIPS, ICWF-Childhope, 1992)
<u>Dānija</u>	ziņojumā par "ielas bērniem" tiek piedāvāta sekojoša definīcija: "ielas bērni ir bērni ir jaunieši līdz 18 gadu vecumam, kas īsāku vai ilgāku laiku pavada īpašā ielas vidē- īpašās vietās: ap centrālstaciju, skvoteru ēkās (patvaļīgi ieņemtas, pamestas ēkas, kurās apmetas un apsaimnieko jauniešu komūnas), iepirkšanās centros u.c. pilsētas vietās. Ielas bērni ir jauni cilvēki, kuri zaudējuši saikni ar savu ģimeni un kuru galvenā pieķeršanās ir grupām ielas vidē. Nomināli viņiem var būt vecāku adrese vai piederība pie institūcijas, taču lielākā atšķirība ir tā, ka praktiski viņi tur pavada maz laika un nav pieaugušu cilvēku -vecāki, skola, institūcijas vai sociālās labklājības iestādes, ar kuriem viņiem būtu ciešas (saistošas) attiecības." (Soren Juul, 1992)
<u>Nepāla</u>	tie ir īpaši izdalīti bezpajumtnieki- "ielu bērni": bērni, kas dzīvo uz ielām, ubago, lupatlaši un "parastie" strādnieki, tādi kā nesējs. Definīcija "bezpajumtes ielu bērni" ietver sevī: bērnus, kuri nav aktīva mājas (ģimenes) daļa un kuri pelna iztiku ar pašu darbu. ("Methods used in research with street children in Nepal" Rachel Baker, Catherine Panter - Brick, Alison Todd.)
<u>Kolumbija</u>	parasti termins "ielu bērni", kad tas tiek lietots presē un pat profesionālu vidū, ietver to,

ka bērnu pēkšņi atstājusi viņa ģimene, un patiešām bieži vien viņi ir arī pamesti. Bez tam termins ietver to, ka bērnam nav citas vietas kur dzīvot, kā tikai iela, un ka ģimenes viņam nav. (Lewis Aptekar, 1989)

Definējot fenomenu “ielas bērns” ir jāatceras, ka ir atšķirības starp ielu bērniem labklājības valstīs un jaunattīstības valstīs (Forrest, Tyler, Tyler & Echeverry, 1986).

1. Jaunattīstības valstīs “ielu bērni” galvenokārt ir zēni, kuri ir pavisam pametuši mājas un apzinās, ka dzīve uz ielas nav nekas romantisks un ka tas nav sociālā protesta līdzeklis.

2. Savukārt labklājības valstīs tipisks ielas bērns ir baltā meitene vai arī jaunieši no ģimenēm ar vidējiem vai augstiem ienākumiem, kuri pamet mājas uz neilgu laiku starppersonisku vai ģimenes konfliktu dēļ.

Rihters (Richter, 1991) atklāja, ka vidējais “ielas bērns” vecums Trešās Pasaules valstīs ir no 11-16 gadiem. Tas ir atšķirīgs Pirmās Pasaules valstīm, kur vidējais ielas bērnu vecums ir virs 16 gadiem. Trešās Pasaules valstīs (piemēram, Dienvidāfrikā) bērniem ir tendence palikt uz ielas ilgāku laika periodu nekā bērniem no Pirmās Pasaules valstīm - galvenokārt tādēļ, ka viņiem nav alternatīvas pajumtes, mājokļa vai adekvātu ģimenes apstākļu (Johann Le Roux, 1996; Richter, L.M., 1991; Ross, C. 1996). Tātad “ielas bērns” fenomens un tā definīcija ir jāskata konkrētās valsts socioekonomiskajā, politiskajā un kultūras kontekstā.

Lai gan ir ļoti dažādas pieejas definējot un aprakstot fenomenu “ielas bērns”, tomēr ir dažas kopīgas iezīmes:

- tie ir bērni, kuri mēģina izvairīties/ izbēgt no neciešamiem apstākļiem mājās vai viņu tiešajā vidē;
- tie ir bērni, kuri paši uzņēmušies noteikt savu dzīvi un nākotni un kontrolēt to;
- tie ir viegli pakļaujami ekspluatācijai;
- lielākā daļa no viņiem ir pametuši/ atstājuši nesakārtotu ģimenes vidi, kurā valda vardarbība, alkoholisms, atsvešināšanās u.c. faktori;
- tie ir bērni, kas netic, ka sabiedrība viņus aizsargās;

Šai pētījumā tika adaptēta Apvienoto Nāciju definīcija:

“Ielas bērns” ir jebkurš zēns vai meitene, kuram iela ir galvenā socializācijas vieta un tā ir kļuvusi par viņa/ viņas ierasto mājokli un/ vai iztikas avotu un par kuru atbildīgie pieaugušie neadekvāti viņu aizsargā, uzrauga un vada.

Šos bērnus un jauniešus raksturo vairākas pazīmes:

1) Viņiem ir kāda pastāvīga atrašanās vieta uz ielas un arī pastāvīga nodarbošanās (veids kā nopelnīt naudu iztikai, apģērbam, arī spēļu automātiem utt.).

2) Viņi veido savu sociālo grupu, kas kalpo viņiem kā izdzīvošanas līdzeklis.

3) Viņi bieži neapmeklē skolu vai apmeklē to neregulāri, nav ciešu attiecību ar pieaugušajiem cilvēkiem (tai skaitā skolu, pašvaldību).

4) Viņi pavada lielāko daļu sava laika ielas vidē, visbiežāk viņiem ir vāja saikne ar ģimeni, viņu vecāki neinteresējas par bērna dzīvesveidu.

4 . “Bērns uz ielas” 20.-30. gados Latvijā.

Šodien Latvijā nav izstrādāta precīza bērnu, kuri neapmeklē skolu, uzskaitē, tāpat arī nav apzināta un apkopota informācija par “ielas bērniem” un analfabētisma izplatību. Esošā informācija ir neprecīza un pilnībā neatspoguļo reālo situāciju. Jāatzīst, ka Latvija

20.-30. gados - Latvijas brīvvalsts laikā - ir jau saskārusies ar līdzīgām problēmām un ieguvusi pieredzi šo problēmu risināšanā.

Protams, problēmas cēloņi toreiz un šodien bija atšķirīgi, tomēr uzskatām, ka 20.-30. gadu pieredzes analīze varētu palīdzēt labāk izprast šo problēmu šodienas Latvijā, kā ar būt noderīga veiksmīgas šodienas situācijas analīzei un ļautu plānot darbību situācijas uzlabošanai.

20. - 30 .gadi - Latvijas brīvvalsts laiks. Šai laikā bija daudz tādu bērnu, kuri bija palikuši uz ielas bez apgādības un visbiežāk neapmeklēja skolu. Šie bērni 20. - 30. gados tika pieskaitīti bāreņiem, bet šodien mēs tos sauktu par “bērniem uz ielas”. Tātad Latvijas brīvvalsts laikā “ielas bērnus” varētu definēt kā bērnus, kuri neapmeklē skolu. Tāpēc “ielas bērnu” problēma tajā laikā tika risināta galvenokārt caur izglītības sistēmas sakārtošanu. Tai laikā Latvijas valdība sāk lietot terminu - sociālā politika. Termins ietver valsts varas centienus uzlabot sociāli nenodrošinātāko personu dzīves līmeni, attīstot labklājības sistēmu - Latvijas valsts paredzēja samazināt nabadzības līmeni. Līdz ar neatkarības iegūšanu bija jāveic radikālas izmaiņas, pilnīgi no jauna jāveido ekanomiskā, sociālā, un izglītības sfēra jau 1919. gadā.

Valstī uzmanību pievērta tādai problēmai kā analfabētisms. Tas tika definēts kā rakstīt un lasīt neprasme. Salīdzinot 1913. gadu un 1919. gadu, analfabētu skaits bija nedaudz samazinājies. Dati vēsta, ka 1913.gadā no 100 bērniem, kuri ir vecumā līdz 10 gadiem, ne lasīt, ne rakstīt neprata 78%, bet 1919.g. - 75%. Šī niecīgā uzlabošanās ir izskaidrojama ar karu, jo kara laikā tika samazināts jaunāko klašu skaits. Karam turpinoties strauji sāka augt lasīt un rakstīt nepratēju skaits bērnu vidū, kuri bija skolas vecumā. Vecumā no 8 - 11 gadiem bija 2840 analfabētu pret 10.708 lasīt un rakstīt pratējiem. Dati par iedzīvotāju izglītības līmeni tika iegūti iedzīvotāju skaitīšanas laikā. Tāda iedzīvotāju skaitīšana notika 1919.g. 2.februārī/ 1925.g. Latvijā bija 1845 tūkstoši iedzīvotāju, no tiem 25,11% analfabētu, bet 14,72% analfabētu bija vecāki par 10 gadiem. Minētajā gadā Rīgā bija 12,66% analfabētu, bet Latvijā vecumā no 10 - 15 gadiem 11,83%, savukārt no 15 - 20g. vecumam 7.74% analfabētu (Izglītības ministrijas mēnešraksts, 1925).

Līdz ar Latvijas brīvvalsts proklamēšanu arī skolai vajadzēja nostāties uz jauniem tautiski kulturāliem pamatiem. Visa izglītības sistēma bija jāveido pilnīgi no jauna, jo nebija nekādu statistisku ziņu, kas vēstītu par skolu stāvokli. Daļa no krievu laika skolu datiem pazuda līdz ar krievu varas sabrukšanu, bet atlikušie bija pilnībā nederīgi. Jaunās pašvaldību iestādes bija spiestas savos rīkojumos vairāk vadīties pēc nojautas, nekā pēc noteiktiem statistiskiem datiem. Arī šodien Latvijā ir zināmā mērā līdzīga situācija. 1919. gadā Izglītības ministrija izdeva rīkojumu: veikt statistisko ziņu vākšanu pa skolām. Pēc pamatskolu inspektoru datiem 1919.g. rudenī un ziemā Latvijā darbojās 864 latviešu pamatskolas un vidusskolas ar pamatklasēm, bet šīs ziņas ir nepilnīgas, jo skolas nav nosūtījušas pilnīgas ziņas. Šai laikā 735 skolās mācījās 65078 skolēni.

Līdzīgu ceļu Latvija iet arī šobrīd. Ar 1996.gada 4.jūniju Latvijas Republikas Ministru kabinets pieņēmis noteikumus Nr.194 “Skolas vecuma bērnu uzskaites noteikumi”. Saskaņā ar Latvijas Republikas Izglītības un Zinātnes ministrijas 06.11.1996. rīkojumu Nr.114 izdota “Instrukcija par dokumentāciju mācību audzināšanas iestādēs skolas vecuma bērnu uzskaites nodrošināšanai un skolēnu starpskolu kustības reģistrācijai”. Vadoties pēc šiem dokumentiem, vietējās pašvaldības savāc informāciju par bērniem, kuri neapmeklē skolu, bet neveic skolēnu iesaistīšanu mācībās skolās.

Latvijas izglītības sistēmas pamati tika likti Tērbatas skolotāju kongresā 1917. gadā. Rīgas skolotāju kongress pieņēma Tērbatas kongresā izstrādāto izglītības sistēmu, kā arī tika pētītas skolu sistēmas citās valstīs, piemēram, Norvēģijā, Zviedrijā, lai izstrādātu

tam laikam pedagoģiski un ekonomiski vispiemērotāko izglītības shēmu. Likumā par Latvijas izglītības iestādēm mācības sadalīja trīs posmos:

1. māj mācība vai priekšskola no 7-8 gadu vecumam;
2. pamatskola no 9-14 gadu vecumam;
3. vidusskola vai tās vietā papildus skola no 15-16 gadu vecumam.

Salīdzinoši šodien Latvijā:

1. sākumskola 7-10 gadi (1-4 klase)
2. pamatskola 11-15 gadi (5-9 klase)
3. vidusskola 16-18 gadi (10-12 klase)

Papildus skolas turpinājums un noslēgums bija tautas augstskola. Izglītības likuma 33. pantā teikts, ka katram Latvijas pilsonim ir obligāti jāmacās no sestā līdz sešpadsmitajam mūža gadam.

Jaunus izglītības un kultūras pamatus lika 1934. gada 12.jūnijā pieņemtais "Likums par tautas izglītību" un "Likums par Kultūras fondu". "Likums par tautas izglītību" kopā ar attiecīgajiem grozījumiem Izglītības Ministrijas Satversmē ietvēra sevī jaunus uzdevumus un nacionālās skolas jautājumu, kā arī radīja vienotu un centralizētu skolu pārvaldi un vadību. Jaunie noteikumi par skolu pārvaldi apvienoja visas Izglītības Ministrijai padotās iestādes vienā Skolu departamentā. Lai noskaidrotu, kādiem bērniem attiecīgajā vecumā jāsāk apmeklēt skola, katra pašvaldība ne vēlāk kā 4 nedēļas pirms mācību gada sākuma savā rajonā reģistrēja visus bērnus, kas sanieguši obligāto mācību vecumu. Šie saraksti tika nosūtīti attiecīgo skolu pārziņiem, lai tie sekotu kā tiek ievērots "Likums par tautas izglītību". Bez šīm kārtējām reģistrācijām notika plašākas reģistrācijas, tās tika attiecinātas uz bērniem, kuri obligātajā vecumā kaut kādu iemeslu dēļ neapmeklēja skolu.

Šādas reģistrācijas notika tautas skaitīšanas laikā. Personu kartiņā bija ieviests jautājums par skolas neapmeklēšanu. Šie dati atļāva konstatēt, cik bērnu neapmeklē skolu. Tā tika iegūti dati par skolas vecuma bērniem, kuri skolu neapmeklēja 1925.,1930.gadā. Tā kā tautas skaitīšanas dati tikai konstatēja faktu, bet nenoskaidroja iemeslus, tad Skolu departaments organizēja, bērnu, kuri neapmeklē skolu, reģistrāciju. Tādas reģistrācijas notika 1921./22.m.g. 1923./24., 1927./28., 1936./37. mācību gadā (skat. tabulu Nr.2) Tabulā dotie dati rāda, ka piecpadsmit gadu laikā (1920.-1935.) tautas skaitīšanā konstatētais ārpus skolas palikušo bērnu skaits samazinājies, piemēram, ja 1920.g. bija 151883 bērnu vecumā no 8-14.g., kuri neapmeklēja skolu, tad 1925.g. vairs 66532 un 1930g.- 34217, bet 1935g. -36739. Samazināšanās, salīdzinot ar 1920. gadu, bija vairāk nekā četrkārtīga .

Tabula Nr.2

Skolu neapmeklējošo bērnu skaits un %

Vecums	1920		1925		1930		1935	
	Skaits	%	Skaits	%	Skaits	%	Skaits	%
8 gadi	30201	82.01	11581	57.09	10659	35.70	13057	38.92
9 “	23043	70.35	9640	40.15	5258	20.28	5315	15.61
10 “	23814	62.24	8876	27.83	2908	12.43	2615	7.89
11 “	14721	49.57	7108	22.07	2297	9.91	1995	5.85
12 “	21010	50.32	7613	20.60	2281	12.01	2529	7.68
13 “	17985	50.21	8865	25.09	3702	18.20	4223	13.58
14 “	21109	57.35	12849	35.77	7112	30.24	7005	26.42
Kopā:	151883	60.14	66532	30.72	34217	20.71	36739	16.30

20.-30.gados Latvijā to bērnu vidū, kuri neapmeklēja skolu, bija arī tādi bērni, kuriem bija fiziski un garīgi defekti. Pirms kara pastāvēja šādas defektīvo bērnu audzināšanas iestādes: kurlmēmo skola Rīgā, Jelgavā, Valmierā, nedzirdīgo institūts Strazdmuižā, mazgadīgo noziedznieku labošanas kolonija Ropažos, nodaļa bērniem vājprātīgo iestādē pie Jelgavas.

Sākoties Otrajam pasaules karam, šīs skolas tika slēgtas, izņemot Rīgas kurlmēmo skolu. 1920. gada februārī Latvijas valdība ar “Valdības Vēstneša” starpniecību uzdeva apriņķa valdēm veikt kurlmēmo un aklo bērnu reģistrāciju. Tika organizētas kurlmēmo skolas Vidzemē un Kurzemē. Pēc tam Rīgas pilsētas Sociālās apgādības nodaļa Rīgā atver skolu un patversmi fiziski un garīgi slimiem bērniem. Tiek atkal atvērta mazgadīgo noziedznieku audzināšanas iestāde Irlavas seminārā, tad seko Strazdmuižas neredzīgo institūta atvēršana.

1920.gada decembrī Latvijā ir 435 000 bērnu. No tiem karā cietušie un bāra bērni 90 000, patversmēs atrodas - 4 000, 5 000 - tiek apgādāti ārpus patversmēm, 43000- tiek baroti vienu reizi dienā no Amerikas Palīdzības administrācijas. Bet pārējie 52 000 vairāk vai mazāk saņem pabalstus, bet jautājums, kā tajā laikā izdzīvoja atlikušie 40 000 bērni?

Cīņai pret bērnu postu un bojāeju Ženēvā nodibināja Bērnu Palīdzības Savienību, kura apvienoja 15 valstis, arī Latvija bija viena no dalībvalstīm. Zem Sarkanā Krusta Latvijā nodibināja Bērnu Palīdzības Savienību, kurā ietilpa līderi no dažādām sabiedriskām organizācijām: Sieviešu Palīdzības Korpusa, Iekšējās Misijas, Latviešu Labdarības biedrības, Sarkanā Krusta u.c.

1928. gadā noorganizēja arī Baltijas valstu Bērnu aizsardzības biroju, darbu uzsāka Latvijas Bērnu draugu biedrība, 30-to gadu beigās Latvijas pagastos sāka veidot Bērnu aizgādības komitejas. Arī šobrīd Latvijā bērnu aizsardzības jomā samērā aktīvu darbību uzsākušas jaunas sabiedriskas organizācijas, lielu interesi par bērnu aizsardzības stāvokli Latvijā parāda arī starptautiskas organizācijas (t.sk.ANO).

5. Mūsdienu sociālo faktoru, kas veicina bērnu kļūšanu par “ielas bērniem”, analīze.

5.1. Sociāli nelabvēlīgie faktori, kas nosaka “ielas bērnu” problēmas veidošanos.

Ir pagājuši septiņi gadi kopš neatkarības atjaunošanas Latvijā. Šis ir bijis laiks, kurā norit pāreja uz tirgus ekonomiku, tiek veiktas kardinālas pārmaiņas sociālajā, izglītības,

veselības un citās dzīves sfērās. Izmaiņas ekonomisko, sociālo un politisko procesu norisē rada lielā sabiedrības daļā nestabilitātes un nedrošības sajūtu, kuru vēl vairāk pastiprina mainīgā likumdošana.

Šajā situācijā, kad pat pieaugušie paši nespēj tikt galā ar savām problēmām, kad visā sabiedrībā valda neskaidrība un nedrošība par rītdienu, visvairāk cieš neaizsargātākā sabiedrības daļa - bērni. Turklāt pieaugušo problēmas atklājas viņu bērnos, un bērns īstenībā šodien Latvijā bieži ir spiests risināt un tikt galā gan ar savām, gan savu vecāku un citu pieaugušo problēmām. Jāatzīst, ka bērnu pašreizējā dzīve Latvijā ir precīza sabiedrībā notiekošo procesu projekcija, jo bērni tikai apgūst un pārmanto vecāku, sabiedrības dzīves veidu.

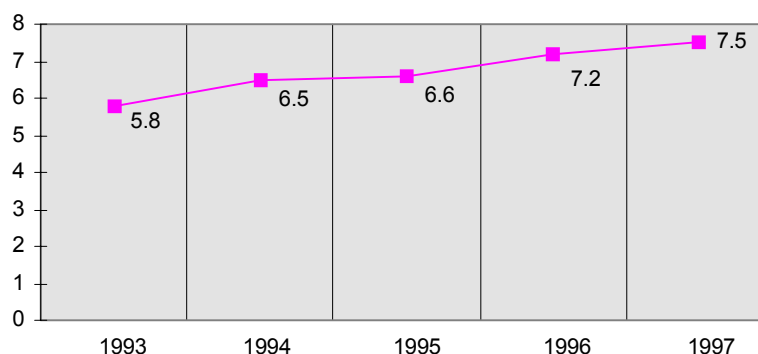
Veicot mūsdienu sociāli nelabvēlīgo faktoru analīzi, kas veicina bērnu kļūšanu par "ielas bērniem", ir jāņem vērā vairāki aspekti. No vienas puses, tie ir objektīvie valsts ekonomiskās attīstības un tās seku radītie faktori, no otras puses, pašu "ielas bērnu" skatījums uz apstākļiem, kas noveduši viņus līdz dzīvei uz ielas.

Analizējot Latvijas ekonomisko situāciju, iezīmējas stabils likumsakarības starp ekonomisko situāciju un sociāliem faktoriem, kas rada "ielas bērnu" problēmu, kā arī sociāldemogrāfiskiem procesiem sabiedrībā kopumā.

Prakse pierāda, ka, sašaurinoties ražošanai un pieaugot bezdarbam, paplašinās arī dažādas negatīvas sociālās parādības. Katra atsevišķa sabiedrības locekļa dzīves līmeni pirmām kārtām nosaka tas, vai viņš strādā. Paaugstinoties bezdarba līmenim (skat. zīmējums Nr.1) - iedzīvotāju dzīves līmenis pazeminās.

Pieaugošā bezdarba ietekmē, kas šobrīd sasniedz 7,5 %, pēdējos gados iedzīvotāju patēriņa struktūrā ir notikušas negatīvas izmaiņas. Mājsaimniecību kopējos izdevumos strauji pieauguši izdevumi uztura produktiem un komunālajiem maksājumiem. Pie tam ģimenēs ar zemiem ienākumiem šo izdevumu īpatsvars no kopējiem naudas izdevumiem ir ievērojami lielāks (līdz 75%) nekā ģimenēs ar augstiem ienākumiem (līdz 47%). Līdz ar to ģimenes ar zemiem un vidējiem ienākumiem savas vajadzības pēc atpūtas, veselības aprūpes, apģērba un apaviem nevar apmierināt vai arī var apmierināt minimāli.

Lielākā daļa šādu ģimeņu šobrīd nespēj bērniem nodrošināt pilnvērtīgu fizisko un garīgo attīstību un apmierināt bērna materiālās vajadzības.

Zīmējums Nr.1

Bezdarba līmenis (%)

Pētījumi pasaulē, piemēram, Taunsenda (1979) pētījums Lielbritānijā ir parādījuši, ka bezdarbs vai ļoti zemi ienākumi atstāj kaitīgu ietekmi uz indivīdu un viņa ģimeni. Tam ir ne tikai izteikti kaitīga ietekme, ko rada, piemēram, nekvalitatīva pārtika, kuru lieto ģimene un tajā augošie bērni, bet arī netieša ietekme, kā, piemēram, demoralizēšanās, depresija un sociālā izolācija. (Towsend, P.1979)

Nestabilās ekonomiskās situācijas rezultātā ir notikusi un turpinās sabiedrības noslāņošanās, pieaug maznodrošināto ģimeņu skaits.

Iedzīvotāju zemais dzīves līmenis ir bērnu kļūšanas par “ielas bērniem” veicinošs faktors, jo tā ietekmē ir traucēta ģimenes un bērnu sociālo vajadzību apmierināšana.

Katra cilvēka, arī bērna eksistences, pašapziņas un darboties spējas pamatā ir sociālo vajadzību (fizioloģisko, drošības, sociālo kontaktu, pašcieņas, pašrealizācijas) apmierināšanas pakāpe. Šīs vajadzības ir dzenulis jebkura cilvēka, tai skaitā arī bērna, darbībai. Jebkura no šīm vajadzībām, ja tā netiek apmierināta var kļūt par cēloni bērna aiziešanai no mājām un kļūšanai par “ielas bērnu”. Bērni ir tā sociālā grupa, kura neņemas par sevi juridisku atbildību, nespēj sevi sociāli aizsargāt. Tas jādara vecākiem, aizbildņiem, valsts iestādēm, tomēr liela daļa ģimeņu šobrīd nespēj bērniem nodrošināt pilnvērtīgu fizisko un garīgo attīstību un apmierināt bērna vajadzības. Tāpēc ikdienā aizvien biežāk var sastapties ar parādību, ka bērni paši cenšas iegūt līdzekļus dažādu vajadzību apmierināšanai, bieži vien ar to nodarbojoties laikā, kad vajadzētu atrasties skolā.

Šobrīd Latvijā zemā dzīves līmeņa rezultātā izveidojusies situācija, kad liels skaits bērnu nevar apmierināt pat primārās vajadzības (fizioloģiskās vajadzības, vajadzība pēc drošības, vajadzība pēc sociāliem kontaktiem) - bērni ubago uz ielas vai piepelnās, mazgājot mašīnas, jo ģimene viņus nespēj nodrošināt ar pārtiku, apģērbu, bieži arī ar pajumti. Latvijā arvien biežākas ir situācijas, kad ģimenes izliek no dzīvokļiem, kas atrodas namīpašnieku atgūtajos vai privatizētajos namos, bez citas dzīvojamās platības ierādīšanas. Bet šajos dzīvokļos dzīvo bērni, bieži līdzās trūcumam viņi dzīvo arī netīrībā, zaņķī, jo viņu vecāki ir alkoholiķi. Šādi bērni bieži arī neuzsāk mācības skolā, toties agri iemācās izdzīvot - ubagojot, izdarot dažādus kriminālnoziedzumus.

Drošības sajūta ir viens no svarīgākajiem nosacījumiem bērna pilnvērtīgai attīstībai, taču alkoholiķu, bieži arī maznodrošinātās ģimenēs, kur vecāki aizņemti ar savām problēmām un dzīvo pastāvīgā stresā, bērns nav pasargāts no negatīviem pārdzīvojumiem, no bailēm un draudiem gan fiziskā, gan psiholoģiskā ziņā. Bērnam ir nepieciešams izjust un izbaudīt visas cilvēciskās attiecības - sākot ar citu cilvēku mīlestību un beidzot ar paša rūpēm par citiem. Diemžēl daudzas ģimenes Latvijā šobrīd nespēj apmierināt šīs bērnu vajadzības.

Augstais nelabvēlīgo ģimeņu skaits Latvijā ir vēl viens no “ielas bērnu” problēmu veicinošiem faktoriem. Šobrīd Latvijā daudz bērnu dzīvo ģimenēs, kur vecāki ir alkoholiķi vai dzīvo amorāli: pēc Latvijas Valsts Statistikas komitejas datiem medicīnas iestāžu uzskaitē ar diagnozi alkoholisms un alkoholisma psihoze 1996.gadā bija 35 694 cilvēki vai 1439 alkoholiķi uz 100 000 iedzīvotājiem, turklāt jāņem vērā, ka sakarā ar izmaiņām slimnieku dispanserizācijā, anonīmo valsts un privāto iestāžu skaita palielināšanos liela daļa slimnieku ārstējas šajās anonīmajās iestādēs un netiek uzskaitīti oficiālajā slimnieku reģistrā. Tātad reāli šis skaitlis ir lielāks. Visdažādāko alkoholisko dzērienu patēriņš valstī 1996.gadā bija 12 585 tūkstoši dekalitru.

Alkoholiķu ģimenēs bieži vērojama vardarbīga izturēšanās pret bērniem, konflikti, izvirtība, bezatbildība un citas negācijas, kas noved bērnu uz ielas, liek pašam meklēt aizsardzību un iztiku.

Šādās ģimenēs bērni tiek pakļauti gan fiziskajai, gan arī seksuālajai un psiholoģiskajai vardarbībai. Lai arī 1992.gada 24.martā Kriminālkodeksā iekļauts jauns pants - Cietsirdība un vardarbība pret nepilngadīgo (111.1) ar speciālu atbildības subjektu - personu, no kuras cietušais ir materiāli vai citādi atkarīgs, vēl arvien bērns, kas bijis vardarbības upuris, nereti turpina dzīvot kopā ar nesodītu varmāku. 1995.gadā pēc Kriminālkodeksa 111.1 p. ierosināta 21 krimināllieta, bet 1996.gada 1.pusgadā - 22 krimināllietas, tomēr šāda rakstura krimināllietas tiek izmeklētas ļoti ilgstoši, bieži zaudē

savu aktualitāti vai, ja bērnam, kā jau minēts, jāturpina dzīvot kopā ar savu pāridarītāju, nodara bērnam vēl lielāku ļaunumu.

Analizējot krimināllietu aprakstus, secināms, ka visbiežāk cietsirdīgi pret bērniem ir izturējušies tēvi.

Latvijai šobrīd raksturīgs liels šķirto laulību skaits (skat.tabula Nr.3). Tā 1996.gadā no visām reģistrētajām laulībām 63% tika šķirtas, bet šajās šķirtajās ģimenēs aug 5596 nepilngadīgi bērni. Tāpat Latvijā daudz bērnu dzimst laulībā nesastāvošām sievietēm (agrāk sauktām “vientuļajām mātēm”); 1996.gadā tie bija 6540 bērni. Lielākā daļa šo bērnu kopā ar ģimeni ir pārdzīvojuši smagu psiholoģisku traumu. Nesaņemot šajā situācijā ne psihologa, ne citu dienestu atbalstu un palīdzību, šādas ģimenes un bērni tajās cieš no depresijas, zema pašvērtējuma. Bērnam, īpaši pusaudža vecumā, nepieciešams iegūt pozitīvu pašvērtējumu, saņemot atzinību un novērtējumu no savu vecāku vai citu cilvēku puses. Laulības šķiršana, diemžēl, bieži nelabvēlīgi ietekmē bērna pašvērtējumu, viņš jūtas nodots, nevienam nevajadzīgs, nevērtīgs. Vēlāk šiem bērniem bieži rodas problēmas ar audžu vecākiem, jo līdz ar to parādīšanos ģimenē bērns vairs nejūt, ka tā ir viņa ģimene. Psiholoģiskā saikne ar vecākiem tiek pārrauta, kā rezultātā bērns dažos gadījumos atstāj mājas un dodas uz ielu.

Šķirtajās ģimenēs pārsvarā gadījumu krasi pazeminās materiālais nodrošinājums, jo šķiršanās rezultātā bērni Latvijā gandrīz vienmēr paliek dzīvot pie mātes, kas šajā situācijā kļūst par vienīgo ģimenes apgādnieci. Tēva atbalsts visbiežāk atkarīgs no viņa atbildības. Bezatbildības gadījumos materiālā atbalsta (alimentu) piedziņa ģimenei ir problemātiska, jo nesakārtotā likumdošana izveidojusi situāciju, kad izvairīšanās no alimentu maksāšanas ir ikdienišķa parādība, ar kuru sievietei cīnīties ir ļoti sarežģīti.

Tabula Nr.3

Reģistrēto un šķirto laulību skaits

	1995.gads	1996.gads
Reģistrētas laulības	11072	9634
Šķirtas laulības	7821	6051

Lielais nepilno ģimeņu skaits, kur bērnus audzina tikai viens no vecākiem, arī ir viens no nozīmīgiem sociāli nelabvēlīgiem faktoriem, kas veicina bērna kļūšanu par “ielas bērnu”. Šādas ģimenes visbiežāk ir materiāli slikti nodrošinātas, kā arī vecāki lielās aizņemtības dēļ velta bērnam ļoti maz vai vispār nevelta uzmanību. To pierāda arī Lielbritānijā veiktie pētījumi, kas balstās uz Nacionālā bērnu attīstības pētījuma datiem. Tie ietvēra vairāk nekā 11000 bērnu, kas bija dzimuši 1958.gada marta nedēļā.

Pētnieks Ferijs (1976) lielāko daļu no iegūtajiem rezultātiem ir publicējis grāmatā “Bērna attīstība ģimenē, ko aprūpē tikai viens no vecākiem”. Savukārt Vedžs un Prozers (1973), izmantojot Nacionālā bērnu attīstības pētījumā iegūtos datus, ir izdalījis 3 faktorus, kas rada sociāli nelabvēlīgus apstākļus:

- 1) ģimenes sastāvs: bērnus aprūpē viens no vecākiem vai ir ļoti liela ģimene;
- 2) zems ienākumu līmenis;
- 3) slikti dzīves apstākļi.

Grāmatā “Dzimis, lai zaudētu?” Vedžs un Prozers atzīmē, ka nelabvēlīgos sociālos apstākļos dzīvo tie bērni, ko ietekmē visi trīs faktori.

Pētniece Smārta (1985) ir uzsvērusi, ka šie trīs faktori ir savstarpēji saistīti un tie nedarbojas viens no otra neatkarīgi.

Ģimene, kuru aprūpē tikai viens no vecākiem vai arī ļoti liela ģimene, atrodas sociāli nelabvēlīgā situācijā, jo tā ir trūcīga (t.i., tās ienākumi neapmierina tās vajadzības). Sadalot faktorus neatkarīgās vienībās, var izšķirt, ka ģimenes, ko aprūpē tikai viens no

vecākiem, jau būtībā ir “nepareizas”, un zemais ienākumu līmenis un sliktie dzīves apstākļi darbojas kā papildinošs faktors. Patiesībā liela daļa bērnu, ko aprūpē viens no vecākiem, dzīvo sociāli nelabvēlīgos apstākļos trūkuma rezultātā. Pētnieki (Popejs, Rimnersens, Rositers - 1983) ir konstatējuši vēl kādu faktoru, kas nelabvēlīgi iedarbojas uz nepilno ģimeni. Neveiksmīgas laulības mūsdienās ir pielīdzināmas bankrotam darījumos, kuros iesaistās gandrīz visi cilvēki un kuros lielākajai daļai šķietami veicas. Tādējādi veidojas situācija, ka tēvs, bet visbiežāk šobrīd Latvijā māte, kas viens audzina bērnus, savu situāciju uzskata par novirzi no normas un citi cilvēki pauž līdzīgu attieksmi. Ģimenes, ko aprūpē tikai viens no vecākiem, neveido viendabīgu grupu, un sabiedrības attieksme pret tām ir atkarīga no apstākļiem, kas veidojuši ģimenes situāciju. Sabiedrība jūt lielāku līdzjūtību pret atraitņiem un atraitnēm, bet nosoda neprecējušos cilvēkus, kas audzina bērnus, kā arī šķīrušās ģimenes. Šī dažādā sabiedrības emocionālā attieksme ir nelabvēlīga, jo šādās situācijās galvenā uzmanība būtu jāpievērš nepilngadīgo bērnu aizsardzībai un palīdzībai tiem. Attieksmei pret visiem bērniem jābūt vienādei neatkarīgi no tā, kādi apstākļi ietekmējuši ģimenes situāciju.

Nelabvēlīgā situācijā šobrīd Latvijā atrodas arī daudz bērnu ģimenes. Piemēram, informācija no Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas liecina, ka uz 1997. gada 1. janvāri šajā rajonā dzīvoja 1890 daudz bērnu ģimenes. Šī sociālā grupa sevišķi smagi cieš no naudas līdzekļu trūkuma, kā rezultātā 680 ģimenes jeb 36% no visām daudz bērnu ģimenēm atzītas par trūcīgām un saņem sociālās palīdzības pabalstu. 120 ģimenes vai 6% no visām daudz bērnu ģimenēm šajā rajonā oficiāli atzītas par sociālā riska ģimenēm, bet tajās aug 440 bērni. 76 bērni (dzimuši līdz 1982. g.) no priekšpilsētas daudz bērnu ģimenēm nekur nemācās.

Pašreizējā valsts politika savā praksē ļoti maz izpaužas kā bērna un ģimenes atbalsta politika. Bērnu atbalstam ir vairāk deklaratīvs raksturs, kas līdz šim aprobežojies, piemēram, ar “Starptautiskās Bērnu konvencijas” ratificēšanas, atsevišķu noteikumu pieņemšanas, kas saistās ar skolu neapmeklējošo bērnu uzskaiti vai, piemēram, bērnu pabalsta izmaksu. Šī summa ir tik niecīga, ka par jūtamu palīdzību bērnam grūti runāt. Turpretī vērojamas tādas parādības, ka līdz ar finansiālajām grūtībām slēdz mazās lauku skolas, ar to atņemot iespēju trūcīgo vecāku bērniem iegūt kaut vai pamatizglītību, jo ceļš uz tuvāko pilsētas skolu maksā daudz salīdzinoši ar vecāku minimālajiem ienākumiem. Sakarā ar pieaugošo bezdarba līmeni un tā rezultātu - nabadzību vecāki nespēj iegādāties, īpaši laukos, bērniem mācību līdzekļus un grāmatas. Pilsētās sakarā ar finansējuma trūkumu tiek slēgtas ārpuskolas iestādes, likvidētas interešu grupas skolās. Skolu sporta zāles un baseinus par naudu izīrē uzņēmējiem. Tā rezultātā bērniem tiek likvidētas iespējas lietderīgi izmantot savu brīvo laiku. Tukšumu aizpilda iela, kas bērniem kļūst par brīvā laika pavadīšanas un darba vietu, par ienākumu gūšanas vietu, kur tie pārdod avīzes, mazgā mašīnas, ubago, zog u.c. Bērnu pelnītā nauda un ģimenes pabalsts bieži ir ģimenes vienīgais ienākums. Bērni pavada uz ielas arī laiku, kad vajadzētu būt skolā. Apzinoties, ka ģimene ir bērna galvenā aprūpētāja un tai ir vissvarīgākā loma bērna normālā attīstībā, var teikt, ka šobrīd valsts un pašvaldību ieguldījums ģimenes ar bērniem atbalstā, tās morālo un materiālo spēju nostiprināšanā ir nepietiekams.

Parādība “ielas bērni” lielā mērā ir arī Latvijas nesakārtotās likumdošanas sekas, kā arī koordinācijas un sadarbības trūkuma starp dažādām bērnu tiesību aizsardzības institūcijām sekas. Likumdošana nepārtraukti mainās, likumu normas bieži ir pretrunīgas. Tas, ka nav atsevišķu jautājumu tiesiskā skaidrojuma kavē lietu izmeklēšanu

tiesā, kā arī operatīvu palīdzību bērniem un ģimenēm. Raksturīgi, ka valsts iestāžu, kā arī sabiedrisko organizāciju darbs bērnu aizsardzības jomā nav pietiekoši specializēts un pietiekoši koordinēts.

Tā kā Latvija ir pilntiesīga Apvienoto Nāciju organizācijas (ANO) locekle, tad tā ir pievienojusies ANO ģenerālās Asamblejas pieņemtajai "Konvencijai par bērna tiesībām". 1994. gadā Latvijā tika izveidota Bērnu tiesību aizsardzības komisija ar nolūku sekmīgi īstenot ANO Konvenciju par bērnu tiesībām. Izveidotajai komisijai ir konsultanta statuss pie Latvijas Republikas Ministru Kabineta visos jautājumos, kas skar bērnu tiesības un viņu sociālo aizsardzību.

Arī gandrīz visām ministrijām ir funkcijas, kuru izpilde nosaka ģimenes un bērnu stāvokli Latvijā. Īpaši svarīga ir koordinācija starp Labklājības, Izglītības un Zinātnes, Iekšlietu, Tieslietu ministrijām un Prokuratūru. 1996.gadā nodibināts Bērnu tiesību aizsardzības centrs, kurš koordinē un metodiski vada rajonu un republikas pilsētu bērnu tiesību aizsardzības centru inspektoru darbu, analizē bērnu tiesību nodrošinājumu valstī un veicina dažādu valsts, pašvaldību un nevalstisko organizāciju darbību bērnu tiesību jomā, kā arī īsteno bērnu tiesību aizsardzību tajos gadījumos, kad centra darbinieki uzzina par bērnu tiesību pārkāpumiem.

Bērnu tiesību aizsardzības centrs neveido vienotu datu bāzi par visiem Latvijā esošajiem bērniem un viņu izglītošanos, jo Centra rīcībā nav atbilstošu tehnisko iespēju (datoru, vienotas programmas un datornodrošinājuma rajonos, lai varētu strādāt vienotā sistēmā).

Jāatzīmē, ka tehniskais nodrošinājums šobrīd ir viens no faktoriem, kas traucē izveidot vienotu, precīzu datu bāzi. Kā nozīmīgs iemesls tam, ka Latvijā vēl arvien ir nepilnīga bērnu sociālās aprūpes sistēma, ir situācija, ka, pastāvot dažādām bērnu aizsardzības institūcijām gan valsts, gan sabiedriskajā līmenī, (NVO katalogā šobrīd ir 30 institūcijas, kuru mērķis ir bērnu un ģimenes aizsardzība), tās diemžēl darbojas katra savrup. Šādu situāciju lielā mērā rada arī valsts mēroga koncepcijas trūkums par bērnu problēmu risināšanu.

Latvijā līdz šim nav izstrādāti likumdošanas akti, kas ļautu iedarboties uz ģimeni, kas ierobežo bērna iespējas un tiesības uz izdzīvošanu, attīstību, izglītību, līdzdalību. Tā Civillikuma Ģimenes tiesību daļas 177. pantā noteikts, ka "vecākiem tiešs pienākums ir rūpēties, pēc iespējas ievērojot bērna individualitāti, spējas, tieksmes, par viņu varā esošo bērnu dzīvību, labklājību, sagādāt viņam uzturu, mitekli, apģērbu, audzināt un skolot, un gādāt par bērna sagatavošanu derīgai darbībai". Tātad, no vienas puses, likums nosaka vecāku atbildību pret savu bērnu, bet tajā pašā laikā, piemēram, Rīgas pilsētas bez uzraudzības atstāto nepilngadīgo profilakses centra¹ (turpmāk tekstā - Profilakses centrs) darbinieki intervijās apgalvo, ka ik dienas sastopas ar likumdošanas aktu nepilnību radītajām sekām. Nav normatīvo aktu, kas ļautu praktiski ietekmēt vecākus, kas nerūpējas par saviem bērniem. Šobrīd var tikai saskaņā ar Latvijas administratīvo pārkāpumu kodeksa 173.pantu sastādīt administratīvos protokolus vecākiem par bērnu audzināšanas

---

¹ Rīgas pilsētas Bez uzraudzības atstāto nepilngadīgo profilakses centrs atrodas Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas pakļautībā, un tā ir slēgta tipa iestāde. Tajā strādā policijas darbinieki un psihologi. Centrs izolē bērnus no nelabvēlīgās ģimenes vai ielas. Dažkārt centrā atrodas pusaudži, kuru krimināllietas tiek izmeklētas. Centrs ilgu laiku valstī bija vienīgā iestāde, kas pildīja patversmes funkcijas. Rīgas bērnu profilakses centrā ievieto 3 - 16 gadus vecus bērnus. Pavisam paredzētas 50 vietas. Nepilngadīgie, kuri atstāti bez uzraudzības vai klaiņo, tiek aizturēti laikā no 23.00 līdz 6.00, ja viņi atrodas uz ielām, pagalmos, skvēros u.c.. Nepilngadīgos centrā drīkst aizturēt līdz 60 diennaktīm, ar prokurora sankciju šo termiņu var pagarināt vēl par 30 diennaktīm. Profilakses centrā īpaši audzināšanas pasākumi nav paredzēti. Tā galvenais uzdevums - dot uz laiku pajumti bērniem, kamēr, iespējams, viņi atgriežas ģimenē.

un mācīšanas pienākumu nepildīšanu. Profilakses centra rīcībā ir daudz materiālu par antisabiedrisku dažu ģimeņu dzīvesveidu, kuru dzīvokļi kļuvuši par žūpības un kriminogēno elementu mitekļiem. Šī informācija tiek nodota skolu valdei, bet sakarā ar likumdošanas aktu nepilnību, izņemot soda uzlikšanu, nav tiesību kaut kādā veidā ietekmēt šo ģimeņu dzīvesveidu. Ir ģimenes, kuru bērni profilakses centrā nonāk atkārtoti. Tā no 89 Nepilngadīgo profilakses centrā intervētajiem bērniem (profilakses centra darbinieku aptauja) 28 kategoriski atsakās atgriezties mājās tāpēc, ka vecāki ir alkoholiķi un bērniem jādzīvo pusbadā.

Pēc speciālistu uzskatiem 54% no bērniem, kas nokļuvuši Profilakses centrā, ir spējīgi patstāvīgi pieņemt lēmumus un viņiem ir atbildības sajūta par savu rīcību. Šādi bērni labvēlīgā sociālā vidē spējīgi ātri adaptēties un aizmirst ielas dzīvi. Bet nepilnīgo likumdošanas aktu un bērnu sociālās aprūpes institūciju trūkuma dēļ 75% bērnu tiek atgriezti atpakaļ ģimenēs un ar šīm ģimenēm netiek veikts nekāds sociālais darbs. Bet bērnu bēgšana no mājām ir protests pret šādu rīcību un bērnu vecāku antisabiedrisko uzvedību.

Arī Rīgas pašvaldības Policijas pārvaldes Jaunatnes lietu inspekcijas darbinieki intervijās uzsvēra situācijas nekontrolējamību. Tie pusaudži, kuri Profilakses centrā nonāk no stacijas apkaimes un no dzīvokļiem, kur vecāki žūpo, ilgi neuzturas centrā, jo vecāki drīz vien viņus no turienes izņem. Tādas ir vecāku tiesības. Bet pusaudzis jau tajā pašā vakarā atkal ir uz ielas. Tas ir kā apburtais loks, uzskata darbinieki, un saskata šīs problēmas risinājumu vienīgi pašreizējās kontrolēšanas sistēmas radikālā maiņā, izveidojot sevišķu policiju, kas nodarbojas vienīgi ar šīm lietām. Latvijas speciālisti uzskata, ka svarīgs uzdevums būtu specskolu izveidošana tiem mazgadīgajiem "ielas bērniem", kas vēl nav paguvuši noziegties, ņemot vērā kriminālo elementu augsto prestižu un aktivitāti ielas vidē. Viņi ierosina arī obligātu piespiedu ārstēšanas ieviešanu mazgadīgajiem alkoholiķiem, toksikomāniem, visus šos pasākumus veicot savstarpēji saskaņoti. Atšķirībā no Latvijas speciālistu viedokļa, ārzemju prakse, kā arī pētījuma konsultanta profesors V. Mēzāna viedoklis ir, ka pakalpojumiem ģimenēm un bērniem jābalstās uz pieeju, kura virzīta uz ģimeni, salīdzinājumā ar pašreizējo Latvijā esošo situāciju, kad bērnus tomēr ļoti bieži izņem no ģimenēm, kuras nespēj rūpēties par savām atvasēm, un ievieto lielās, bezpersoniskās iestādēs - bērnu namos, patversmēs. Svarīgi nodrošināt darbu ar ģimeni un bērniem viņu mājās, lai novērstu nepieciešamību izolēt bērnus no ģimenes.

Neskatoties uz daudziem pēdējos gados pieņemtajiem likumdošanas aktiem, reālās, ikdienā redzamās valsts rūpes par bērniem ir samērā maz jūtamas. Pagaidām koordinācija starp visām institūcijām, kuras nodarbojas ar jautājumiem, kas, piemēram, skar nelabvēlīgās ģimenes, ir nepilnīga. Ir pašvaldību policija, valsts policija, sociālie dienesti, bērnu tiesību aizsardzības inspektori utt., un pārsvarā šīs dažādās institūcijas savā darbībā dublē viena otru. Ir skaidrs, ka šī sistēma ir jāsakārto, skaidri jādefinē ar ko katrs nodarbojas kopīgā mērķa (bērnu aizsardzība) realizēšanā.

Līdzīgi ir arī ar sociālās palīdzības sistēmu - tajā darbojas nepietiekoši kvalificēti, darbam ar bērnu bieži nepiemērots personāls, nav sociālo pedagogu un sociālo darbinieku. Sociālā darbinieka profesiju, kurai varētu būt vissvarīgākā loma "ielas bērnu" problēmas risināšanā, Latvijā var apgūt samērā nesen. Valsts līmenī, kā arī sabiedrībā kopumā trūkst skaidras izpratnes par šādu darbinieku funkcijām un nepieciešamību. Sociālais darbs un sociālā pedagoģija būtībā apzīmē tādu pakalpojumu jomu, kas radīta, lai koriģētu sociālās problēmas industriālajā sabiedrībā, lai sniegtu "sociālo palīdzību" un "palīdzību iekļauties sabiedrībā". Palīdzība jaunatnei, kura nosaukta par vissvarīgāko un

plašāko jomu, tiek diferencēta: darbs dzīves vietās, īpašās darba jomās, darbs jaunatnes palīdzības iestādēs.

Vācijas Federālā darba departamenta lauku jaunatnes iestāžu katalogs (*Ein katalog der Bundesarbeitsgemeinschaft der Landesjugensämter*) sniedz šādu pārskatu par palīdzības jaunatnei atsevišķiem darba laukiem (Šļņeva, 1997):

1. Sociālais darbs dzīves vietās. Uzdevumi: vispārīgā palīdzība jaunatnei, konsultācijas audzināšanas jautājumos (konsultēšana funkcionālajā audzināšanā), institucionālā aprūpe un ģimenes audzināšana, palīdzība jaunatnei tieslietu un aizbildnības jautājumos, šefība par apdraudētajiem jauniešiem, sociālais darbs ar jaunatni.
2. Īpašās organizētas darba jomas: adopcijas un audžu bērnu lietas, palīdzība audzināšanā ar klātbūtni, aizbildniecība, palīdzība jauniešiem un pusaudžiem nosacītas notiesāšanas gadījumos, konsultācijas un apmācība bērniem un ģimenēm (piem., konsultācijas audzināšanas jautājumos un jaunatnes konsultācijas, laulību un ģimenes konsultācijas).

Konkrētās problēmas risināšanā viens aspekts sociālā pedagoga funkcijās ir papildus audzināšana (sociālemocionāla audzināšana), tātad palīdzība tad, kad ģimene un izglītības iestāde neveido dzīvošanas optimālo māku. Viens no sociālā pedagoga uzdevumiem ir radīt nosacījumus, lai bērns un ģimene spētu pārvarēt sarežģītās situācijas, sociālais pedagogs tādējādi darbojas kā starpnieks starp indivīda vajadzībām un sabiedrību. Sociālajam darbiniekam un sociālajam pedagogam jābūt gatavam sniegt palīdzību bērnam un viņa ģimenei, ja viņiem radušās problēmas ikdienas dzīvē, mācībās, uzvedībā, sadzīvē. Darba mērķis - palīdzēt identificēt, novērtēt un rast risinājumu sociālo un emocionālo grūtību pārvarēšanā ģimenē.

Latvijā šobrīd nav arī ielu sociālo darbinieku, kuri būtu nepieciešami “ielas bērnu” problēmas risināšanā (cēloņu noskaidrošana, statistika, darbs ar bērniem, ar viņu ģimenēm, koordinācija starp dažādām bērnu tiesību aizsardzības institūcijām, problēmu risināšanas stratēģiju izstrāde utt.). Sociālā pedagoga galvenā funkcija ir darbs ar ģimeni bērna labā. Ir nepieciešami sociālā pedagoga pakalpojumi, lai nodrošinātu bērnam labvēlīgu risinājumu daudzās situācijās, kā, piemēram, kad ģimenē sākas nesaskaņas vai jau iestājusies krīze, bērniem jāpaliek savā bioloģiskajā vidē - ģimenē, tajā pašā laikā jāsaņem viss nepieciešamais atbalsts. Ja nepieciešams bērnus uz laiku izolēt no ģimenes, viņiem jānodrošina iespēja palikt pie radniekiem, lai saglabātu attiecību nepārtrauktību un drošības sajūtu, ko var dot tikai radnieki.

Šodien Latvijā nepastāv arī cieša saistība starp valsts iestādēm un nevalstiskajām organizācijām (NVO). Valsts un pašvaldības ļoti reti praktiski atbalsta NVO iniciatīvas un mērķprogrammas. Tas saistīts ne tikai ar līdzekļu deficītu, bet arī neuzticību šīm organizācijām, iespējams - konkurenci.

Šobrīd Latvijā valda situācija, kad pārsvarā gadījumos gan nevalstisko organizāciju palīdzību, gan sociālās palīdzības dienestu pakalpojumus saņem tie, kuri paši lūdz vai par kuriem ir ziņojušas citas personas. Tāpēc, piemēram, daudzas nelabvēlīgas ģimenes (līdz ar to tajās esošie bērni) paliek ārpus palīdzības saņēmēju loka, jo bieži ģimene ir pārāk degradējusies, lai grieztos pēc palīdzības, bet bērni paši nav spējīgi to izdarīt. Sniegtā palīdzība biežāk ir nevis problēmas cēloņu meklēšana un likvidēšana, bet gan iedarbība uz problēmas sekām.

Valstī šobrīd nav izstrādāta sistēma darbam ar bērniem, kuri nemācās, nestrādā, klaiņo, ubago. Sistēma, kas nodrošinātu palīdzību bērnam atbilstoši viņa ģimenes

apstākļiem, fiziskās un garīgās attīstības līmenim. "Ielas bērnu" problēma šodien plaši tiek atspoguļota presē un televīzijā. Notiek konferences un semināri, kuros tiek spriests par bērnu aizsardzību, tomēr visi dokumenti pagaidām ir ideju un projektu līmenī, ir grūtības ar vienotas bērnu tiesību aizsardzības koncepcijas izstrādi. Katra nozare strādā samērā šauri savā profilā un iekļauj savos projektos bērnu aizsardzību tik tālu, cik sniedzas šīs institūcijas kompetence, atstājot daudzas problēmas ārpus risinājuma loka. "Ielas bērni" ir viena no šīm problēmām. Tā Labklājības ministrijā izstrādāta "Baltā grāmata", kas ir Latvijas sociālās labklājības sistēmas reformas projekts sociālās palīdzības administrēšanā. Šis projekts, lai apturētu tendenci, ka aizvien pieaug bez vecāku gādības palikošo bērnu skaits, paredz lielāku uzmanību pievērst jautājumam par vecāku atbildību par bērna uzturēšanu, kā arī tiek uzsvērtā pašvaldību darbības precīza orientācija uz trūcīgām ģimenēm un uz riska situācijā nonākušu ģimeņu sasniegšanu. Tomēr tas atkal ir tikai viens no problēmas aspektiem. Šobrīd Latvijā tiek izstrādāts Bērnu tiesību aizsardzības likums, bet pagaidām tas ir tikai projekta līmenī.

Nemot vērā, ka viens no pētījuma uzdevumiem bija raksturot saikni starp sociālām parādībām: "skolu neapmeklējošie bērni" un "ielas bērni", to analīzei tika veltīta īpaša uzmanība (sīkāk tā tiks apskatīta 7.nodaļā). Tomēr jau tagad jāatzīmē, ka **nepilngadīgo problēmas skolā ir viens no cēloņiem bērnu nonākšanai uz ielas**. Angļu autors Robinsons (1976) raksta, ka izglītības problēmas ir saistītas ar neatrisinātiem jautājumiem gan mikro, gan makrolīmenī. Mikrolīmenī tās parādās kā bērna sliktās sekmes un zems attīstības līmenis, ko ietekmē mājas atmosfēra, kurā šis skolnieks nejūtas droši, nepietiekamais materiālo resursu daudzums un ievērojams sociāli nelabvēlīgo apstākļu kopums. Neatrisinātās problēmas makrolīmenī ir saistītas ar vispārējo valsts politiku.

SDSP augstskolā "Attīstība" veiktā lietišķā pētījuma "Jauniešu problēmas pašu skatījumā" iegūtie dati ļauj konstatēt situāciju, kad no 675 aptaujātajiem 7.-12. klašu skolēniem 82% izjūt skolā zināmu diskomfortu. Uz jautājumu, vai skolēns skolā izjūt bailes no skolotājiem, tikai 5% skolēnu atbild noliedzoši. Bet laimīgi jūtas tikai 4% skolēnu, 18% jūtas nelaimīgi, bet 47% - biežāk nelaimīgi, nekā laimīgi. Līdzīgs pētījums, kurā tika aptaujāti 400 vidusskolu jaunieši Rīgas pilsētā, atklāja 3 galvenos problēmu lokus:

- 1) saskarsmes problēmas - visbiežāk jaunieši nosauc jau iepriekš minētās nesaskaņas ģimenē. Tikai 35% no aptaujātajiem atbild, ka ģimenē konfliktu nav. Kā galvenais konfliktu iemesls tiek minēts pārgurums un ikdienas stress. 53% skolēnu ir bieži konflikti ar māti, kas liecina, ka vairumā ģimeņu ar bērnu audzināšanu nodarbojas tikai māte. Vielu pārdomām varētu izraisīt fakts, ka tikai 7% aptaujāto savas problēmas ir gatavi uzticēt skolotājam;
- 2) sociāli - ekonomiskās problēmas. Skolnieki ir neziņā par iespējamo izglītības turpināšanu, jo izglītības iegūšana ir saistīta ar lieliem finansiāliem izdevumiem (57.7% grib tālāk mācīties, taču ir finansiālas grūtības);
- 3) pašvērtējuma problēmas. Visbiežāk jaunieši ir neskaidrībā ar sevi, daudzi min, ka jūtas nevienam nevajadzīgi (jāatzīmē, ka daudzi no šiem jauniešiem nāk no šķirtām ģimenēm).

Analizējot situāciju, kļūst skaidrs, ka pašreizējās sociālās krīzes apstākļos mācību iestādes dažādu objektīvu un subjektīvu iemeslu dēļ ne vienmēr spēj efektīvi veikt funkcijas, kuras tām uzticētas. Arī ekspertu aptaujā iegūtie dati liecina, ka skolā plaši izplatīti dažādi faktori, kas uz bērniem iedarbojas nelabvēlīgi. Starp plašāk izplatītiem ekspertu nosauc :

- zema disciplīna mācību iestādēs (86%);

- nepietiekoša pedagogu kvalifikācija, it īpaši sociālās pedagogijas jomā (81%);
- nepietiekošs audzināšanas darbs skolās (73%);
- nepietiekoša audzēkņu nodarbinātība pēc nodarbībām (72%);
- neapmierinoši kultūrizglītojošie un izklaidējošie pasākumi mācību iestādēs (65%).

Pirmie skolu neapmeklēšanas iemesli, neskaitot ekonomiskos, bieži vien ir konflikti ar skolotājiem vai skolas biedriem. Saistībā ar skolas neveiksmēm no skolas atsvešinās zināma daļa skolēnu, kuriem ir zema sekmība mācībās. Šodien pedagogiski ielaisti skolēniem skola nav tā referentā nozīmīgā vieta, kurā viņi var apmierināt savu vajadzību pēc pašapliecināšanās, kur, iesaistoties klases kolektīvā, sabiedrisko attiecību sistēmā, viņi var nostiprināt savu statusu un prestižu. Notiek pretēji - mācību darba neveiksmes nosaka psiholoģiskā diskomforta rašanos un noved pie jaunas saskarsmes vides, citas referentas grupas meklējumiem. Izjutot diskomfortu skolā, nepilngadīgie izvēlas citu vidi, kurā viņi var sevi apliecināt un realizēt. Sekas ir mācību kavēšana, klaiņošana, iesaistīšanās grupējumos, bieži pat noziedzīgos.

Pirms pāris gadiem, sākoties finansiālajām grūtībām, daudzviet slēdza ārpuskolas iestādes, likvidēja pulciņus. Sabiedrībā tika proponēts uzskats, ka bērns ir jāaudzina ģimenē, bet sabiedrībai ir pakārtota loma. Diemžēl ne visas ģimenes pilnībā ir gatavas uzņemt audzināšanas funkcijas. Šī krasā apstākļu maiņa noveda pie situācijas, ka arvien vairāk bērnu sastopami klaiņojot, ubagojot.

Pētījuma ietvaros veiktā ekspertu aptauja un intervijas ar speciālistiem, kas nodarbojas ar bērnu tiesību aizsardzības jautājumiem un nepilngadīgo likumpārkāpumu profilaksi, palīdzēja atklāt vēl citas "ielas bērnu" parādību veidojošas likumsakarības. **Tā Jaunatnes lietu inspekcijas darbinieki un skolu direktori interviju laikā kā vienu no galvenajiem bērnu klaidonības cēloņiem minēja to, ka bijusī saikne starp ģimeni, skolu, sabiedrību un valsts iestādēm pilnīgi likvidēta, bet nekas jauns vietā nav izveidots.**

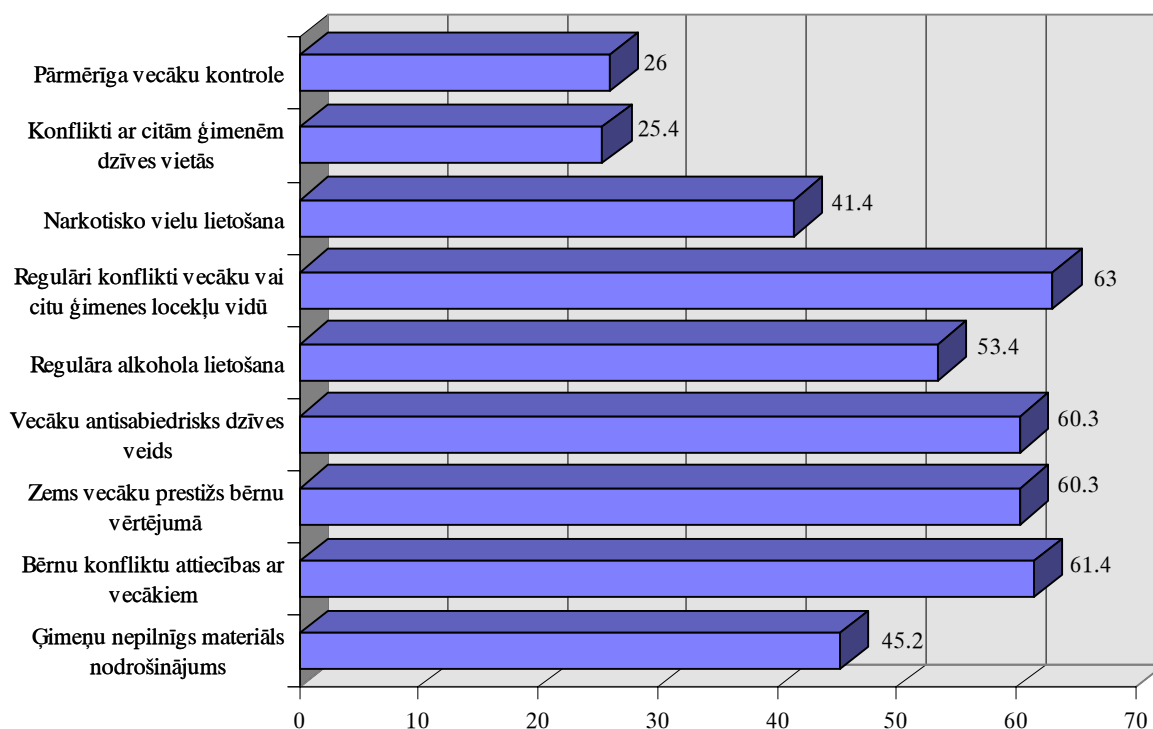
Vecāki nejūtas atbildīgi par bērniem, valsts nejūtas atbildīga par ģimeni un skolu, skola nejūtas atbildīga par bērniem. Starp institūcijām, kas nodarbojas ar bērnu audzināšanas problēmām, nepastāv organiska saikne, nav informācijas apmaiņas, netiek apkopota darba pieredze, nav darba koordinācijas.

Skolu valdes skolu inspektori, skolotāji un Jaunatnes lietu inspekcijas darbinieki kā nozīmīgu cēloni bērnu klaiņošanai nosauc jau iepriekš minēto aktuālo sabiedrības problēmu maksātnešpējīgo ģimeņu izlikšanu no dzīvokļiem, kad uz ielas paliek visa ģimene ieskaitot bērnu, kā arī to, ka šādas ģimenes pašas pēc savas iniciatīvas apmaina labiekārtotus dzīvokļus uz mājokļiem bez labierīcībām. Dzīves vietas maiņa kā rezultātā notiek krasa dzīves līmeņa pazemināšanās bērniem, īpaši pusaudžu vecumā, ir smaga psiholoģiska trauma.

Kopumā pētījuma "bērns uz ielas" aptauju rezultāti blakus jau iepriekš noteiktajiem objektīvajiem sociālajiem faktoriem, kas veicina bērnu kļūšanu par "ielas bērniem", ļauj konstatēt, ka ap 80% ģimeņu dzīvo materiāli nenodrošinātos apstākļos. Aptuveni puse no ģimenēm, kurās ir bērni dzīvo pat trūcīgos apstākļos. Latvijā pēc ekspertu atzinumiem katrā trešā ģimene varētu būt atzīta par nelabvēlīgu, t.i., tādu, kura nespēj nodrošināt bērna pilnvērtīgu attīstību.

Vairāk nekā puse ekspertu (53%) atzīmē, ka šobrīd Latvijā ģimenēs tiek vērota pārmērīga vecāku aizraušanās ar alkoholu, bet kā ģimenēs visplašāk izplatītos sociāli nelabvēlīgos faktorus, kas veicina bērnu kļūšanu par "ielu bērniem", eksperti atzīst regulāros konfliktus vecāku vai citu ģimenes locekļu vidū (63%), tāpat arī bērnu un vecāku konfliktu attiecības (61,4%) (skat. zīmējums Nr.2). Kā plaši izplatītu šobrīd Latvijā eksperti atzīst arī vecāku antisabiedrisku dzīves veidu, kā arī tiek uzskatīts, ka daudzās ģimenēs bērnu vērtējumā

vecākiem ir ļoti zems prestižs (60,3%). Kā maz izplatītu eksperti vērtē pārmērīgu vecāku kontroli kā arī konfliktus ar citām ģimenēm dzīves vietās.

Zīmējums Nr.2

Sociāli nelabvēlīgo faktoru izplatība ģimenēs (ekspertu kopējais vērtējums %)

Protams, bērnu personības veidošanās procesā liela nozīme ir sociālajai komunikācijai un neformālajai videi - ielai, sabiedriskām vietām utt. No vienas puses, ielai ir kopēja audzināšana, komunikatīva un izglītojoša funkcija, bet, no otras puses, ielai kļūstot ārēji pievilcīgākai, tā kļūst par intensīvu un ļoti spēcīgu iedarbības avotu, bieži pat ļoti pretrunīgu. Izņemot pozitīvos faktorus sociālajā mikrovidē, aizvien vairāk ir arī sociāli nelabvēlīgo faktoru. Eksperti atzīmē, ka pašreizējā laika posmā Latvijā pusaudžu brīvā laika pavadīšanas struktūrā

1) pieaug azarta spēļu iestāžu un spēļu automātu loma. Azarta spēles ir saistītas ar paaugstinātu emocionalitāti, uzbudināmību, savtību, pastāvīgu orientāciju iegūt līdzekļus, galvenokārt tādas, kādu nepilgadīgam nav un arī nevar būt. Tai pašā laikā nodarbinātības iespējas pusaudžiem un iespējas iegūt nepieciešamos ienākumus ir niecīgas un ierobežotas.

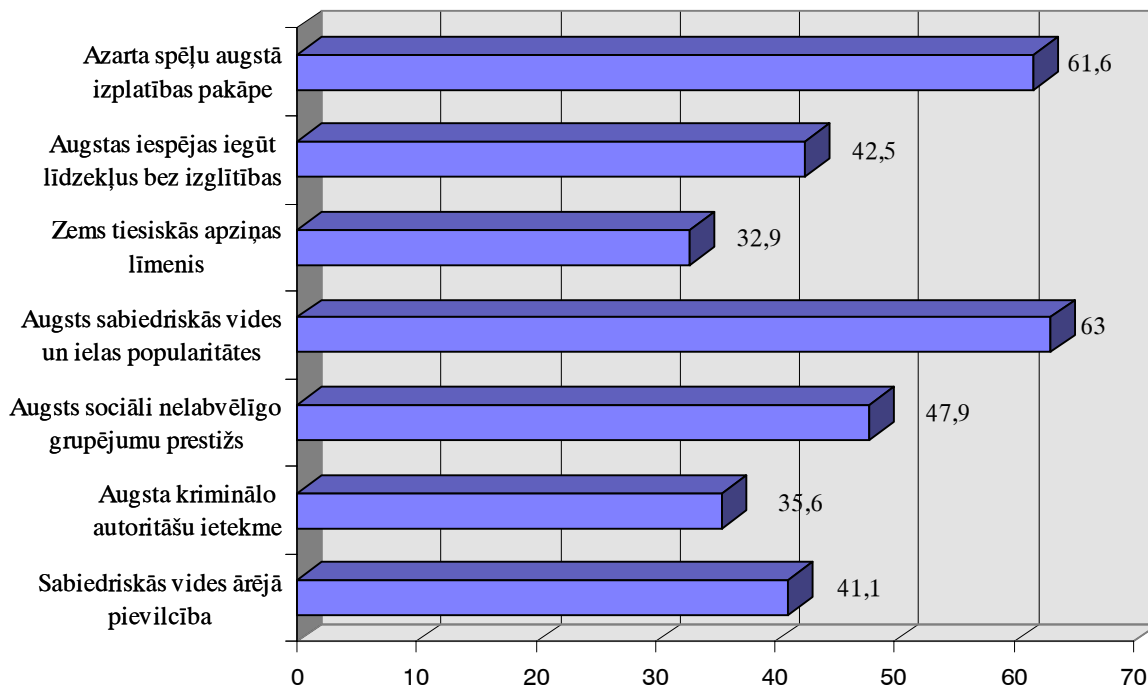
2) pastiprinās sabiedriskās vietas (kafejnīcu, diskotēku, bāru u.c.) prestiža un popularitātes līmenis bērnu un pusaudžu vidū. Nepilngadīgie aizvien biežāk, ilgāk un daudz labprātāk pavada brīvo laiku spēļu automātu zālēs, diskotēkās vai pat vienkārši uz ielas nekā mājās, ģimenē vai skolā (skat. zīmējums Nr. 3).

Kā atzīst eksperti, sabiedriskajās vietās ir augsta kriminālo autoritāšu un kriminālo grupējumu ietekme, kā arī to popularitāte nepilngadīgo vidū. Iela šodien Latvijā daudziem bērniem kalpo kā iespēja iegūt līdzekļus bez izglītības.

Var secināt: kaut arī ielu dzīve it kā nav nekas tik aizraujošs lai to izvēlētos, tai tomēr ir sava īpaša pievilcība. Daudzi jaunieši jūtas laimīgi, ka var paši izvēlēties, kur gulēt, ka tikuši vaļā no vecākiem, skolotājiem un pieaugušajiem, kuri norāda, ko drīkst un ko nedrīkst darīt. Turklāt lielākai daļai “ielu bērnu” ir neticama solidaritātes izjūta, un, dzīvodami savā ielas grupā, viņi saņem sev nepieciešamo aizsardzību, bieži vien apmierina arī tās vajadzības, ko viņu ģimene nav spējusi nodrošināt. No vienas puses, ielas grupa kļūst bērnam par izdzīvošanas

instrumentu, no otras - grupa bērnu bieži noved pie ļaunprātīgas izmantošanas un noziedzības. Jāsecina, ka bērns ielas vidē nonāk brīdī, kad atrodas noteiktā spriedzes situācijā: no vienas puses - nelabvēlīgā ģimene, diskomforts skolā un draugu vidū, no otras puses - pozitīvo iezīmju pievilcība, kuras bērni atklājuši uz ielas - neatkarība, iespēja nopelnīt, nemācīties u.c.

Zīmējums Nr.3 Sociāli komunikatīvo procesu un vides ietekme uz bērnu klaiņošanu (ekspertu kopējais vērtējums %)

Pētījuma gaitā tika analizēta arī dažādu valsts un sabiedrisko institūciju darbība "ielas bērnu" problēmu risināšanā. Aptaujātie eksperti deva dažādu institūciju darbības novērtējumu "ielas bērnu" problēmas novēršanā un pārtraukšanā. Vērtējot 5 baļļu sistēmā, visaugstāk eksperti novērtējuši Nepilngadīgo lietu inspekciju (4,1), valsts policijas struktūras (4,0), municipālo policiju (3,8), bāriņtiesas (3,7). Eksperti atzīst, ka ļoti vāji darbojas skolu pedagoģiskie kolektīvi (2,7), kā arī speciālās bērnu audzināšanas iestādes, kā piemēram, Cēsu nepilngadīgo cietums.(2,2). Jāatzīmē, ka eksperti kā pietiekoshi efektīvas vērtē sabiedriskās organizācijas, tādas kā "Glābiet bērnus", "Rūpju bērns", "Bērnu fonds".

5.2. Ielas bērnu sociālo apstākļu vērtējums pašu skatījumā.

Bez visiem iepriekš analizētajiem sociāli nelabvēlīgiem faktoriem un ekspertu aptaujā iegūtiem datiem par "ielas bērnu" problēmas veidošanās cēloņiem, tomēr primārais ir pašu bērnu objektīvās vajadzības, nevis mūsu priekšstati par tām. Bērni, ja vien mēs esam gatavi ieklausīties, informē par sevi un savām problēmām. Bērnu vajadzības ir dinamiskas, atkarīgas no mainīgiem ārējiem faktoriem, tāpēc to attīstība jāanalizē nepārtraukti.

Laika posmā no 1997.gada augustam līdz oktobrim pētījuma "Bērni uz ielas" ietvaros, Rīgas ielās, tika intervēti 62 bērni vecumā no 5 līdz 15 gadiem. Ņemot vērā, ka Latvijā, tai skaitā arī Rīgā, nepastāv speciāla klaiņojošo bērnu uzskaitē, ja neskaita bērnus, kas nonākuši nepilngadīgo profilakses centrā, nav iespējams izdalīt precīzu izlases kopumu. Daļēji strukturēta intervija tika realizēta pēc tā sauktā "sniega pikas" principa un veikta vietās, kur visbiežāk sastopami "ielas bērni": Rīgas centrāltirgū, kā arī citos

pilsētas mikrorajonu tirgos (piem., Purvciema, Imantas, Zolitūdes), Rīgas centrālā dzelzceļa stacijā un autostacijā, kā arī tunelī pie stacijām. Intervijas notika arī Filharmonijas skvērā un Doma laukumā Vecrīgā, Berga bazārā (tirdzniecības centrs), pie veikala "Sakta", pie Mc.Donalds, viesnīcas "Roma" autostāvvietā, pie viesnīcas "Tūrists", mikrorajonos pie lielajiem veikaliem - "Rimi", "Maksimarkets" u.c.

Var uzskatīt, ka aptaujātais bērnu kopums, ņemot vērā arī jau iepriekš veiktās aptaujas rezultātus un Rīgas Nepilngadīgo profilakses centrā iegūtos datus, reprezentē ielas bērnu situāciju Rīgas pilsētā kopumā. Iegūtie dati ļauj veidot pietiekoši precīzu "ielas bērnu" sociālo portretu, ļauj veikt kvalitatīvu un vispusīgu problēmas cēloņu analīzi.

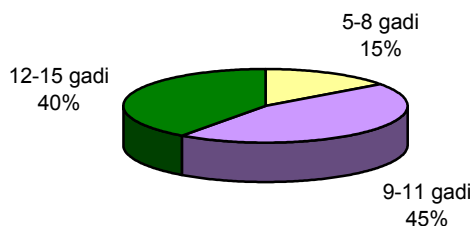
Intervijas shēma ietvēra vairākus jautājumu blokus: (skat. pielikums Nr.5). sociāli demogrāfiskie jautājumi par bērnu vecumu, dzīves vietu, ģimenes apstākļiem, jautājumi, kas saistīti ar skolas apmeklēšanu, skolas vidi, draugiem un brīvo laiku, jautājumi par sabiedrības attieksmi un atbalstu, kā arī šī brīža situācijas vērtējums bērnu skatījumā, viņu nākotnes nodomi un vēlmes. Intervijas veica speciāli izveidota intervēšanas grupa 20 cilvēku sastāvā. Sociologs veica speciālu intervētāju apmācību un instruktažu. Intervijas notika brīvas sarunas veidā, cenšoties iegūt iespējami lielāku uzticību un atklātību no respondentu puses, intervētāji atzīmēja arī savus novērojumus.

Ielas bērnu vispārīgs raksturojums (vecums, dzimums, dzīvesvieta).

No aptaujātiem 62 bērniem 74% bija zēni un 26% meitenes; 46% latvieši un 54% krievu tautības, arī Rīgas nepilngadīgo profilakses centra datu analīze liecina par līdzīgu proporciju (77% zēni un 23% meitenes). Var secināt, ka zēni uz ielas sastopami 3 reizes biežāk nekā meitenes. Tas nenozīmē, ka meitenes būtu labāk nodrošinātas nekā zēni, drīzāk cēlonis tam ir zēnu un meiteņu atšķirīgā audzināšana, kā arī tas, ka pēc savas būtības meitenes bieži ir bailīgākas un parasti meklē savu problēmu risinājumam pieaugušo palīdzību.

Aptaujāto pusaudžu vecums, kā jau iepriekš minēts, bija no 5 līdz 15 gadiem. Vidējais vecums - 11gadi. Visplašāk pārstāvētā vecuma grupa 9 - 11 gadi (45%). Turklāt vidējais vecums zēniem bija 11,5 gadi, bet meitenēm 10 gadi (skat.zīmējums Nr.4).

89 % aptaujāto dzīvesvieta bija Rīga un tikai 11% bija no citām, visbiežāk Rīgas rajona, (piem., Salaspils, Mārupe, Kauguri) vai Rīgai tuvām apdzīvotām vietām.

Zīmējums Nr.4

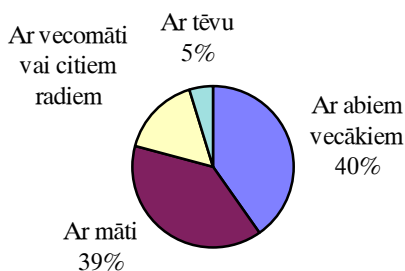
Aptaujāto ielas bērnu vecums

Novērojumi liecina, ka daudzi aptaujātie bērni bija ļoti trūcīgi ģērbusies, bieži netīrās, savam izmēram un laika apstākļiem netbilstošās drēbēs. Protams, to nevar teikt pilnīgi par visiem bērniem, jo tai pašā laikā starp aptaujātiem bērniem bija, piemēram, ubagojoši bērni, kas pēc ārējā izskata bija pavisam labi ģērbti, tomēr salīdzinoši tā bija ļoti neliela bērnu daļa. Lielai daļai bērnu novērots klepus, iesnas, balss aizsmakums. Vairāki bērni stāsta, ka viņi agrāk pārcietuši dažādas traumas (smadzeņu satricinājumu, sasista mugura u.tml.), kuru sekas jūt vēl joprojām. Sarunu laikā novērots, ka lielākā daļa šo bērnu neskatās acīs, visbiežāk ir nemierīgi, nejūtas droši, acu skatiens šaudīgs. Intervijas sākumā liela neuzticība. Bet daži no intervētajiem, tieši pretēji, ir mazliet lielīgi, pat lepni par savu dzīves veidu, lepojas, ka pelna vairāk nekā pieaugušie, ka paši ir noteicēji par savu dzīvi.

Ielas bērnu ģimeņu raksturojums.

Intervijās iegūtie dati liecina, ka 60% "ielas bērnu" nāk no nepilnām ģimenēm, kur bērnus audzina tikai māte vai kāds cits no ģimenes locekļiem. Procentuāli šis skaitlis ir ļoti liels, tomēr, ņemot vērā jau iepriekš minēto lielo šķirto laulību skaitu Latvijā, kā arī vientuļām mātēm dzimušo bērnu lielo skaitu, šāda attiecība nav pārsteidzoša.

No aptaujātiem bērniem 40% dzīvo kopā ar abiem vecākiem, bet 39% tikai ar māti. 16% bērnu dzīvo ar vecmāti vai kādu citu radnieku un 5% - ar tēvu. (skat.zīmējums Nr.5)

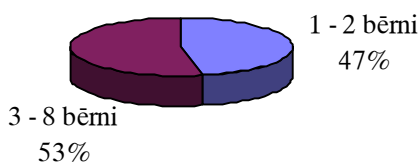

Zīmējums Nr.5

Bērnu ģimeņu struktūra

Profilakses centrā iegūtie dati salīdzinoši liecina, ka no nepilnām ģimenēm nāk 46% bērnu, bet 8% bērnu nav vecāku vispār, un pirms nonākšanas centrā viņi dzīvojuši bērnu namos. Tas liecina, ka šobrīd Rīgā nav retas situācijas, kad bērni mūk no bērnu namiem un internātiem, turklāt tas notiek regulāri, vismaz attiecībā uz tiem bērniem, kas nonākuši Profilakses centrā.

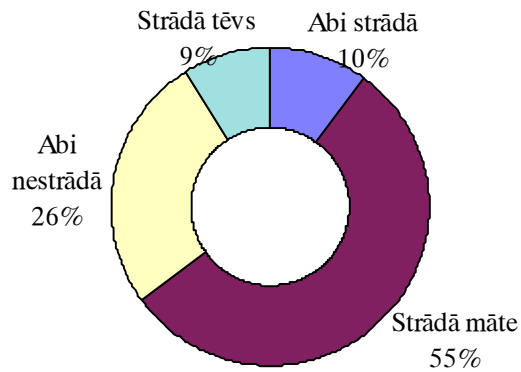
Liela daļa aptaujāto bērnu nāk no ģimenēm, kurās ir 3 un vairāk bērnu (skat. zīmējums Nr.6). Kā jau iepriekš tika skaidrots, šādu ģimeņu materiālais nodrošinājums šobrīd Latvijā ir ļoti zems. Daudzas no šīm ģimenēm izdzīvo tikai uz bērnu pabalsta rēķina. Turklāt, ja ņem vērā, ka lielā daļā gadījumu bērnus audzina tikai māte vai vecmāte, nav grūti iedomāties bērnu nodrošinātības līmeni, kā arī bērniem kopumā veltīto laiku šajās ģimenēs.

Zīmējums Nr.6

Ielas bērnu ģimeņu lielums

Kā rāda intervijās iegūtie dati, "ielas bērnu" problēma un tās cēloņi ļoti bieži meklējami ģimenēs valdošajā bezdarbā un ar to saistītajā materiālajā nenodrošinātībā. Aptaujā noskaidrojās, ka tikai 10% aptaujāto bērnu strādāja abi vecāki, bet, zinot, ka 39% aptaujāto dzīvo tikai ar māti, nepārsteidz, ka 55% bērnu vienīgā naudas pelnītāja ģimenē ir māte. Jāatzīmē, ka tēvs kā vienīgais ģimenes apgādnieks tiek minēts tikai 9% gadījumu, bet 26% gadījumu abi vecāki ģimenē nestrādā (skat.zīmējums Nr.7).

Zīmējums Nr.7

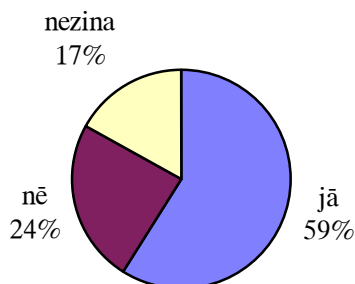
Ielas bērnu vecāku nodarbinātība

Redzot šādas proporcijas, rodas jautājums par to, kāda šobrīd ir sievietes loma ģimenē, viņas stāvoklis sabiedrībā kopumā. Vai viņai vienai ir pa spēkam tā slodze, ko uzliek ģimene un darbs, kādas sekas ir šādai pārslodzei?

Daudzi no aptaujāto bērnu vecākiem strādā tirgū (piem., par sargu, krāvēju, gadījuma darbus, par šoferiem, tirgo salāsītās ogas, sēnes). Vairāki bērni atzīmēja, ka vecāki dzer. Šādās ģimenēs visbiežāk māte ir tā, kas strādā, bet tēvs ir bezdarbnieks. Vairākiem aptaujātiem bērniem tēvi ir cietumā, vienā gadījumā tēvs ir miris.

Aptaujāto bērnu lielākā daļa (61%) apgalvo, ka vecāki pret viņiem izturas labi, tomēr 44% min dažādus konfliktus ģimenēs, visbiežāk tādus, kas saistīti ar tēva dzeršanu - tēvs sit māti, sit bērnus. Dažos gadījumos vecāki dzen bērnus prom no mājām vai ir pilnīgi vienaldzīgi, ko dara bērns, viņus neinteresē. Kāda no aptaujātajām meitenēm stāstīja, ka tēvs sitot viņai salauzis kāju, bet mātei draudējis ar cirvi. Jāatzīmē, ka jaunākā vecuma bērniem ir tendence idealizēt savus vecākus, un, tikai uzdodot kontroljautājumus, intervijās noskaidrojas, ka bērna vecāki, piemēram, dzer un dzērumā bieži ir agresīvi pret viņiem. Neskatoties uz to, bērni savus vecākus visbiežāk mīl un ļoti tiecas pēc pozitīva novērtējuma no vecāku puses. Tikai 2 no aptaujātajiem atzina, ka mājās atgriezties negrib un varot pilnībā iztikt bez vecākiem.

Interesanti, ka 68% gadījumos aptaujātie apgalvo, ka vecāki zin, kur viņi šobrīd atrodas un ar ko nodarbojas. Vairāki bērni stāstīja, ka vecāki paši liek viņiem pelnīt naudu - ubagot un zagt. 59% ‘ielas bērnu’ apgalvoja, ka šāds dzīves veids viņus pilnībā apmierina. (skat.zīmējums Nr.8)

Zīmējums Nr.8

Vai bērnam patīk dzīve uz ielas

Bērnu dzīve uz ielas (pajumte, nodarbošanās, veselība).

Lielākā daļa aptaujāto bērnu (74%) nakšņo mājās, bet pārējie kā naktsmājas nosauc visdažādākās vietas - māju pagrabus, bēniņus, stacijas, siltummezglus, atsevišķos gadījumos nakšņo pie draugiem. Mājās nakšņojošie bērni visbiežāk tur pārrodas ļoti vēlu

(ap 24.00), tikai lai pārgulētu un no rīta atkal dotos uz ielas. Daži bērni atzinās, ka mājās nav bijuši jau ļoti sen - 1 līdz 2 gadus. Kāds no zēniem atceras, ka mājās bijis tad, kad laiks mainījās no silta uz aukstu, lai paņemtu kādas siltākas drēbes.

Bieža ir parādība, kad bērni vecākiem stāsta, ka nakšņo, piemēram, pie vecmātes vai kāda cita radnieka, bet attiecīgi šiem cilvēkiem, ka dzīvo pie mātes, tādejādi maldinot abas puses un paliekot pilnībā bez uzraudzības. Šāda situācija ir uzskatāms piemērs arī vecāku neieinteresētībai un vienaldzībai.

Lielākā daļa aptaujāto pelnīja naudu ubagojot (tirgū, stacijās, vilcienos, pie viesnīcām, veikaliem) kā arī vairāki atzinās, ka zog (veikalos, pie autobusu pieturām, sabiedriskajā transportā).

Gandrīz visi aptaujātie, kas vecāki par 10 gadiem strādā arī dažādus darbus, kā galvenos var nosaukt: avižu tirgošanu, mašīnu mazgāšanu un sargāšanu, alkohola un cigarešu tirgošanu, palīdz tirgū pienest preci. Daži bērni palīdz saviem vecākiem tirgū, vasarā lasa ogas un sēnes vai tirgojas ar puķēm, viens no aptaujātajiem savāca un nodeva tukšās pudeles.

Vairāki bērni, kas pastāvīgi uzturas tirgū, saņem naudu no tirgus pārdevējām. Kāda daudz bērnu (10 bērni) ģimenes meitene stāstīja, ka tirgus tantes vienmēr iedod kaut ko ēdamu. Intervijas dati liecina, ka naudu bērniem dod arī vecmātes, vecākie brāļi, draugi. Tikai retos gadījumos bērni saņem kabatas naudu no vecākiem. Daži bērni piepelnījās, nodrošinot sev līdzīgos bērnus ar naktsmājām.

Uz jautājumu, vai bērni bieži slimo, 53% atbildēja, ka neslimo, taču pārējie 47% atzina, ka ļoti bieži ir iesnas, klepus, bieži sāp galva. Aptaujātie minēja arī tādas slimības kā epilepsija, tuberkuloze, B vīrusa hepatīts. Lielākā daļa aptaujāto bērnu nav nekad apmeklējuši ārstu. Bērnu atbildes liecina, ka viņu vecāki nepievērš uzmanību bērnu veselībai, ir pat gadījumi, kad par viņiem slimības laikā rūpējušies pilnīgi sveši cilvēki. Bērni atzīst, ka apkārtējo cilvēku attieksme ir ļoti dažāda - citi lamā un dzen prom, sauc par ubagiem, narkomāniem, dzērājiem, daži iedod sīknaudu. Sarunās neviens no bērniem nepieminēja sociālo dienestu darbiniekus vai skolotājus, kas būtu interesējušies par viņiem. Pieminēti tika tikai policisti, kas veic nakts reidus pilsētā. Interesants izrādījās bērnu apgalvojums, ka par šādiem reidiem viņi parasti uzzin jau vairākas dienas iepriekš un tajās naktīs uz ielas nerādoties. Kāds no zēniem izteicās: "Ja es kādu laiku gribu padzīvot Alises ielā (Profilakses centrs), tad es ļauju, lai mani noķer, bet ja nē, tad nerādos".

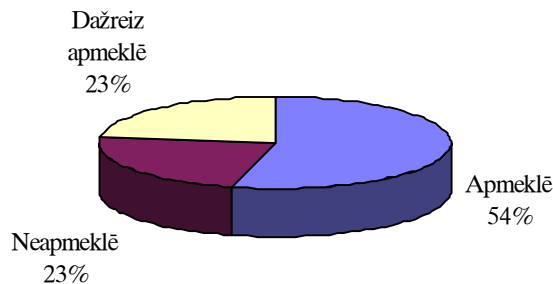
Grūtos brīžos bērniem visbiežāk palīdz draugi un radnieki (īpaši vecmātes). Divi no aptaujātajiem bērniem apmeklēja NVO "Cerība bērniem"².

"Ielas bērnu" negatīvā pieredze skolās.

Lielākā daļa aptaujāto (54%) apgalvoja, ka skolu apmeklēja (skat.zīmējums Nr.9), bet 23% - ka skolu neapmeklēja. Atlikušie 23% skolu apmeklējot dažreiz. Intervētāju novērojumi liecina, ka bērnu grupu, kas apgalvo, ka skolu apmeklēja dažreiz arī var pieskaitīt skolu neapmeklējošiem bērniem, jo uzdodot kontroljautājumus visbiežāk izrādās, ka šie bērni skolu nav apmeklējuši jau ļoti sen, intervētājiem bērniem bija tendence jautājumus, kas saistīti ar skolu vēlamu uzdot par esošo.

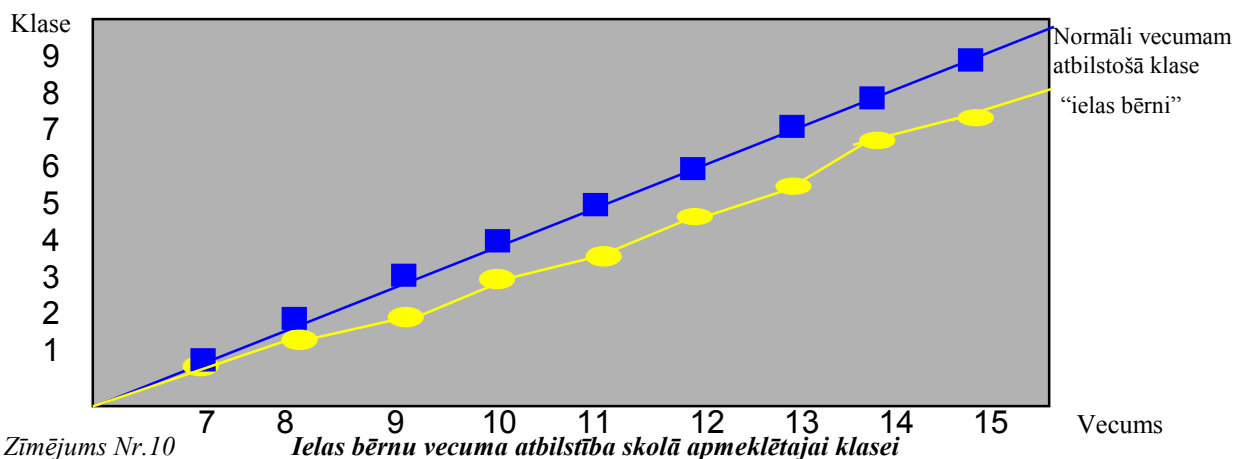
² "Cerība bērniem" ir nevalstiska organizācija Latvijā, kuras mērķis ir izveidot patversmi bērniem un pusaudžiem vecumā līdz 18 g., lai sniegtu materiālo, morālo un garīgo atbalstu drošā un stabilā vidē, neatkarīgi no bērnu nacionalitātes un reliģiskās pārliecības; sniegt palīdzību nabadzīgajām un nelabvēlīgajām ģimenēm. Organizācijas darbības veidi: patversmju organizēšana, ģimenes atveseļošanas pasākumi, bezmaksas ēdināšanas, apģērba nodrošināšana, medicīniskā palīdzība u.c. labdarības pasākumi, kristīgā audzināšana u.c.

Zīmējums Nr.9

Ielas bērnu skolas apmeklētība

Jāatzīmē, ka daudzi bērni jautāti, kurā klasē mācās nosauca savam vecumam neatbilstošu klasi, tā 13 un 12 gadus veci zēni mācās 3.klasē, 9 gadus vecs zēns 1.klasē un tml. Salīdzinot bērnu vecuma atbilstību viņu apmeklētajai klasei skolā, veidojas līkne, kas uzrāda, ka visās ielas bērnu vecumu grupās pastāv ievērojama nobīde (zīmējums Nr.10).

Zīmējums Nr.10

Ielas bērnu vecuma atbilstība skolā apmeklētajai klasei

45% no aptaujātiem apgalvoja, ka viņiem mācīties patīk, tomēr lielākā daļa atzina, ka nepatīk vai arī īsti nevarēja pateikt.

Skolu neapmeklēšanas cēloņus aptaujātie bērni nosauc ļoti dažādus. Visbiežāk minētie ir:

- **Naudas trūkums ģimenē;**

(Vecāki nevar nopirkt visu nepieciešamo skolai, īpaši mācību grāmatas, kas ir ļoti dārgas. Daži no bērniem pelna naudu ģimenei, tāpēc skolu apmeklēt nav laika un arī līdzekļu nepietiek.)

- **Bērni izslēgti no skolas sliktu sekmju un kavējumu dēļ;**

(Vecāki visbiežāk vairs nemeklē bērnam citu skolu, vai arī atsevišķos gadījumos citas skolas nepieņem šos bērnus. Ja bērns ilgāku laiku kavējis, viņš labāk izvēlas uz skolu neiet vispār, nekā iet un saņemt skolotāju pārmetumus.)

- **Bērni negrib iet uz skolu, jo mācīties nepatīk.**

(Mācību viela ir pietiekoši sarežģīta, daudziem bērniem ir nepieciešama papildus palīdzība tās apgūšanā. Ja mācību procesā bērns nesaņem pietiekošu pedagogu un vecāku atbalstu, ilgstoši nespēj apgūt uzdoto, iekavē, viņš zaudē interesi, netic saviem spēkiem, rezultātā negrib iet uz skolu, jo mācīties vairs nav interesanti un nepatīk.)

Jautājot bērniem, kas viņiem skolā patīk, daudzi bērni nosauc konkrētus mācību priekšmetus, īpaši bieži matemātiku un fizikultūru. Daudzi no bērniem kā labāko, kas ir

skolā, nosauc garšīgu ēdienu un brīvpusdienas. Šādas atbildes liecina par to, ka lielākā daļa ‘‘ielas bērnu’’ nesāņem regulāras siltas pusdienas un bieži pat ilgstoši dzīvo pusbadā.

Interesanti, ka 13% bērnu atzīst, ka skolā pats labākais ir brīvlaiks un starpbrīži, kā arī draugi ar kuriem var uzspēlēt kārtis. Tikai daži no bērniem pieminējuši labu skolotāju. Tie visbiežāk ir jaunākā vecuma bērni, kas pozitīvi atsaucas par savu klases audzinātāju.

Tomēr lielākā daļa bērnu atzīst, ka skolotāji izturas augstprātīgi vai arī vispār viņus neievēro. Daži bērni apgalvo, ka skolotāji vērtē bērnus pēc tā cik bagāti ir bērnu vecāki. Viens no aptaujātiem (15 gadus veca meitene) stāsta, ka skolotāji, tāpat arī klases biedri pret viņu izturas ar nepatiku un riebumu. Kopumā klases biedru izturēšanās ir bijusi ļoti dažāda. Lielākā daļa (56%) atzīst, ka attiecības ir neitrālas, taču parējie bērni piemin gan kaušanos, apsmiešanu, apvainošanu. Vairāki aptaujātie bērni stāstīja, ka viņiem skolā ir bijuši daži draugi, taču bērnu vecāki nav atļāvuši ar viņiem draudzēties un tā viņi palikuši vieni. Kāda meitene stāstīja, ka klases biedri smejas par viņu, jo viņa uz skolu iet ar tīkliņu, ka arī bieži smejas par trūcīgo apģērbu. Iepriekšminētais liecina, ka sociālekonomiskās situācijas ietekmē ir notikusi skolēnu sociālā diferenciacija skolās. Šī diferenciacija atstāj ievērojamu iespaidu gan uz skolēnu savstarpējām attiecībām, gan uz skolēnu -skolotāju attiecībām.

Cēloņi, kas veicinājuši bērnu nonākšanu uz ielas.

Ir pieņemts uzskatīt, ka galvenais cēlonis bērnu nonākšanai uz ielas ir ekonomiska rakstura. To pierādīja arī šī pētījuma ietvaros iegūtie dati ekspertu aptaujās, intervijās ar speciālistiem, ‘‘ielu bērniem’’, statistisko materiālu un dokumentu analīze.

Intervijās ar ‘‘ielu bērniem’’ nosauktos iemeslus, kas veicinājuši bērnu pašreizējo dzīvesveidu, var iedalīt 3 galvenās grupās (skat.zīmējums Nr.11):

- **Naudas trūkums ģimenē (39%)**

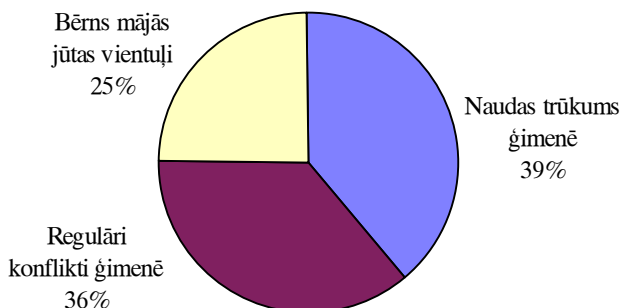
(Bērns atbalsta vecākus strādājot uz ielas, bieži pat vecāki viņam to piespiež darīt. Nepaklausības gadījumā bērns saņem sodu).

- **Regulāri konflikti ģimenē (36%)**

(‘‘Ielas bērnu’’ vecāki ļoti bieži lieto alkoholu, cietsirdīgi izturas pret bērnu, sit viņu, vai arī nepārvaramu grūtību rezultātā ģimenes locekļi atrodas pārmērīgā stresā, rezultātā rodas nemitīgas domstarpības un konflikti ģimenē.)

- **Bērns mājās jūtas vientuļi(25%)**

(Uz ielas bērns atrod sev līdzīgus draugus, tur ir interesantāk. Skolā iet nepatīk, jo neredz jēgu mācībām, kurās neko nesaprot, arī skolotājiem ir vienalga, vai bērns iet vai neiet uz skolu). Vecāki aizņemti ar savām problēmām, nevelta laiku saviem bērniem.

Zīmējums Nr.11

Galvenie cēloņi bērnu nonākšanai uz ielas ‘‘ielas bērnu’’ skatījumā

Kā jau iepriekš minēts, lielākai daļai bērnu (54%) ir bijusi darīšana ar policiju. Galvenokārt tas saistīts ar sīkām zādzībām vai klaiņošanu. Puse no bērniem ir jau agrāk, policijas reidu laikā, aizturēti par klaiņošanu un nogādāti Nepilngadīgo profilakses centrā.

Galvenās priekšrocības, ko bērni saskata savā dzīves veidā, ir:

- Sava nauda, kuru pats nopelna un tērē kā grib (44%);
- Brīvība - var darīt, ko grib, justies neatkarīgi, nevienam nav jāatskaitās, neviens nelamā (33%);
- Iespējas apmeklēt diskotēkas, kompjuterspēles, nopirkt kaut ko garšīgu (12%);
- Daudz labu draugu uz ielas (7%);
- Nav jāmācās (4%).

Ielas vide.

Aptaujātie bērni visvairāk sūdzējās par auksto laiku - nav kur sasildīties un kur palikt pa nakti, dažreiz nav ko ēst. Tāpat daudzi teica, ka maz naudas un cilvēki izsmej, lamā un dzen projām. Viņiem nav labu mantu un lelles, kādas ir citiem bērniem. Viņi jūtas nedroši naktīs, ir bail no tumsas.

Runājot par nākotni, lielākā daļa bērnu izsaka vēlēšanos pelnīt daudz naudas, kā arī atrast labu darbu. Daudzi sapņo kļūt par pārdevējiem un biznesmeņiem, grib savu privāto māju un mašīnu. Bērnu atbildes liecina par materiālo vērtību galveno un vienīgo prioritāti viņu vērtību sistēmā. Ja kopumā šo tendenci nevarētu saukt par kaitīgu un šobrīd tā lielākajai daļai "ielas bērnu" kalpo kā izdzīvošanas līdzeklis, tad tomēr, domājot par konkrēto vidi un šo bērnu nākotnes perspektīvām, netiek izslēgta iespēja, ka šāda deformēta vērtību sistēma, kurā vienīgā vērtība - nauda, kā arī bieži neadekvāti nākotnes plāni un to sasniegšanas iespējas var novest bērnus līdz likumpārkāpumiem, kā arī vilšanās dzīvē. Tikai retais no aptaujātiem vēlas mācīties, bet tie, kas izsaka šādu vēlēšanos, to pamato ar domu, ka tad būs daudz naudas.

Gandrīz visi bērni sapņo par bagātiem vecākiem un katrs otrs vēlas, lai viņu vecāki būtu smaidoši, mīļi, viņus nesistu un nelamātu. Bērni vēlas, lai skolotāji skolās būtu laipni, atsaucīgi, saprotoši. Skaidri redzams, ka šiem bērniem pietrūkst pozitīvas sociālās pieredzes, viņi nav saņēmuši pietiekoši daudz mīlestības un izpratnes gan no vecākiem, gan sabiedrības kopumā.

Vairāki bērni vēlas, lai vecāki nedzertu un mamma veltītu viņiem vairāk laika, tāpat arī vēlas, lai vecāki atrastu darbu un būtu veseli. Tikai divi no bērniem atzina, ka negrib redzēt savus vecākus un pie viņiem atpakaļ neies.

Ņemot vērā, ka grūti šobrīd nosaukt precīzu skaitli, kas raksturotu ielas bērnu skaitu Rīgas pilsētā, bērniem tika jautāts, vai viņi pazīst daudz sev līdzīgu bērnu. Apkopojot iegūtos rezultātus var secināt, ka bērni uz ielas ļoti bieži uzturas grupās. Grupas lielums visbiežāk ir 8 - 14 cilvēki. Šīm kompānijām raksturīga hierarhija, kuru visbiežāk nosaka vecums un spēks. Bērni, lai varētu izdzīvot šajā vidē, ļoti ātri pieņem noteikumu, ka viņiem jāpakļaujas tiem, kas ir stiprāki, pieredzējušāki, ar lielāku ietekmi. Tā 15 gadus vecs zēns intervijā stāsta, ka savu draugu starpā jūtas labi, jo esot ieguvis zināmu respektu pret sevi. Jūtama atšķirība starp jaunākiem bērniem, kas ielas vidē pavadījuši īsāku laiku, un vecākiem bērniem. Jaunākie kautrējas par to, ko dara (piem., ubago), izturas nemierīgi, ir nobijušies, bet vecākie bieži ir bravurīgi, lieto daudz žargona un rupjus vārdus, lepojas ar to, ko dara, ir runīgāki, viņiem pat patīk stāstīt par sevi.

Pētījuma gaitā tika iegūtas un analizētas daudzas intervijas ar bērniem. Piedāvājot iepazīties ar dažām no tām (skat. atsevišķu gadījumu apraksts), gribam uzsvērt, cik svarīgi ir saskatīt "ielas bērnu" problēmas veidošanās cēloņu sistēmu un kompleksumu. Šo problēmu veido daudzu faktoru kopums un savstarpēja mijiedarbība, šeit pārklājas gan iepriekšminētie apkārtējās vides nelabvēlīgie faktori, gan ģimenes iekšējie faktori.

Atsevišķu gadījumu apraksts

1.gadījums *12 gadus veca meitene*

Meitene intervēta Berga bazārā (tirdzniecības centrā) 22.30. Māte meitenei mirusi, tēvu neatceras. Dzīvo kopā ar vecmāti, kura ir pensionāre. Vecmāte nezina, ka meitene jau 2 gadus neiet skolā. No rīta meitene izliekas, ka iet uz skolu, pēcpusdienā ieskrien "nolikt somu", kaut ko paēd un tad atpakaļ uz ielas līdz vēlam vakaram (vecmāte zin, ka meitene vakarā iet "piepelnīties", tikai 24⁰⁰ jābūt mājās, jo savādāk viņa dusmojas). Sākumā meitene uz ielas ubagojusi, kas viņai nav īpaši patīcis, taču vēlāk uzradušies draugi, kas iemācījuši, kā var nopelnīt citā veidā. Tagad meitene dara dažādus darbus - palīdz tirgotājiem tirgū, sargā vai mazgā mašīnas. Dažreiz viņa ņem pie sevis draugus pārgulēt, par to saņem samaksu. Viņa pazīst apmēram 8 bērnus, kuri mājās vispār neiet. Skolu neapmeklē tāpēc, ka vecmāte nav varējusi nodrošināt meitenei visu, kas nepieciešams skolai. Arī mācības padevušās grūti, tāpēc nav patikušas, kā viņa pati saka "neveicās". Labākais, ko viņa atceras no skolas ir gaiša klase ar lieliem logiem un garšīgs ēdiens, bet skolotājus raksturo kā piekasīgus, kas ir izturējušies ar nepatiku pret meiteni. Arī pārējie bērni klasē izsmējuši - par drēbēm, par to, ka nākusi uz skolu ar tīkliņu, jo vecmāte nav varējusi nopirkt skolas somu. Ielas dzīves veids meitenei nepatīk. Apkārtējo cilvēku un vienaudžu attieksmi viņa raksturo dažādi. Dažos vārdos varētu teikt: dažādi cilvēki dažādi izturas, taču ir jūtams, ka savā ielas dzīvē meitene piedzīvojusi visāda veida attieksmi. Arī starp vienaudžiem - esot draugi, bet arī tādi, kas atņem naudu, kaujas. Vecākie bērni ir likuši pelnīt priekš viņiem. Meitenes ārējais izskats liecināja par trūkumu, taču drēbes bija tīras. Meitene bija ļoti bāla, ar ziliem riņķiem zem acīm, ļoti tieva. Uz jautājumu, vai bieži slimo, saka, ka bieži sāpot vēders, esot slikta redze. Pie ārsta neesot bijusi, jo nav naudas. Meitene sapņo kļūt par pārdevēju saldumu veikalā. Intervijas laikā meitene runāja ļoti lēni, ar nodurtām acīm, tomēr stāstīja ļoti daudz un bija atklāta. Labākais, ko šādā dzīvē viņa saskata - labi draugi un iespēja nopelnīt, bet slikti, ka cilvēki slikti izturas, dzen prom. Sūdzējās par auksto laiku.

2.gadījums *7 gadus veca meitene*

Meitenīte intervēta Purvciema tirgū pie āra kafejnīcas, kur viņa kopā ar savām māsām pārlasīja bojātos augļus un lika maisiņā. Meitenīte bija tieva, ziliem riņķiem zem acīm. Netīrām drēbēm, kuras bija nonēsātas un caurumainas. Netīru muti, netīrām rokām un matiem. Viņa dzīvo vienistabas dzīvoklī, kurā ir tikai aukstais ūdens un nav ne vannas, ne dušas. Dzīvo kopā ar vecākiem, kuri nekur nestrādā, un vēl 7 māsām. (Savas divas vecākās māsas neatceras, viņas tagad dzīvo citur.) Meitene guļ virtuvē, jo istabā nav vietas, māsas dažreiz neļauj gulēt, jo kāpj uz kājām. Māte pašreiz ir slimnīcā, jo ir piedzimis vēl viens bērns. Vecāki izturas labi, taču viņai nepatīk tas, ka vecāki dzer. Lai izdzīvotu, meitene šad tad tirgo puķes, kuras salasa pļavās, bet māsa naudu atņem, jo esot vecāka un zin, ko ar to darīt. Purvciema tirgū lūdz pārdevējiem, kuri jau viņu pazīst, ēdamo. Apkārtējie cilvēki ir laipni un interesējas, kā var palīdzēt. Meitenei patīk iet skolā, taču viņa to reti apmeklē. Skolā nepatīk tas, ka citi bērni viņu apsmej. Šāds dzīvesveids neapmierina ar to, ka nav tādas rotaļlietas, kādas ir citiem bērniem. Nākotnē vēlētos kļūt par ārsti.

- 3.gadījums *15 gadus vecs zēns*
 Pastāvīgā dzīves vieta ir Ķengaragā, bet dažreiz padzīvo pie mātes māsas centrā. Dzīvo kopā ar vecākiem. Tēvs bieži neesot mājās, bet māte ejot pie draudzenes un tad zēnam jādzīvo pie tantes. Tēvs ir alkoholiķis (vienreiz sitis māti, tāpēc tikusi izsaukta policija), tagad esot atradis darbu zāgētavā. Māte vasarā tirgo ogas, bet rudenī - sēnes. Abi vecāki pret zēnu uzturas labi. Agrāk apmeklējis skolu, beidzis 3 klases, bet šogad skolā nav gājis. Skolā nav patikuši skolotāji, un viņš bieži ar tiem strīdējies. Ar klasesbiedriem attiecības bijušas labas. Ārpus mājas atrodas dienas laikā, jo uzskata, ka mājās tāpat neesot ko darīt, bez tam uz ielas ir interesanti (zēnu aizrauj piedzīvojumi uz ielas). Dzīvojot uz ielas, pārtiek ubagojot pie veikalu durvīm, bet, ja vajag, tad arī zog. Apkārtējie cilvēki iedod kaut ko ēdamu vai sīknaudu. Viena tante esot atnesusi drēbes (zēns bija ģērbies nepiemēroti aukstajam laikam). Ar sava vecuma bērniem ir labas attiecības, jo visi ir draugi. Pats sliktākais šādā dzīvesveidā ir tas, ka neesot naudas. Zēnam garšo cepumi, tāpēc šad tad sanākot tos paņemt no veikala plaukta. Nākotnē vēlētos kļūt par šoferi vai traktoristu.
- 4.gadījums *15 gadus vecs zēns*
 Zēns intervēts Vecrīgas skvērā. Dzīvo kopā ar māsu pie vecāsmātes. Skolu neapmeklē, jo nepatīk un nevēlas. Uz ielas pavada no rīta līdz vakaram. Īsti nezin, kur ir mājas, varbūt tās ir uz ielas, jo tur jutās kā mājās, ir draugi. Lai uz ielas izdzīvotu, zog māju pagrabos (par to bijusi darīšana ar policiju) vai dažreiz tirgo avīzes vilcienos, taču šī nodarbošanās neapmierina. Nakšņo māju pagrabos, bēniņos, stacijās vai pie draugiem. Tādus bērnus kā viņš pazīst vēl 12. Vienaudži izturas labi, zēns saka: "Mēs barā esam visi kopā un bieži no mums izvairās". Apkārtējie cilvēki viņus lamā, apsauc par ubagiem, narkomāniem, zagļiem, alkoholiķiem. Pats labākais šādā dzīvesveidā ir tas, ka atrodas tādas vietas, kur var pārgulēt, atpūsties, iedzert, uzpīpēt, slikti - ka nav naudas.
- 5.gadījums *6 gadus veca meitene*
 Meitene dzīvo kopā ar vecākiem. Tēvs nestrādā, dzer. Māte pie čigāniem mazgā veļu. Kad tēvs sadzeras, sit bērnu un māti. Šādās reizēs meitene iet prom no mājām un nakšņo uz ielas. Meitene uz ielas ubago. To dara tur, kur māte nosaka, dažreiz to dara kopā ar māti. Taču meitenei nepatīk sēdēt uz ielām un ubagot. Viņa gribētu, lai mājās viss būtu kārtībā.
- 6.gadījums *15 gadus veca meitene*
 Meitene apmeklē skolu un patīk mācīties, tikai grūti apgūst mācību vielu. Skolotāji izturas kā pret jebkuru bērnu, taču klasesbiedri ne visai labi. Dzīvo kopā ar vecākiem 8 bērnu ģimenē (2 bērni dzīvo citur). Vecāki nekur nestrādā un nav labvēlīgi noskaņoti pret meiteni (meitene uzskata, ka viņa varētu iztikt bez vecākiem). Uz ielas meitene ubago, visbiežāk tirgos, un zog, visvieglāk esot apzagt cilvēkus pie autobusu pieturām. Meitene bija labi ģērbusies un nekas neliecināja, ka viņa varētu ubagot. Meitene jau ir pieradusi pie šāda dzīvesveida; visvairāk viņai patīk zagt. Vienaudži izturas draudzīgi. Meitene nepazīst profesijas, lai varētu kādu no tām izvēlēties nākotnē.
- 7.gadījums *11 gadus vecs zēns*
 Zēns ubagoja pie baznīcas. Jau 2 gadus viņš ubago, lai pelnītu iztiku. Dzīvo kopā ar māti, kura ir bezdarbniece, un viņas jauno vīru. Tēvu neatceras. Ģimenē ir 6 bērni. Māte izturas labi, bet patēvs sit, ja zēns ir kaut ko nodarījis, vai kad patēvs ir piedzēries. Skolu apmeklē dažreiz, mācās 4.klasē. Skolā visvairāk patīk mācīties

un brīvpusdienas. Skolotāji izturas apmierinoši, viņi zin, kur zēns strādā. Klases biedri nezina par zēna gaitām, varbūt tādēļ ir draudzīgi.

8.gadījums *11 gadus vecs zēns*

Zēns skolu neapmeklē. Beidzis 2 klases. Skolā iet nepatika, vienīgi patika siltās pusdienas, kuras skolā deva. Mājās nedzīvo kopš pavasara, nezina, vai vecāki tur vēl dzīvo, jo par īres nemaksāšanu bija jāierodas tiesā. Vecāki ir bezdarbnieki, māte likusi zagt un ubagot un par iegūto naudu pirkusi alkoholu. No mājām aizgājis tādēļ, lai visu iegūto naudu varētu paturēt sev. Apģērbs bija netīrs un stipri par lielu, kājās gandrīz jaunas sporta kurpes, uz rokām izsitumi. Zēns atzīmēja, ka tirgū ir savi "likumi" - no pastāvīgajiem tirgotājiem zagt nedrīkst, tikai no nepastāvīgajiem. Viņu apmierina pašreizējā nodarbošanās, zēns pat bija lepns, ka ir noteicējs par savu dzīvi un ar visu tiek galā pats, ka pelna vairāk nekā dažs pieaugušais. Dzīvojot uz ielas pārtiek: ubagojot Vecrīgā pie viesnīcām, zogot veikalos, stacijā, autoostā, tirgū, dažreiz tirgū palīdz nest, sargāt, citreiz naudu dod mazāki bērni, kuriem viņš sameklē naktsmājas. Pats viņš nakšņo pagrabos, bēniņos vai kaut kādos siltuma mezglos. Tirgū viņiem ir savs "bariņš", bet tā dēvētie "memmiši" izvairīties no viņa, jo mamma neļaujot draudzēties. Apkārtējie cilvēki izturas ļoti dažādi, viens no tirgotājiem, kad zēns bija slims, pieņēma pie sevis padzīvot. Šis dzīves veids patīk ar to, ka pats ir noteicējs. Sliktākais ir tas, ka dažas mājas nekurina, tādēļ pa nakti ir auksti, arī tramvajos nevar braukāt un sildīties, jo tur ir konduktori. Vienreiz bijusi darīšana ar policiju, jo bijis autoostā aizmidzis, bet viņš samelojis, ka gaidot mammu. Nākotnē gribētu, lai pašam būtu sava māja un mašīna, tādēļ strādās tirgū, kur visu labi pārzina. Vispār negrib redzēt ne vecākus, ne skolotājus.

9.gadījums *9 gadus veca meitene*

Mācās 2.klasē, skolu apmeklē dažreiz. Skolā vislabāk patīk skolotāja, kura labi pret meiteni izturas. Nepatīk tas, ka ne skolā, ne klasē nav draugu. Dzīvo kopā ar vecākiem 4 bērnu ģimenē. Tēvs ir cietumā, māte nestrādā, tikai saņem bērnu pabalstus, par bērniem daudz neinteresējas. Ārpus mājas dzīvo jau gadu, aizgājusi tādēļ, ka uz ielas ir daudz interesantāk un ir vairāk draugu. Meiteni apmierina tas, ka šobrīd viņa uz ielas ubago. Nakšņot sanāk vai nu pagrabos, bēniņos vai pie draugiem. Dažāda ir apkārtējo cilvēku attieksme: vieni dzen projām, citi iedod kaut ko ēdamu vai sīknaudu. Vienaudži ir draudzīgi un aizstāv no "sliktiem" bērniem. Klaiņošanas dēļ bijusi darīšana ar policiju. Sliktākais šajā dzīvesveidā ir tas, ka nevar spēlēties, nav leļļu, ne kādu citu mantiņu. Nākotnē vēlētos strādāt kafējnīcā vai veikalā.

10.gadījums *12 gadus vecs zēns*

Zēns Purvciemā pie veikala "Maksimarkets" par 2,- Ls mazgā automašīnas. Dzīvo kopā ar tanti, vecāki šķīrušies. Zēns nav paticis mātes draugam, bijuši konflikti, jo mātes draugs ar sīksnu gribējis no zēna "cilvēku iztaisīt", tādēļ zēns aizgājis dzīvot pie tantes. Tante zin, ka viņš ir kopā ar draugiem, bet ko viņi dara to nezina. Uz ielas pavada visu dienu, dažreiz arī pa nakti, tad tantei samelo, ka palicis pie draugiem. Zēns bija slikti ģērbies, taču diezgan tīrs, ļoti nervozs, tramīgs, sarunājoties neskatījās acīs varbūt tādēļ, ka tās bija stipri iekaisušas. Šis dzīvesveids piesaista ar brīvības izjūtu. Slikti tas, ka citi viņu uzskata par sliktu, neļauj viņam mazgāt mašīnas vai nedod par to naudu. Skolu apmeklē, otro gadu mācās 5.klasē. Skolā patīk satīties ar draugiem un paēst (zēnam ir brīvpusdienas). Nākotnē gribētu iemācīties strādāt ar datoru, vēlāk to pats nopirkt un pelnīt naudu, sastādot programmas. Skolotājus vēlētos redzēt labvēlīgus un saprotošus, bet vecākus vispār nevēlas redzēt.

11.gadījums 7 gadus veca meitene

Meitene dzīvo kopā ar māti, māsu un brāli, tēvs ar vecāko māsu dzīvo laukos pie vecāsmātes. Vecāki nestrādā. Kad tēvs ir Rīgā, tad dzer un sit māti, bērns neaiztiek. Māte arī mēdz iedzert, tādēļ bērniem nav ko ēst. Bērni, lai pelnītu naudu ģimenei, ēdienam, ubago pie baznīcas. Meitene mācās internātskolā 1.klasē. Skolā patīk mācīties, skolotāji ir labi. Nepatīk, ka citi bērni kaujas.

Analizējot SDSPA "Attīstība" izstrādāto projektu "Par klaidonības cēloņiem Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētā", kas veikts 1997.gada janvārī, situācija atspoguļojas līdzīga jau iepriekš aprakstītajai. Strādājot pie šī darba, pavisam tika aptaujāti 14 bērni vecumā no 10 - 14 gadiem (8 bērni no Rīgas 44.vidusskolas izlīdzinošās klases un 6 bērni, kas tika aizturēti Jaunatnes lietu inspekcijas reidā par klaiņošanu). Intervijas notika brīvu pārrunu veidā.

Apkopojot rezultātus, var secināt, ka galvenie iemesli bērnu dzīvesveidam, kas raksturojas ar klaiņošanu, skolas neapmeklēšanu, strādāšanu uz ielām, pilnībā sakrīt ar iepriekš iegūtajiem rezultātiem. Kā galvenos iemeslus bērni nosauc: ģimenes slikto nodrošinājumu, vecāku dzeršanu un konfliktus, nepieciešamību pašiem pelnīt naudu, nevēlēšanos mācīties (skat.tabulu Nr.4).

Tabula Nr.4

Cēloņi, kas veicina bērnu nokļūšanu uz ielas, viņu pašu skatījumā (Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētā)

Cēloņi	Procenti
Paši pelna naudu	24%
Vecāki dzer, bieži konflikti ģimenē, fiziski izrēķinās ar bērniem	24%
Ģimenei trūkst līdzekļu	21%
Negrib mācīties	14%
Kauns no klasesbiedriem	10%
Patīk atrasties automātu spēļu zālēs	3%
Baidās no skolotājiem	2%
Vecāki nekontrolē bērnu	2%

Aptauju rezultāti un novērojumi liecina, ka parasti bērnu uzvedību neietekmē tikai viens no cēloņiem, bet tā ir vairāku iemeslu kombinācija. Piemēram, trūcīga ģimene, kur vecāki alkoholiķi, vai trūcīga ģimene, kur bērnu audzina tikai māte un pietiekoši viņu neuzrauga.

Analizējot Nepilngadīgo profilakses centrā iegūtos datus (skat.tabulu Nr.5) var secināt, ka, salīdzinot 1996.gada un 1997.gada 10 mēnešus, Profilakses centrā nogādāto bērnu skaits ir pieaudzis par 21% vai 187 bērniem. Centra dati liecina, ka liela daļa bērnu, kas nonāk centrā, ir vecumā no 11 - 13 gadiem. Centrā bērni pārsvarā tiek nogādāti pēc policijas nakts reidiem. Raksturīgi, ka vairāk nekā puse (55%) šo bērnu nāk no nepilnām ģimenēm, kā tas minēts jau iepriekš.

Gadi	1991	1992	1993	1994	1995	1996 līdz X	1997 līdz X
Pavisam ievietoti centrā	532	530	705	736	1080	689	876
Tajā skaitā LR iedzīvotāji	403	446	676	726	1063	680	867
Bērnam nav vecāku	71	60	34	52	93	75	138
Bērnam ir viens no vecākiem	291	245	378	420	570	386	484
Zēni	395	389	539	584	848	558	706
Meitenes	137	141	166	152	232	127	170
Vecums: no 11 līdz 13 gadiem	115	190	257	318	444	279	332
no 14 līdz 15 gadiem	-	101	126	77	248	128	214
no 16 līdz 17 gadiem	81	54	37	27	49	19	27
vecāki par 17 gadiem	-	46	25	11	17	2	6
Bērni, kuri mājās	336	293	331	286	392	301	500
Bērni, kuri strādā	14	3	17	3	2	-	4
Bērni, kuri nemājās, nestrādā	182	113	245	366	686	385	334
Patvaļīgi aizgājuši no mājām	321	297	249	297	496	268	333
Patvaļīgi aizgājuši no skolām, internātiem, bērnu namiem	76	41	35	52	94	71	154
Apmaldījušies un pazuduši	14	21	64	46	20	29	19
Ievietoti nakts laikā	-	59	226	119	65	65	62
Atgriezti ģimenē	441	449	606	555	826	466	556
Atgriezti un nosūtīti uz bērnu namiem	105	38	52	107	127	159	128
Nosūtīti uz ārstniecības iestādēm	28	25	31	56	72	62	42

6. "IELAS BĒRNU" SAISTĪBA AR BĒRNU DEVIANTO UZVEDĪBU³

Organizējot pētījumu "Bērns uz ielas" viena no pētnieciskā darba pamattēzēm bija "ielas bērni" problēmas saistība ar indivīdu dažādām deviantās uzvedības formām.

Lai to noskaidrotu, tika veikta ekspertu - kompetentu speciālistu aptauja minētajā problēmā (sociālo darbinieku, pedagogu un juristu, kuri specializējušies bērnu tiesību aizsardzības jautājumos). Ekspertu aptaujas rezultāti tika korespondēti un salīdzināti ar atsevišķiem statistikas datiem, kā arī ar nepilngadīgo interviju un aptauju rezultātiem.

Iegūtā empīriskā informācija ļāva konstatēt noteiktu saistību starp "ielas bērnu" problēmu un atsevišķiem pusaudžu deviantās uzvedības veidiem.

6.1. Izvairšanās no mācību iestāžu apmeklēšanas.

Bērna atrašanās uz ielas bieži ir saistīta ar viņu izvairīšanos no mācību iestāžu apmeklēšanas. Izvēles pētījuma rezultāti liecina, ka pusaudžu vidū izvairīšanās no mācību

³ Autoru kolektīvs, veicot pētījumu "Bērns uz ielas" terminā "deviance" ietvēra rīcību un uzvedības formas, kas neatbilst un ir novirzītas no sociālajām normām un sabiedrībā pieņemtajām vērtībām. Skat.: Socioloģijas skaidrojošo vārdnīcu: Rīga, 1997. 31.-32. lpp. Sakarā ar to, ka bērnu nekontrolējamu atrašanos uz ielas, kas ir saistīta ar viņu vājo saikni ar ģimeni, ciešu un pozitīvi orientēto attiecību trūkumu ar pieaugušajiem, nevar uzskatīt par atbilstošu sabiedrībā pieņemtām sociālām normām, tad "ielas bērnus" pēc būtības var interpretēt kā deviantu grupu. Tajā pašā laikā, apzinot sociāli novirzītās uzvedības normas ielas bērnu vidū, šajā sadaļā tiks analizēta novērojamo vērtību (bērnu) sabiedriski bīstamā rīcība, t.i., deviantā uzvedība.

iestāžu apmeklēšanas vidēji pēc katra trešā eksperta viedokļa ir ļoti augsta un plaši izplatīta. Katrs otrais eksperts ir pārliecināts, ka skolu neapmeklēšana ir vidēji izplatīta. Tikai katrs desmitais respondents - eksperts (skat.zīmējums Nr.12) secina, ka analizējamā deviantā uzvedības forma ir zema.

Eksperti vērtēja arī pašreizējās iestādes, no kuru apmeklēšanas bērni izvairās no mācībām. Trīs no četriem respondentiem atzīst, ka minētā deviantās uzvedības forma pašreiz pieaug. Bērni aizvien biežāk ir orientēti neapmeklēti skolas, arodvidusskolas un un citas mācību iestādes. Šādai tendencei varētu būt vairāki iemesli:

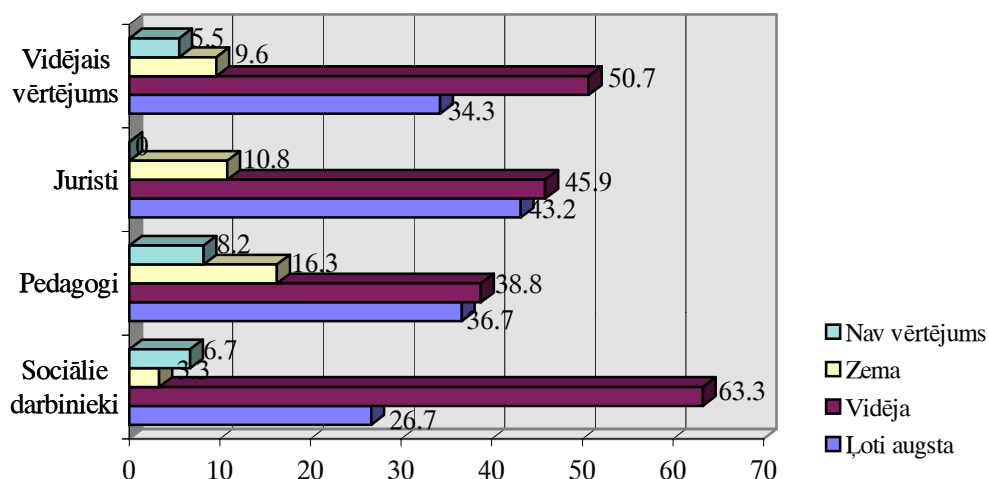
- mācību programmu sarežģītības pakāpes pieaugums un mācību procesa intensifikācija, kas daļai skolnieku mazina interesi par mācībām, veicina nesekmību un mazina skolu pievilcību un prestižu bērnu vidū;

- saistošu un interesantu pasākumu trūkums mācību iestādēs, kas kompensētu grūtības mācību priekšmetu apgūšanā;

- mācību iestāžu nepietiekošā darbība, lai atgrieztu bērnus skolā un iesaistītu mācību procesā.

Bez tam pieaug arī mācību izmaksas, kas ne visām ģimenēm un vecākiem ļauj pietiekoši nodrošināt bērnus ar nepieciešamajiem līdzekļiem.

Analizējot datus, kuri tika iegūti, anketējot pusaudžus un anketās nepilngadīgo profilakses centrā Alises ielā, speciālā režīma audzināšanas iestādē “Strautiņos”, Cēsu nepilngadīgo cietumā, var konstatēt, ka pēc respondentu atzinumiem visās grupās ir pietiekoši augsti izplatīta nepilngadīgo izvairīšanās no mācību iestāžu apmeklēšanas.

Zīmējums Nr.12

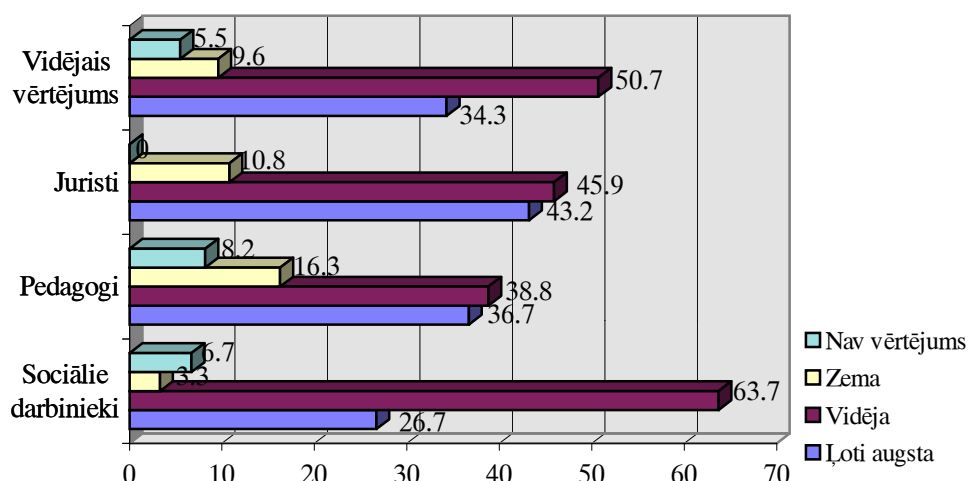
Izvairīšanās no mācību iestāžu apmeklēšanas izplatības pakāpe (%)

6.2. Klaiņošana.

Laika periodā, kad bērni un pusaudži izvairās no mācību iestāžu apmeklēšanas, brīvā laika pavadīšana ir saistīta ar klaiņošanu, pastāvīgu atrašanos uz ielas un citās sabiedriskās vietās. Klaiņošana ir viena no būtiskākajām iezīmēm “ielas bērnu” parādības veidošanās mehānismā.

Katrs otrais eksperts – sociālais darbinieks, pedagogs un jurists atzīst, ka pašreizējā laika periodā klaiņošanai ir ļoti augsta vai augsta izplatības pakāpe. Tātad pietiekoši liela bērnu daļa savu laiku pavada klaiņojot, uzturoties sabiedriskās vietās un uz ielas. Klaiņošana ir saistīta arī ar ubagošanu, sīku zādzību izdarīšanu, atsevišķos gadījumos ar izspiešanu, alkoholisko un toksisko vielu lietošanu un citām deviantas uzvedības formām.

Ļoti niecīgs ekspertu skaits ir pārliecināts, ka klaiņošana pusaudžu vidū nav plaši izplatīta (skat.zīmējums Nr.13).

Zīmējums Nr.13

Klaiņošanas izplatības pakāpe bērnu vidū ekspertu vērtējumā (%)

Tā kā eksperti atzīst, ka pašreizējā laika posmā vairāk bērnu klaiņo un bezmērķīgi uzturas sabiedriskās vietās, - var secināt, ka uz ielas atrodas tie bērni, kuri neapmeklē skolu un citas mācību iestādes. Tātad daudzos gadījumos bērni vienlaicīgi neapmeklē mācību iestādes un pavada visu laiku uz ielas vai arī citās sabiedriskās vietās. Bezvērtīgā klaiņošana ir saistīta arī ar kontroles trūkumu par bērniem no vecāku vai to aizstājošo personu puses.

Pusaudžu anketēšana ļāva konstatēt, ka klaiņošana visvairāk ir raksturīga nepilngadīgiem noziedzniekiem un tiem, kuri ir aizturēti par klaiņošanu un uzturas Nepilngadīgo profilakses centrā.

6.3. Pusaudžu bēgšana no mājām un patstāvīgās dzīves vietas.

Nelabvēlīgā sociālā vide, vecāku un viņu aizvietojošo personu pārlietu liela aizraušanās ar alkohola lietošanu un viņu antisabiedriska dzīves veids kopumā nosaka to, ka bērni nespēj dzīvot un uzturēties savā pastāvīgajā dzīves vietā. No otras puses, ārpus mājām ir pietiekoši daudz pusaudžus saistošu faktoru: draugu, referentu grupu, iespējas dzīvot nekontrolētu dzīvi, ierobežojumu trūkums utt. Minētie un citi apstākļi nosaka, ka pašreizējā laikā ir pietiekoši izplatīta bērnu bēgšana no mājām un pastāvīgās dzīves vietas.

Katrs sestais eksperts (16,7%) uzskata, ka bērnu un pusaudžu patvaļīgas dzīves vietas atstāšanas uz ilgāku laika posmu rādītājs ir ļoti augsts vai arī augsts. Starp dažādām nevēlamām un sociāli novirzītām uzvedības formām bērnu vidū viņu bēgšana no mājām tomēr nav starp visplašāk izplatītākajām un negatīvākajām. Minētā deviance ir sava veida starpposms starp nelabvēlīgo situāciju mājās un tālākajām negatīvajām socializācijas iespējām bērnu vidū. Pusaudžu patvaļīga ģimenes atstāšana liecina ne tikai par šo institūciju niecīgo nozīmi un vērtību priekš viņiem, bet arī to, ka viņiem ārpus pastāvīgās dzīves vietas līdzekļus eksistencei nāksies nodrošināt pašiem, t.sk. izdarot zādžības un citus likumpārkāpumus. Bērnu bēgšana no mājām ir viens no būtiskākajiem posmiem un stadijām “ielas bērnu” personu veidošanās mehānismā. Arī Nepilngadīgo profilakses centra dati liecina, ka 1997.gadā no 10 mēnešos 876 aizturētajiem 333 bērni vai 38% ir patvaļīgi aizgājuši no mājām (skat.tabulu Nr.5).

6.4. Huligānisma izpausmju izplatības pakāpe bērnu un pusaudžu vidū.

Bērnu izvairīšanās no mācību iestāžu apmeklēšanas, bezmērķīga klaiņošana un bēgšana no mājām, kas kopumā ir saistīta ar pusaudžu pastāvīgu uzturēšanos sabiedriskās vietās, ir saistīta arī ar negatīvām uzvedības formām šajā jaunajā vidē.

Saskarsme un komunikatīvie procesi starp bērniem, kuri bieži jau mantojumā no saviem vecākiem saņēmuši deformētu vērtību sistēmu, paaugstina ne tikai šo bērnu kopējo deviāciju potenciālu, bet arī izraisa citu indivīdu zināmu protestu. Tas nosaka, ka izraisās konflikti starp bērniem un apkārtējo vidi, kas var izpausties sabiedriskās kārtības traucējumos, t.i. huligānisma izpausmēs.

Var atzīt, ka huligānisms, kā deviances forma ir viena no visvairāk izplatītākajām pusaudžu vidū. Piecdesmit divi procenti ekspertu atzīst, ka huligānisma izpausmēm pašreizējā laikā bērnu un pusaudžu vidū ir ļoti augsta vai augsta izplatības pakāpe. Tikai ļoti niecīgs ekspertu skaits (1,4%) ir pārliecināti, ka huligānisma izpausmes bērnu un nepilngadīgo vidū kopumā nav izplatītas.

Veicot salīdzinošu ekspertu viedokļu analīzi ar normālās (oficiālās) statistikas datiem, var secināt, ka huligānisms pusaudžu vidū ir visizplatītākais kriminālsodāmais nodarījums pēc mantiska rakstura noziegumiem. (skat. tabula Nr.6)

Tabula Nr.6

Huligānisma tendences Latvijā nepilngadīgo vidū 1991.-1997.gados (absolūtajos rādītājos).

Gadi	1991.	1992.	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.I.pusg.
Reģistrēto kriminālsodāmo huligānismu faktu skaits	154	118	69	101	137	171	95

Analoģiski rezultāti ir iegūti, arī aptaujājot dažādu kategoriju pusaudžus. Visplašāk huligānisma izpausmes, pēc pašu respondentu atzinumiem, ir starp nepilngadīgajiem, kas ir izdarījuši noziegumu, un klaiņojošiem bērniem.

Kriminālās statistikas datu analīze liecina, ka arī objektīvi huligānisma izpausmēm pusaudžu vidū ir tendence pieaugt. Vidēji ik gadu (no 1994.gada) kriminālsodāmas izpausmes nepilngadīgo vidū pieaug par 15-20%. Arī 1997.gadā ir ievērojams šī nozieguma veida pieaugums. Pilnīgi pamatoti šo nelabvēlīgo tendenci var saistīt arī ar problēmas - "bērni uz ielas" saasinājumu. Bērni, kuri ir nākuši no nelabvēlīgas vides, iegūtās sociāli negatīvās uzvedības standartus un stereotipus realizē savu vienaudžu vidū un sabiedriskā vidē. Huligānismam ir raksturīga arī sabiedrisko vērtību ignorēšana un noliegšana. Analoģiskas iezīmes ir arī bērniem, kuri veidojas, attīstās un ilgstoši uzturas uz ielas.

Jāatzīmē ļoti augsta huligānisma izpausmju latentā pakāpe. Absolūti lielākā daļa sabiedriskās drošības apdraudējumi tiesību aizsardzības institūcijās netiek fiksēti. Tas vēl vairāk palielina huligānisma negatīvismu, deformē pusaudžu apziņu un citas vērtības.

6.5. Kautiņi un vardarbība bērnu un pusaudžu vidū.

Vajadzību apmierināšana (pēc zināmām materiālām vērtībām), savstarpējo attiecību noskaidrošana, lomu un statusu noteikšana pusaudžu grupās un grupējumu hierahijās bieži risinās vardarbīgā ceļā un izmantojot fizisko spēku, t.i. ar kautiņu palīdzību. Vardarbīga cenšanās nodrošināt vardarbības subjekta pārākumu par pārējiem kļūst aizvien vairāk izplatīta arī bērnu un pusaudžu vidū.

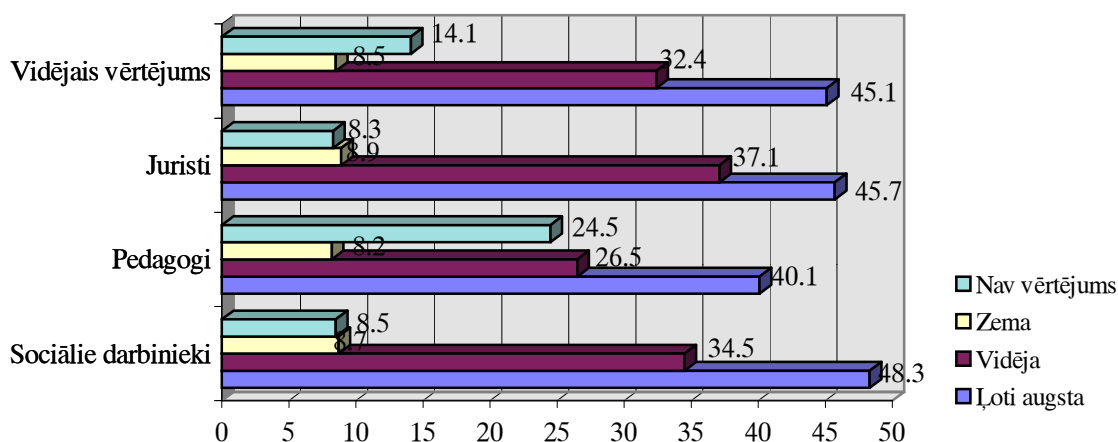
Ekspertu aptaujas rezultāti liecina, ka katrs ceturtais atbilstoša profila speciālists (sociālais darbinieks, pedagogs vai jurists) ir pārliecināts, ka kautiņiem un vardarbībai bērnu un pusaudžu vidū ir ļoti augsta vai augsta izplatības pakāpe (23,9%). Tikai katrs desmitais minētās kategorijas respondents (12,7%) uzskata, ka kautiņi nav paši izplatītākie. Šāds vērtējums var būt attiecināms uz atsevišķiem reģioniem, kur vardarbība patiešām ir relatīvi izplatīta.

Nepieciešams atzīmēt, ka eksperti ir pārliecināti, ka kautiņi un vardarbība kā deviances formas pašreizējā laikā pieaug. Šāds viedoklis atbilst arī bērnu un pusaudžu viedoklim. Nepilngadīgie, kuri atrodas "Strautiņos" un Cēsu cietumā, pauž viedokli, ka gandrīz katrā otrajā gadījumā savstarpējās attiecības un kontaktus nākas risināt vardarbīgā ceļā un pielietojot spēku. Pēc interpretētā Dž.Londona atzinuma "aso īkšķu" un muskuļu spēks nosaka attiecības arī uz ielas, t.sk. bērnu vidū.

6.6. Prostitūcijas izplatība nepilngadīgo vidū.

Pašreizējā laika posmā starp dažādām deviantās uzvedības formām pietiekoši plaša izplatība ir prostitūcijai. Iekšlietu un Labklājības ministriju statistikas dati liecina, ka prostitūcija un citi dzimumeksesi kļūst arvien izplatītāki un nes dažādas nelabvēlīgas sekas arī pusaudžu vidū.

Arī ekspertu vērtējumā prostitūcijai un intīmiem pakalpojumiem nepilngadīgo vidū ir ļoti augsta vai augsta izplatības pakāpe. Šāds viedoklis ir 45,1% sociālajiem darbiniekiem, juristiem un pedagogiem. Par vidēji izplatītu to uzskata tikai katrs trešais eksperts. Raksturīgi, ka trīs no četriem speciālistiem (skat.zīmējums Nr.14) atzīst, ka prostitūcija nepilngadīgo vidū pašreiz pieaug. Neviens no ekspertiem nav izteicis viedokli, ka prostitūcija un intīmie pakalpojumi pusaudžu vidū samazinās.

Zīmējums Nr.14

Prostitūcijas izplatības pakāpe nepilngadīgo vidū ekspertu skatījumā (%)

Pēc Tikumības policijas atziniem Latvijā darbojas vairāk nekā simts intīmkлубu, kuros seksuālos pakalpojumus sniedz arī nepilngadīgas meitenes. Latvijā ir aizturētas arī mazgadīgas prostitūtas (8-10gadi), kuras pēc savas fizioloģiskās attīstības būtībā ir bērni.

Intīmie pakalpojumi un nodarbošanās ar prostitūciju pusaudžu vecumā iespaido meiteņu morāli, veido deformētu sociālo vērtību orientāciju, kropļo garīgi, psihiski un fiziski. Atkāpes un novirzes dzimuma attiecību sfērā, kas sevišķi ir saistītas ar intīmajiem pakalpojumiem, rada neatgriežamas sekas bērnu ikdienā un nākotnē. Tiek zaudētas spējas uz pilnvērtīgu morāli, tikumiskām attiecībām dzīvē. Meitenēm rodas objektīvas grūtības veidot ģimenes, radīt pēcnācējus utt.

Intīmie pakalpojumi sekmē arī seksuāli transmisīvo slimību izplatību, t.sk. nepilngadīgo vidū.

6.7. Narkotisko vielu lietošanas izplatība bērnu un pusaudžu vidū.

Starp dažādām deviantās uzvedības formām, kā viena no visbīstamākajām var būt narkotisko vielu lietošana. Paaugstināta bīstamība ir saistīta ar:

- pusaudžu morāles degradāciju, fizisko un psihisko atkarību no narkotiskajām vielām;
- nepieciešamību iegūt līdzekļus, lai varētu saņemt narkotiskās vielas;
- nodarījumiem, kas ir izdarīti narkotiskā reibuma stāvoklī, un to negatīvajām sekām.

Katrs trešais eksperts atzīst, ka narkotisko vielu lietošana ir ļoti augsti un augsti izplatīta parādība bērnu un pusaudžu vidū. Vairāk nekā puse sociālo darbinieku, pedagogu un juristu (54,8%) uzskata, ka narkotiku lietotāju skaits pieaug. Jāatzīmē, ka ekspertu viedoklis pilnībā atbilst arī statistiskajiem datiem. Tā pēdējos gados, kā liecina Iekšlietu ministrijas Valsts policijas Narkotiku apkarošanas biroja (NAB) informācija, ir palielinājies nepilngadīgo narkotisko vielu lietotāju skaits (skat. tabula Nr.7).

Tabula Nr.7

Nepilngadīgo narkotisko vielu lietotāju un slimnieku skaits (absolūtajos rādītājos)

Nepilngadīgo raksturojums	Gadi		
	1994.	1995.	1996.
Narkotisko vielu lietotāju skaits	15	36	37
Narkomānijas slimnieku skaits	2	5	6

Analizējot Labklājības ministrijas narkoloģiskā dienesta reģistrētos datus par narkomānijas slimniekiem, var secināt, ka palielinās slimnieku skaits ar pirmreizēji uzstādītu diagnozi, īpaši pusaudžu vidū. No katriem septiņiem narkomāniem, kuriem ir noteikta atbilstoša diagnoze, viens ir nepilngadīgs. Neskatoties uz to, pašreiz medicīnas iestādēs mazgadīgiem narkomāniem trūkst vietu.

No 1996.gadā konstatētajiem bērniem, narkotisko vielu lietotājiem, seši lietoja opiātus. Narkotiskās vielas pusaudži iegādājas un lieto, galvenokārt, sabiedriskās vietās un uz ielas.

6.8. Toksisko vielu lietošanas izplatība bērnu un pusaudžu vidū.

Pie toksiskām vielām tiek pieskaitītas stipras iedarbības vielas, kas nav ietvertas narkotiku grupā un izraisa to lietotājiem psihisku efektu. Lietojot toksiskās vielas (medikamentozie preparāti, sadzīves ķīmijas izstrādājumi u.c.), ir vērojama arī sociālā, psihiskā un fiziskā atkarība no lietotajām vielām. Speciālisti atzīst, ka negatīvās sekas no toksisko vielu lietošanas ir pat vēl negatīvākas un nelabvēlīgākas nekā no narkotiskajiem izstrādājumiem.

Bērni un pusaudži toksiskās vielas iegūst un lieto galvenokārt, uz ielas. Nepilngadīgo toksikomānijas problēma ir pilnībā saistīta ar "ielas bērniem".

Pētījuma gaitā tika iegūti rezultāti, kas liecina par to, ka katrs trešais eksperts toksikomānijas izplatības pakāpi bērnu vidū vērtē kā ļoti augstu vai arī augstu. Tikai katrs desmitais eksperts uzskata, ka toksikomānija pusaudžu vidū ir zema. Gandrīz puse no minētās kategorijas respondentu (46,6%) atzīst, ka toksisko vielu lietotāju skaits bērnu vidū pašreiz pieaug.

Minētie izvēles pazīmju rezultāti pilnībā apstiprinās arī ar Iekšlietu ministrijas un Statistikas komitejas datiem (skat. tabulu Nr.8)

**Nepilngadīgo toksisko vielu lietotāju
un slimnieku skaits (absolūtajos rādītājos)**

Nepilngadīgo raksturojums	Gadi		
	1994.	1995.	1996.
Toksisko vielu lietotāju skaits	53	153	156
Toksikomānijas slimnieku skaits	4	13	58

Pēdējo trīs gadu laikā toksikomānijas slimnieku skaits, kuri ir nepilngadīgi, ir pieaudzis divpadsmit reizes (!), bet toksisko vielu lietotāju skaits – trīs reizes. Pusaudži netraucēti iegādājas un lieto dažādus psihostimulatorus, osta līmi utt. 1996.gadā tikai Rīgas pilsētas Narkoloģiskajā centrā pēc toksisko vielu lietošanas pēc palīdzības griezās 220 pusaudžu.

Iekšlietu ministrijas narkotiku apkarošanas biroja 1996.gadā veiktā aptauja skolās parādīja, ka 84% bērnu ir vismaz vienu reizi mēģinājuši lietot narkotiskās vai toksiskās vielas.

Palielinās narkomānijas un toksikomānijas negatīvās sekas.

Pēdējos gados palielinās nāves gadījumu skaits jauniešu un bērnu vidū, kuri lieto narkotiskās un toksiskās vielas. Šādu nelaimes gadījumu īpatsvars palielinās pusaudžu vidū, salīdzinot ar citām vecuma grupām. 1994.gadā starp nāves gadījumiem, kuru cēlonis ir narkotisko un toksisko vielu lietošana, pusaudžu īpatsvars bija 7,3%, 1995.gadā - 14,3%. 1996.gadā īpatsvars sasniedza 16,5%. Pēdējos gados regulāri no narkotisko un toksisko vielu lietošanas mirst 5-6 pusaudži.

Narkotisko un toksisko vielu lietošana izplatās diskotekās, uz ielas, skolas sarīkojumos. Jāatzīst, ka bērniem ir īpaši augsta interese par dažādām eiforiskām vielām. Jaunatnes vidū ir izplatītas un tiek piedāvātas kapletes “ekstāze”, “džefs” u.c. vielas.

Starp būtiskākajiem motīviem, kas nosaka narkotiku un toksisko vielu lietošanu ir ziņkārība, atdarināšana (konformisms), romantisms utt.

6.9. Alkoholisma izplatība bērnu un pusaudžu vidū.

Alkoholisms kopumā ir viena no izplatītākajām sociāli nelabvēlīgajām parādībām Latvijā. Jāatzīst, ka arī bērnu un pusaudžu vidū ir fiksēta pārmērīga alkoholisko dzērienu lietošana. Tie tiek lietoti pārsvarā sabiedriskās vietās un uz ielas. Alkohols ir viens no līdzekļiem, kurš bērnus iesaista ielas kompānijās, kā arī alkohola lietošana ir brīvā laika pavadīšanas modelis.

Bērnu iesaistīšanās alkohola lietošanā ir saistīta arī ar uzvedības stereotipu pārņemšanu no pastāvīgās dzīves vietas un ģimenēm. Atbilstošs dzīves veids tiek pārņemts arī uz ielas.

Pētījuma gaitā “bērns uz ielas” ekspertu aptaujas rezultātā tika konstatēts, ka trīs no četriem respondentiem (72,6%) ir pārliecināti, ka alkoholisms un alkohola lietošana ir ļoti augsta vai augsta. Tikai atsevišķi eksperti (2,0%) secina, ka alkoholisms bērnu un nepilngadīgo vidū nav izplatīts.

Lielākā daļa ekspertu atzīmē, ka pašreizējā laika posmā alkoholisko dzērienu lietošana palielinās, pieaug arī negatīvās sekas, kas ir saistītas ar spirtoto dzērienu lietošanu.

Pētījumi ļāva izdarīt secinājumu, ka alkohola lietošanas gadījumu izplatība bērnu un pusaudžu vidū, kuri savu laiku galvenokārt pavada uz ielas, ir saistīti ar sekojošām nelabvēlīgām sekām:

- alkohola lietotāji kļūst agresīvi, mazinās paškontrole, veidojas afektīvas uzvedības modelis. Šādos gadījumos bērni uz ielas vai nu paši izdara likumpārkāpumus un noziegumus, vai arī paši kļūst par noziegumu upuriem. Pašreiz vidēji katru ceturto noziegumu nepilngadīgie izdara alkohola reibuma stāvoklī (1995.g. - 26,9%; 1996.g. – 25,0%; 1997.g. I.pusg. – 26,8%);

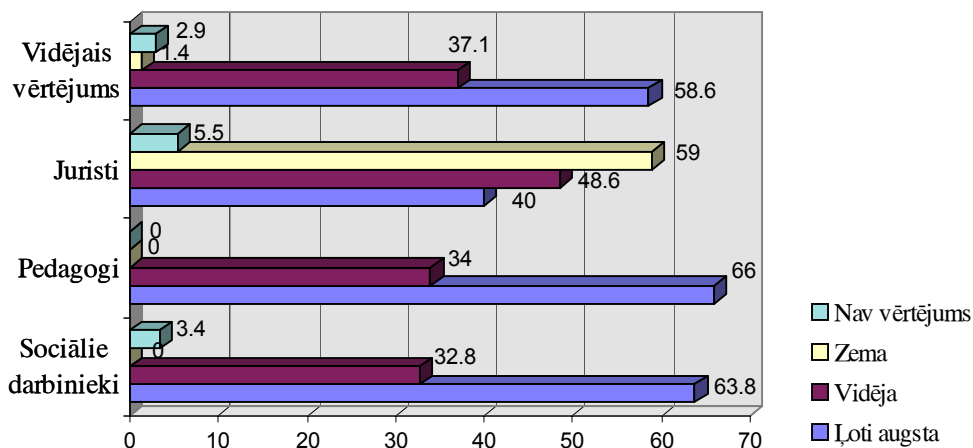
- alkohola lietošana nepilngadīgā vecumā izraisa arī dažādas saslimšanas: aknu cirozi, sirds un asinsvadu slimības, alkoholismu, sekmē pašnāvības;

- alkohola lietošana deformē pusaudžu sociālās grupas sabiedrisko apziņu, deformē individuālās vērtības. Alkohols un alkohola lietošana kļūst par normālu parādību un normu "ielas bērnu" vidū. Alkoholisma novēršana pusaudžu vidū sekmētu risināt arī "ielas bērnu" problēmas.

6.10. Sīko zādzību izplatība bērnu un pusaudžu vidū.

Lai nepilngadīgie varētu iegūt līdzekļus, kuri nodrošinātu viņu pastāvīgu uzturēšanos sabiedriskajās vietās un uz ielas, lai bērni un pusaudži varētu iegādāties pārtiku, kā arī citus eksistences līdzekļus, t.sk. apmierināt kvazi vajadzības pēc alkohola, toksiskām vielām, narkotikām, - viņiem ir nepieciešami finansiālie līdzekļi. Viens no visplašāk izplatītākajiem līdzekļu iegūšanas veidiem ir pretlikumīgas darbības, t. sk. izdarot sīkas zādzības.

Sīkām zādzībām, kad zādzību priekšmetam nav lielas materiālās vērtības, pēc ekspertu atzinumiem ir augsta vai ļoti augsta izplatības pakāpe. Šādam viedoklim piekrīt gandrīz divi no trim respondentiem (skat.zīmējums Nr.15). Tikai 1,4% no aptaujātajiem uzskata, ka sīko zādzību izplatība ir zema. Raksturīgi, ka lielākā daļa no ekspertiem atzīst, ka sīkajām zādzībām ir tendence pieaugt.

Zīmējums Nr.15

Sīko zādzību izplatības pakāpe bērnu un pusaudžu vidū ekspertu vērtējumā (%)

Arī pusaudži, kuri atrodas nepilngadīgo uzņemšanas centrā Rīgā, Alises ielā un speciālā režīma mācību iestādē "Strautiņos", kā arī Rīgas pilsētā aptaujātie "ielas bērni" atzīst, ka daudzos gadījumos sev nepieciešamos ienākumus ir ieguvuši izdarot sīkas zādzības transporta līdzekļos, dažādās iestādēs, dārzos, apzogot dārza mājiņas un vasarnīcas, pagrabus.

Jāatzīmē, ka absolūti lielākā daļa sīko zādzību paliek latentas, t.s. slēptas. Ja arī par zādzību faktiem tiek ziņots tiesību aizsardzības institūcijām, tad sakarā ar to šķietamo

mazsvarīgumu krimināllietas netiek ierosinātas un vainīgās personas netiek meklētas un konstatētas. Līdz ar to nesodišana par sīkajām zādzībām, bezatbildība, bērnus un pusaudžus, kuri nodara sīkās zādzības, piesaista zādzībām, kur nelikumīgi iekārotais priekšmets ir daudz lielāks. Bezatbildība sekmē arī orientācijas veidošanos izdarīt daudz bīstamākus nodarījumus.

6.11. Naudas vai citu vērtību izspiešana no citiem pusaudžiem.

Lai varētu eksistēt patstāvīgi, justos neatkarīgi no vecākiem, ģimenēm vai arī citiem tuviem cilvēkiem, nepieciešamie līdzekļi tiek iegūti, arī izspiežot naudu vai citas vērtības no vienaudžiem vai arī jaunākiem bērniem un pusaudžiem. Parādības, kuras ir pietiekoši izplatītas kriminālajā vidē, transformējas arī uz nepilngadīgo vidi un bērniem uz ielas.

Eksperti atzīst pietiekoši augsto naudas vai citu vērtību izspiešanas pakāpi pusaudžu vidū. Gandrīz puse no viņiem uzskata, ka šādu faktu izplatības pakāpe ir augsta vai arī uzskata, ka pašreizējā laika posmā naudas izspiešana un rekets pusaudžu vidū pieaug. Pēdējos gados ik gadu tiek ierosinātas vairāk nekā desmit krimināllietas par pusaudžu piedalīšanos reketgrupās un izspiešanā.

6.12. Aizraušanās ar azarta spēlēm.

Pēdējos gados īpaša popularitāte bērnu un pusaudžu vidū ir azarta spēlēm un spēļu automātu izmantošanai brīvā laika pavadīšanā.

Gandrīz divi no trim ekspertiem atzīst, ka aizraušanās pakāpe ar azarta spēlēm bērnu un pusaudžu vidū ir augsta vai arī ļoti augsta. Nepilngadīgie nekautrējoties spēlē kauliņus, kārtis, “uzpirksteni” u.c. Bērni aizraujas arī ar spēlēm uz kartona ar plastmasas žetoniem. Azarts ir kļuvis par bērnu dzīves veida neatņemamu sastāvdaļu.

Minētās spēles ir saistītas ne tikai ar bērnu azartu, bet arī ar zināmām vērtībām. Nauda un citas vērtības palielina azartu, vēl ciešāk iesaista nepilngadīgos azarta spēlēs.

Pašreizējā laika posmā sakarā ar lielo spēļu automātu izplatību ir vērojama bērnu un pusaudžu aizraušanās ar azarta spēlēm automātos. Pēc ekspertu viedokļa nepilngadīgo aizraušanās ar azarta spēlēm spēļu automātos ir viens no visplašāk izplatītajiem nodarbes veidiem. Četri no pieciem ekspertiem ir pārliecināti, ka minētajam aizraušanās veidam ir ļoti augsta vai augsta izplatības pakāpe. Raksturīgi, ka pēdējos gados aizraušanās ar azarta spēlēm spēļu automātos pieaug.

Bērni, kas atrodas uz ielas, daļu laika pavada spēļu automātu zālēs vai arī nodarbojoties ar azarta spēlēm citās vietās. Minētā aizraušanās pati par sevi nebūtu saistāma ar deviācijām, taču iesaistīšanās spēlēs spēļu automātos nosaka vajadzību atrast nepieciešamos līdzekļus un to piesaistīšanu. Aizraušanās ar spēļu automātiem saistīta ar pietiekoši lielu līdzekļu apriti. Līdzekļi galvenokārt tiek zaudēti, nevis iegūti. Bet nepieciešamie līdzekļi tiek iegūti, izdarot noziegumus un citus likumpārkāpumus.

6.13. Bērnu iesaistīšanās noziedzīgā darbībā.

Bērnu un pusaudžu atrašanās uz ielas ir saistīta ne tikai ar brīvā laika pavadīšanu. Atrašanās uz ielas nozīmē arī pusaudžu iekļūšanu kriminālo struktūru un to pārstāvju kontroles un ietekmes shēmā. Iela un citas sabiedriskās vietas daudz plašāk un izteiktāk nekā citas sfēras tiek kontrolētas un pārraudzītas no organizēto kriminālo grupējumu puses.

Katrs ceturtais eksperts (25,9%) atzīst, ka pašreiz ir vērojama augsta bērnu un pusaudžu iesaistīšanās kriminālo struktūru darbībā. “Ielas bērni” ir sava veida kriminālās pasaules rekrūti. Nepilngadīgo iesaistīšanās noziedzīgos grupējumos kļūst aizvien plašāka un izteiktāka. To sekmē arī tas, ka pusaudzis sāk aizrauties ar ieročiem un spridzināšanas iekārtām. Trešā daļa ekspertu atzīst, ka minētā aizraušanās ir uz augsta vai arī uz ļoti augsta līmeņa.

Aizraušanās ar sprāgstvielām un šaujammieročiem ir ne tikai bīstama pašiem nepilngadīgajiem un apkārtējiem, bet determinē arī citus kriminālo darījumu veidus. Eksperti atzīst, ka pusaudžu vidē ļoti augsta izplatības pakāpe ir vandālismam, īpašuma tīšai sabojāšanai (44,3%) un piedalīšanās atklātās zādzībās un laupīšanās (25,3%).

Šos noziegumus pārsvarā izdara pusaudži, kuri netiek kontrolēti, ilgstoši uzturas sabiedriskās vietās un uz ielas. "Ielu bērnu" skaita pieaugums nosaka arī nelabvēlīgās tendences pusaudžu noziedzības jomā.

6.14. "Ielas bērnu" saistība ar pusaudžu devianto uzvedību

Pusaudžu deviantās uzvedības formas atsedz Latvijas Valsts ekonomiskās, sociālās, tiesiskās, politiskās situācijas negatīvās tendences.

Bērni un nepilngadīgie visjūtīgāk uztver sabiedriskās dzīves negācijas. Negāciju iespaidā bērniem netiek nodrošināti normāli apstākļi ģimenēs, rezultātā bērni lielu daļu laika atrodas uz ielas un citās sabiedriskās vietās. Dzīvei uz ielas ir raksturīgi uzvedības standarti, kas bieži ir deformēti. Nelielas novirzes, ja tās netiek novērstas, izraisa daudz bīstamākas un lielākas izmaiņas nepilngadīgajos, kas ir saistīti ar likumpārkāpumiem un kriminālnodarījumiem.

Jau 1994.gadā Baltijas valstu reģionālajā seminārā par mazgadīgo un pusaudžu noziedzību tika nosaukti galvenie cēloņi, kas veicina bērnu devianto uzvedību. Šie pamatcēloņi ir saglabājuši savu aktualitāti līdz šim brīdim, un liela daļa no tiem cieši sasaucas ar "ielas bērnu" veidošanās problēmu. Speciālisti kā pamatcēloņus šajā seminārā nosauca:

1. Ģimenes stāvokli Latvijā, kas pēdējos gados strauji pasliktinās:
  - palielinās maznodrošināto ģimeņu skaits;
  - palielinās alkohola patēriņš, kas provocē sadzīves konfliktus, izvirtību, bezatbildību un citas negācijas;
  - pieaug šķirto laulību, tātad arī nepilno ģimeņu skaits;
  - arvien mazāk bērnu apmeklē pirmsskolas bērnu iestādes;
  - pieaug bērnu skaits, kuri neapmeklē skolu, viņiem draud analfabētisms.
2. Daļa vecāku nav spējīgi patstāvīgi audzināt bērnus (alkoholiķi, toksikomāni, prostitūtas, īpaši darbā aizņemti vecāki utt.). Pedagoģiski mazspējīgas ir arī materiāli nodrošinātas ģimenes.
3. Nav sistēmas darbā ar bērniem, kuri nemācās, nestrādā, klaiņo, ubago, atbilstoši apstākļiem ģimenē un bērnu fiziskās un garīgās attīstības līmenim.
4. Dažādu valsts iestāžu, kā arī sabiedrisko organizāciju darbs bērnu likumpārkāpumu profilaksē nav speciālizēts un pietiekoši koordinēts.
5. Vispārīzglītojošās skolas pēdējos gados ir distancējušās no bērnu brīvā laika organizācijas, individualizēta darba ar bērnu un ģimeni.
6. Nevalstiskas organizācijas nav finansiāli un organizatoriski spēcīgas. Valsts un pašvaldības praktiski neatbalsta to iniciatīvas un mērķprogrammas.
7. Likumdošana nepārtraukti mainās, likuma normas bieži ir pretrunīgas. Atsevišķu jautājumu tiesiskā skaidrojuma neesamība kavē lietu izmeklēšanu, to izskatīšanu tiesā, kā arī operatīvu palīdzību bērniem un ģimenēm.
8. Sociālās palīdzības dienestu rīcībā vēl nav pietiekošu resursu (tai skaitā finansu, kadru), lai spētu atrisināt problēmas, kas skar iedzīvotāju vairākumu.

7. Saiknes "skolu neapmeklējošie bērni" un "bērns uz ielas" raksturojums

Bērni ir sociālā grupa, kura neņes par sevi juridisku atbildību, nespēj sevi sociāli aizsargāt un nodrošināt. Tas jā dara vecākiem, aizbildņiem vai valstij un pašvaldību iestādēm. Pie normāliem apstākļiem bērnam jābūt materiāli nodrošinātam un viņam jābūt iespējai iegūt vismaz pamatizglītību. Latvijā pamatskolas izglītība ir obligāta.

Skolas kā socializācijas institūta loma bērna attīstībā ir ļoti būtiska:

Tas ir viens no socializācijas institūtiem, kas nodrošina sociālo kontroli no sabiedrības puses. Ja bērns atrodas ārpus skolas, tiek traucēta normāla bērna integrācija sabiedrībā. No 1996.gada oktobra līdz decembrim tika ievākta pieejamā statistiskā informācija par tiem bērniem, kuri neapmeklē skolu. Uzdevums bija noteikt:

- vai šāda informācija tiek regulāri vākta,
- vai šī informācija tiek apkopota visos līmeņos (pagasts, rajons, pilsēta, valsts),
- vai ir vienota metodika valsts līmenī, pēc kuras šīs ziņas tiek apkopotas kāda ir metodika, kādas ir šīs metodikas stiprās un vājās puses,
- kādas valsts un pašvaldību institūcijas šīs ziņas ievāc un kāda ir šo institūciju koordinācija,
- vai ir zināms, kas ar šiem bērniem, ar kuriem nodarbojas, notiek tālāk.

Situācija uz 1996.gada decembri tika apzināta sekojošās pilsētās: Rīgā, Liepājā, Ventpilī, Kandavā, Tukumā; rajonos: Rīgas, Ogres, Valmieras, Bauskas, Kuldīgas, Tukuma rajonos.

Kā tika konstatēts, tad daļa izlasē iekļauto rajonu un pilsētu minētajā laikā posmā skolu neapmeklējošo bērnu uzskaiti vēl nebija uzsākuši vai arī informācija nebija pieejama, jo tā vēl nebija apkopota.

Saskaņā ar 04.06.96. Ministru kabineta noteikumu Nr.194 "Skolas vecuma bērnu uzskaites noteikumu" 3.p. apkopotajai informācijai jā tiek iesniegtai attiecīgā rajona pašvaldībai līdz kārtējā gada 10.oktobrim. Atbildīgas par skolas vecuma bērnu uzskaiti ir konkrētās pašvaldības. Jāatzīmē, ka daļā apsekoto pašvaldību šāda skolu neapmeklējošo bērnu apzināšana bija uzsākta pirmoreiz (piemēram, Kuldīgas rajonā), daļā rajonu un pilsētu zināma uzskaitē tika veikta jau iepriekšējos gados, bet ne pēc minētajiem noteikumiem. Kā tika norādīts iegūtajos materiālos, uzskaitē tika veikta par tiem bērniem, kuri pierakstīti attiecīgajā teritorijā.

Saskaņā ar MK izstrādātajiem noteikumiem un Izglītības un Zinātnes ministrijas Izglītības uz zinātnes iestāžu pārvaldes vēstuli Nr.4/91 no 08.08.96. "Par obligātā skolas vecuma bērnu uzskaiti" ziņas no rajonu skolu valdēm tiek pieprasītas pēc sekojoša parauga:

- 1) rajonā pierakstīto bērnu skaits;
- 2) visu bērnu skaits, kuri ieradušies skolā;
- 3) skolā uzņemto, bet neieradušos bērnu skaits;
- 4) bērnu skaits, kuri ieradušies skolā, bet nav bijuši skolas sarakstos;
- 5) rajonā pierakstīto bērnu skaits, kuri mācās cita rajona (republikas pilsētās) skolās;
- 6) bērnu skaits, kuri mācās attiecīgā rajona skolās no cita rajona (republikas pilsētas).

Kā tika konstatēts, ar šīs informācijas apkopošanu galvenokārt nodarbojas skolas un skolu valdes.

Savukārt Izglītības un Zinātnes ministrijas rīkojumā no 06.11.96. Nr.115 ir norādīta informācijas saskaņošana un salīdzināšana rajona līmenī ar Pilsonības un Imigrācijas

departamenta Iedzīvotāju reģistra reģionālo nodaļu, kā arī Izglītības un Zinātnes ministrijas līmenī informācija tiek saskaņota ar Iekšlietu ministriju.

Kā liecina pētījuma rezultāti, tad noteikumu izpildes grūtības pašvaldībās nebija ļāvušas apkopot informāciju pa visiem Latvijas rajoniem ne tikai līdz 1996.gada 10.oktobrim, bet arī līdz 1996.gada beigām.

Tā pētījumā norādītajā periodā daļēja informācija tika saņemta ne tikai no Skolu valdes, bet daļēji arī no Sociālās palīdzības dienestiem. Rajonu policijā savā rīcībā esošo informāciju sniedza Nepilngadīgo lietu inspektori, kuru uzskaitē ir nepilngadīgie likumpārkāpēji, kas neapmeklē skolu, kā arī Rīgas pašvaldības policijas (Vidzemes un Latgales priekšpilsētu) Jaunatnes lietu inspekcijas. Minētās Jaunatnes lietu inspekcijas iegūst informāciju, uzturot sakarus ar attiecīgās priekšpilsētas skolām, kā arī veicot reidus, kuru laikā tiek aizturēti klaiņojošie un ubagojošie bērni. Tā, piemēram Latgales priekšpilsētas Jaunatnes lietu inspekcijas rīkotajos reidos par skolas neapmeklēšanu tika aizturēti:

no 04.09.96. līdz 06.09.96.	5 bērni
no 09.09.96. līdz 13.09.96.	6 bērni
no 15.09.96. līdz 20.09.96.	8 bērni
no 23.09.96. līdz 27.09.96.	11 bērni
no 01.10.96. līdz 31.10.96.	13 bērni
no 01.11.96. līdz 30.11.96.	10 bērni
Kopā:	53 bērni

Savukārt Vidzemes priekšpilsētā analogu reidu laikā septembrī aizturēti 42 bērni, kuri neapmeklē skolu.

Tā kā Jaunatnes lietu inspekcija pie Latgales priekšpilsētas municipālās policijas darbojas no 1996.gada maija, tad datu par iepriekšējiem gadiem vispār nav. Vai šī informācija tiek tālāk apkopota un izmantota, jaunatnes lietu inspektori nezina, un intervijā tika izteikta doma, ka "augstākstāvošie par to vairs neinteresējas".

Uz 1996.gada 10.decembri par klaiņošanu un skolas neapmeklēšanu Latgales priekšpilsētā uzskaitē ņemti 137 bērni. Kā atzīst paši inspektori, tā ir tikai daļa no bērniem, kuri nekur nemācās. Īpašas problēmas sagādā čigānu tautības bērnu apzināšana un uzskaitē.

Jāatzīmē, ka katras institūcijas sniegtā informācija bieži ir atšķirīga un nav integrēta kopējā sistēmā.

Kā atklāj situācijas analīze, nepilnīgu ainu par tiem bērniem, kuri neapmeklē skolu, sniedz Ministru kabineta pieņemtie "Skolas vecuma bērnu uzskaites noteikumi" un Izglītības un Zinātnes ministrijas instrukcija "Par obligātā skolas vecuma bērnu uzskaiti". Te ir jāmin vairāki iemesli:

- lai konstatētu tos bērnus, kuri neapmeklē skolu, par atskaites punktu ņemts pierakstīto bērnu skaits attiecīgajā pašvaldībā. Pēdējos gados ir palielinājies to ģimeņu un līdz ar to arī bērnu skaits, kuri dzīvo bez noteikta pieraksta. Kā atzīmē bērnu tiesību aizsardzības inspektori, ir grūti iegūt informāciju arī par ģimenēm, kuras ir dzīvojamo platību (istabu). Šīs visbiežāk ir nepilnās ģimenes, kurās ir slikti materiālie apstākļi. Šīs ģimenes bieži ir spiestas irēt dzīvojamo platību ar minimālām komunālām ērtībām un minimālu apmaksu pēc izlikšanas no iepriekšējās dzīvesvietas. Šīs problēmas ir īpaši raksturīgas Rīgai.

- daļa vecāku nepiesaka savus bērnus skolā, tādējādi šie bērni skolas sarakstos neparādās.
- tā kā informācijai jābūt apkopotai rajonu līmenī līdz 10.oktobrim, tad, kā skaidro bērnu tiesību aizsardzības inspektori, skolu neapmeklējušo bērnu skaits šajā periodā ir mazāks nekā tas ir vēlākajā laika posmā, jo daļa bērnu septembrī skolu vēl apmeklē vairāk vai mazāk regulāri, bet vēlāk to vairs nedara. Tā, piemēram, Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona bērnu tiesību aizsardzības inspektora uzskaitē uz 1996.gada novembri bija 58 bērni vecumā no 7 līdz 15 gadiem, kuri sistemātiski neapmeklēja skolu, bet 1996.gada 1.oktobrī tādu bērnu bija tikai 21.

Pēc Izglītības un Zinātnes ministrijas apkopotās informācijas uz 1997.gada februāri (dati neaptver visus Latvijas rajonus un pilsētas; sīkāk skatīt pielikumā "Latvijas Vēstnesis" Nr.66/67 (781/782), 326.lpp.) ir ziņas par 785 bērniem, kuri neapmeklē skolu.

Lai aprēķinātu, kāds ir to bērnu skaits, kuri neapmeklē skolu, cita metodika ir izmantota Pilsonības un Imigrācijas departamenta rīcībā esošajā informācijā par obligātā skolas vecuma bērnu skaita valstī salīdzināšanu ar skolēnu skaitu attiecīgajā mācību gadā. Šādu pieeju pamatā izmanto Izglītības informācijas centrs un Izglītības Valsts inspekcija. Tā attiecībā uz 1995./96. mācību gadu saskaņā ar šo metodiķu tiek runāts par apmēram 15000 bērnu, kuri neapmeklē skolu. Izglītības informācijas centra informācijā (26.03.96.#2-4) ir atsauces uz migrāciju un aptuveno otrgadnieku skaitu, kas tiek ņemts vērā, nosakot skolu neapmeklējušo bērnu skaitu. Tomēr jāatzīmē, ka šie skaitļi ir ļoti aptuveni, jo, kā jau minēts attiecībā uz Pilsonības un Imigrācijas departamenta datiem, pastāv neprecizitātes un neatbilstība starp Pilsonības un Imigrācijas departamenta un pašvaldību rīcībā esošo informāciju. Par daļu no ģimenēm Pilsonības un Imigrācijas departamenta dati ir novecojuši.

"Latvijas Vēstnesī" (Nr.66/67 (781/782), 327.lpp.) ir doti dati par 1996./97.m.g. Latvijas dienas vispārīglītojošo skolu skolēnu sadalījumu pēc dzimšanas gada un Latvijā dzīvojošo bērnu skaitu pēc Pilsonības un Imigrācijas departamenta datiem. Starpība starp abām datu grupām ir līdzīga ar Izglītības Valsts inspekcijas sniegtajiem skaitļiem par bērniem, kuri neapmeklē skolu. Te gan jāatceras, ka daļai bērnu tiek nodrošināta māju apmācība, daļa mācās speciālajās skolās, internātskolās un vakarskolās.

Viss iepriekšminētais ļauj secināt, ka pašlaik nepastāv optimāla metodika, kas dotu iespēju noteikt konkrētu bērnu skaitu, kuri neapmeklē skolu. Iepriekš raksturotajās datu vākšanas metodikās un to rezultātos ir ievērojamas atšķirības, tām ir trūkumi, tāpēc patlaban Latvijā ir neiespējami runāt par konkrētiem skaitļiem kopumā attiecībā uz tiem bērniem, kuri neapmeklē skolu.

Kamēr nav izveidota bērnu uzskaites datu bāze un nav skaidrs, cik daudz bērnu ir ārpus skolas, ar ko šie bērni nodarbojas, kāda ir viņu situācija un viņu vajadzības un kā šīs vajadzības tiek apmierinātas, ir pamats satraukumam.

Jāatzīst, ka pēdējā akcija, kuras viens no mērķiem bija iedarbināt skolas vecuma bērnu uzskaites mehānismu, lai pašvaldībā sakārtotu savstarpējās sadarbības un metodiskās koordinācijas sistēmu, uz šo brīdi republikā ir devusi precīzāko reģistrēto skolu neapmeklējušo bērnu skaitu. Šo akciju - "Tevi gaida skola" organizēja IZM Bērnu tiesību aizsardzības centrs. Kā informācijas avoti skolu neapmeklējušo bērnu uzskaitē šajā akcijā tika izmantota no 557 pašvaldībām saņemtās ziņas par to bērnu skaitu, kuri, obligātā skolas vecumā, nepmeklē skolu. Īpaša uzmanība tika pievērsta tam, cik bērnu no kopējā skolu

neapmeklējošo skaita nav uzsākuši mācības pirmajā klasē. Tika apkopota informācija arī par bērniem, kuri saskaņā ar speciālistu slēdzienu ir atzīti par neapmācāmiem un nav iesaistīti izglītības iestādēs, kā arī vēl cita informācija. Akcijas "Tevi gaida skola" rezultāti liecina, ka šobrīd Latvijā ir 3414 bērni vecumā no 7 - 18 gadiem, kas nemācās un nav ieguvuši pamatizglītību (skat. pielikums Nr.6).

Akcijas ietvaros Nepilngadīgo lietu inspekcijas darbinieki sadarbībā ar policijas dienestiem laika posmā no 1997.gada 15.septembra līdz 20.oktobrim veica reidus ar nolūku noskaidrot nepilngadīgos, kuriem ir nosliece uz likumpārkāpumu izdarīšanu un kas nav uzsākuši mācības 1997./1998. mācību gadā. Kā liecina Valsts policijas priekšnieka vietnieka ziņojums Nr. 3/2249 par valsts policijas Nepilngadīgo lietu inspekcijas pasākuma rezultātiem, tad reida laikā tika pārbaudīti 4123 nepilngadīgie, no tiem 1322 nepilngadīgie nekur nestrādāja un nemācījās. Reida laikā tika konstatēti 959 nepilngadīgie vecumā no 7-15 gadiem, kuri izvairās no skolas apmeklēšanas, no tiem 468 nepilngadīgie šogad vispār nav uzsākuši mācības skolā, 257 nepilngadīgie neapmeklēja skolu vairākus gadus, bet 161 nepilngadīgais nebija iekļauts skolu valdes ziņās. Pasākumu laikā tika noskaidrots, ka 277 nepilngadīgie neapmeklēja mācību iestādi sakarā ar materiālo līdzekļu trūkumu, 13 nepilngadīgie nevar nokļūt skolā transporta līdzekļu trūkuma dēļ, 131 gadījumā vecāki nevēlas sūtīt bērnus skolā.

Vienlaicīgi ar statistisko datu vākšanu un situācijas apzināšanu minētajos rajonos un pilsētās laika posmā no 1996.gada oktobra līdz 1996.gada decembrim tika veiktas arī 70 intervijas ar skolotājiem, skolu direktoriem un skolu valžu darbiniekiem, bērnu tiesību aizsardzības inspektoriem, policijas darbiniekiem, sociālās palīdzības dienestu darbiniekiem par tiem iemesliem

- kāpēc bērni neapmeklēja skolu;
- kas notiek ar šiem bērniem;
- vai pastāv un kāda veida sadarbība ir dažādu valsts un pašvaldību institūciju starpā, risinot minēto problēmu.

Apkopojot interviju laikā iegūtos rezultātus, tika izdalīti galvenie faktori, kas ietekmē skolu neapmeklēšanu bērnu vidū. Tie ir sekojoši:

- ⇒ valsts ekonomiskais stāvoklis. Tas, ka Latvijā ir pieaudzis ģimeņu skaits, kurām ir neapmierinoši materiālie apstākļi, ir cieši saistīts ar Latvijas ekonomisko situāciju un straujo sabiedrības noslāņošanās procesu, kuram raksturīga lejupejoša vertikālās mobilitātes dominānce;
- ⇒ liels maznodrošināto ģimeņu skaits. Šo secinājumu apstiprina arī Valsts Statistikas komitejas 1996.gada mājsaimniecību budžeta pētījuma dati, kas liecina par to, ka vislielākās problēmas izglītības iegūšanā ir bērniem no mazturīgajām ģimenēm, jo šajās ģimenēs ienākumu lielākā daļa tiek iztērēta pārtikas, apģērba, kā arī dzīvokļa izmaksu segšanai. Kā uzrāda mājsaimniecību budžeta pētījums, no kopējā bērnu skaita, kas neapmeklēja skolu, 47% bērnu dzīvo maznodrošinātās ģimenēs. Nabadzīgajām ģimenēm nepietiek līdzekļu, lai sagatavotu bērnus mācībām, iegādātos mācību grāmatas, burtņīcas un citus mācību līdzekļus, kā arī apģērbu un apavus.
- ⇒ bērni, kas neapmeklēja skolu ļoti bieži nāk no bezdarbnieku ģimenēm, kur vai nu viens vai abi no vecākiem ir bezdarbnieki. Kā stāsta intervējamie, bieži šādās ģimenēs bērni strādā, palīdzot vecākiem pelnīt iztikai. Tie ir vai nu gadījuma darbi, vai arī pelnīšanās strādājot uz ielas (piemēram, mašīnu mazgāšana, pastkartīšu pārdošana ārzemniekiem u.tml.). Bērnus sūta arī ubagot vienus pašus vai arī kopā ar vecākiem, lai papildinātu ģimenes budžetu. Ja šiem vecākiem nav

- oficiāla bezdarbnieka statusa (pēdējā darba vietā strādāts, nenoslēdzot darba līgumu, vai arī par viņu nav nomaksāts sociālais nodoklis), tad bērnu pabalsti ir vienīgie iztikas līdzekļi. Bieži vien intervijās tiek atzīts, ka šiem vecākiem nav atbilstošas izglītības, kvalifikācijas, lai varētu dabūt citu darbu. Šajā situācijā daudzi cilvēki ir apjukuši, viņi nespēj pielāgoties jaunajiem apstākļiem;
- ⇒ intervējamie uzsver, ka daudz bērnu, kuri neapmeklē skolu, nāk no nepilnajām ģimenēm. Šīm ģimenēm ir raksturīgas gan materiāla, gan psiholoģiska rakstura problēmas. Latvijā tipiska nepilnā ģimene ir māte ar bērnu vai bērniem; parasti šīs ģimenes ir materiāli sliktāk nodrošinātas. Šīs problēmas attiecas gan uz vientuļajām mātēm, gan uz šķirtajām sievietēm;
  - ⇒ lielākā daļa intervējamo, raksturojot ģimenes, kurās ir lielas problēmas ar bērnu skolas apmeklēšanu, atzīmē nelabvēlīgās ģimenes. Šo ģimeņu raksturojumā dominē tādas iezīmes kā alkoholisms, narkomānija, bieži konflikti un kautiņi, vardarbība pret bērniem. Šādās ģimenēs vecāki bieži ir bezdarbnieki, negrib strādāt un parazitē uz bērnu rēķina. Šādi vecāki par saviem bērniem neinteresējas, viņus neuztrauc tas, ka bērni neapmeklē skolu, tādēļ šajā kontekstā bieži tiek minēta šādu vecāku vienaldzība, bezatbildība un kaitīgā ietekme uz bērniem;
  - ⇒ laukos kā viens no faktoriem, kas sekmē bērnu nokļūšanu "ārpus" skolas, ir satiksmes problēmas. Šajā sakarībā tiek atzīmēta ne tikai transporta pakalpojumu dārdzība un brīvbiļešu trūkums skolēniem, bet arī tas, ka autobusi ļoti reti iet vai arī nav transporta, ar ko nokļūt līdz skolai. Neapmierinātību izraisa arī fakts, ka sabiedriskā transporta saraksts netiek saskaņots ar skolas mācību laika sākumu un beigām. Īpašs satraukums tika pausts par iespējamo mazo lauku skolu slēgšanu finansiāla rakstura problēmu dēļ;
  - ⇒ ārpus skolas daļēji paliek bērni invalīdi, īpaši vēl, ja vecāki neizrāda ieinteresētību, jo laukos viņiem ne vienmēr ir nodrošināta mājapmācība;
  - ⇒ kā būtisks faktors, kas iespaido skolas vecuma bērnu atrašanos ārpus skolas, ir pašreiz esošā neprecīzā skolas vecuma bērnu uzskaitē, vai kā izteicās interviju dalībnieki: "trūkst precīzas skolas vecuma bērnu uzskaites sistēmas valsts līmenī". Intervējamie atzina, ka ir nepietiekama valsts un pašvaldību institūciju kontrole par tiem bērniem, kuri neapmeklē skolu, nepietiekami tiek apzināta šo bērnu un viņu ģimeņu situācija.

Ja iepriekš aprakstītie faktori vairāk ir saistīti ar stāvokli valstī un ģimenēs, tad intervijās tika uzsvērtas arī problēmas, kas saistītas ar mācību iestāžu sociālpsiholoģisko klimatu:

- ⇒ jāatzīmē konfliktsituācijas skolās starp skolniekiem un arī starp skolniekiem un skolotājiem, kuru rezultātā bērni nevēlas turpināt mācības skolā;
- ⇒ kā atzina daļa skolotāju, bērna ģimenes nabadzība ietekmē saskarsmi ar citiem bērniem. Par šiem bērniem smejas, jo viņi ir sliktāk ģērbti un viņiem nav nepieciešamo mācīblīdzekļu, viņi tiek uzskatīti par atpalikušiem;
- ⇒ bērnu nesekmība, palikšana uz otro gadu ietekmē bērnu nevēlēšanos apmeklēt skolu;
- ⇒ bērniem, kuri ilgstoši (2-3 gadi) nav apmeklējuši skolu, ir grūtības nodibināt kontaktus ar pārējiem bērniem vai arī viņi izvēlas negatīvā līdera lomu;
- ⇒ pilsētas skolās, īpaši Rīgā, skolotāji akcentēja lielo bērnu skaitu klasēs, kas traucē skolotājiem realizēt individuālu pieeju katra bērna problēmu risināšanā - "pie lielā darba apjoma ir grūti izsekot katra bērna reālajai situācijai";

⇒ daļā skolēnu valda nenoteiktība par perspektīvām un nākotni pēc skolas beigšanas, tāpēc šiem bērniem nav motivācijas mācīties.

Attiecībā uz institūciju sadarbību lielākā daļa intervējamo atzina, ka patlaban nav pietiekamas un plānveidīgas sadarbības minēto problēmu risināšanā. Nav arī pietiekošu zināšanu un finansiālo resursu, lai reāli palīdzētu ģimenēm un bērniem. Katra institūcija mēģina kaut ko darīt lietas labā, bet trūkst kompleksas un profesionālas pieejas. Sociālie darbinieki akcentē nepieciešamību sniegt vispusīgu sociālo palīdzību ģimenēm, kurām tā ir nepieciešama, jo pašreizējā nelielo pabalstu sistēma ir neefektīva. Savukārt policijas darbinieki un bērnu tiesību aizsardzības inspektori kā ļoti būtisku faktoru, kas traucē strādāt šajā jomā, minēja nepilnības un trūkumus likumdošanā.

Iegūtie rezultāti ļauj secināt, ka tie cēloņi, kas noved bērnus līdz ‘‘ielas bērna’’ statusam, ir līdzīgi tiem, kas raksturīgi bērniem, kuri neapmeklē skolu. Protams, ka ne katru bērnu, kas neapmeklē skolu, var uzskatīt par potenciālo ‘‘ielas bērna’’ kandidātu, tomēr pastāv saikne starp bērniem, kas neapmeklē skolu un ‘‘ielas bērniem’’.

Secinājumi

Apkopojot pētījuma rezultātus, var secināt, ka šobrīd Latvijai t.sk. Rīgai raksturīgi daudzi sociāli nelabvēlīgi faktori makro, mezo un mikrolīmeņos, kas iedarbojas uz bērnu attīstības procesu un veicina bērnu kļūšanu par "ielas bērniem."

Valsts līmenī

1. Nav izstrādāta stratēģiskā bērnu sociālās aizsardzības programma, kas balstītos uz sociālās realitātes faktiem un būtu orientēta uz izanalizēto bērnu problēmu risināšanu;
2. Valstī nav izstrādāta sistēma darbā ar bērniem, kuri nemācās, nestrādā, klaiņo, ubago;
3. Valsts politika neveicina ģimenes prestiža celšanu un aizsardzību;
4. Nesakārtota, bieži mainīga likumdošana, pretrunīgas likumu normas. Atsevišķu jautājumu tiesiskā skaidrojuma neesamība kavē lietu izmeklēšanu tiesā, kā arī operatīvu palīdzību bērniem un ģimenēm;
5. Nav likumdošanas aktu, kas ļautu ietekmēt vecākus, kas nerūpējas par saviem bērniem;
6. Iedzīvotāju dzīves līmeņa vispārēja pazemināšanās t.sk. bezdarba līmeņa pieaugums, kā rezultātā pieaug maznodrošināto ģimeņu skaits. Šīs ģimenes nespēj nodrošināt bērna normālai attīstībai nepieciešamos apstākļus.
7. Raksturīgs liels šķirto laulību skaits kā rezultātā valstī ir ievērojams nepilno ģimeņu skaits, kurās bērnus audzina tikai viens no vecākiem (visbiežāk māte);
8. Pastāvot dažādām bērnu aizsardzības institūcijām valsts un sabiedriskajā līmenī, vēl arvien ir nepilnīga bērnu sociālās aprūpes sistēma. Valsts iestāžu, kā arī sabiedrisko organizāciju darbs bērnu aizsardzības jomā nav pietiekoši specializēts un pietiekoši koordinēts, dažādās institūcijas darbojas katra savrup. Rezultātā nav vienotas visaptverošas statistisko datu bāzes par bērnu stāvokli valstī. Bijusī saikne starp ģimeni, skolu, sabiedrību un valsts iestādēm ir pilnīgi likvidēta, bet līdzvērtīga jauna vietā nav izveidota;
10. Sociālās aprūpes, sociālās rehabilitācijas un sociālās palīdzības sistēmā darbojas nepietiekoši kvalificēts personāls, nav sociālo pedagogu un sociālo darbinieku. Latvijā nav ielu sociālo darbinieku;
11. Augsts nelabvēlīgo ģimeņu skaits, kurās vecāki ir alkoholiķi vai dzīvo amorāli. Šādās ģimenēs bērni tiek pakļauti gan fiziskajai, gan arī seksuālajai un psiholoģiskajai vardarbībai. Netiek piedāvāta sociāla profesionāla palīdzība atkarīgajiem (alkohola, narkotikām utt.).

Pašvaldību līmenī

1. Darbs bērnu aizsardzības jomā nav pietiekoši koordinēts, ir nepietiekošs pakalpojumu tīkls bērniem un ģimenēm.
2. Lai izstrādātu darbības programmas, netiek analizētas bērnu un ģimeņu sociālās vajadzības attiecīgajā reģionā.
3. Sociālās palīdzības institūcijās trūkst profesionālu sociālās konsultēšanas pakalpojumu.
4. Lauku rajonos ir ierobežota bērnu un ģimeņu sociālo pakalpojumu pieejamība.

Skolā

1. Pašreizējās sociālās krīzes apstākļos mācību iestādes dažādu objektīvu (visbiežāk finansiālu) un subjektīvu (neprasme, nevēlēšanās utt.) iemeslu dēļ ne vienmēr spēj efektīvi veikt sociāli pedagoģiskās funkcijas, kuras tām uzticētas;
2. Sakarā ar finansējuma trūkumu tiek slēgtas ārpuskolā iestādes, likvidētas interešu grupas skolās. Rezultātā bērniem tiek atņemtas iespējas lietderīgi izmantot savu brīvo laiku;
3. Skolās šobrīd plaši izplatīti faktori, kas uz bērniem iedarbojas nelabvēlīgi, veicina viņu kļūšanu par "ielu bērniem":

- * zema disciplīna, nepietiekama pedagoģu kvalifikācija, sociālās pedagoģijas un sociālā darba jomā, it īpaši sociālās palīdzības jautājumos, sociālās rehabilitācijas un uzvedības sociālās korekcijas jautājumos, ir vājas skolotāju prasmes sociālās apmācības aspektā;
- * nepietiekams audzināšanas darbs, nav sociālo pedagoģu, kas strādātu ar individuāliem sociāliem gadījumiem, kas varētu profesionāli definēt bērnu un ģimenes problēmas un atbilstoši noteikt sociālo palīdzību problēmas risināšanā;
- * izpaliek audzēkņu nodarbinātība pēc mācību stundām;
- * nemērķtiecīgi, nepārdomāti kultūrizglītojošie un izklaidējošie pasākumi mācību iestādēs;

4. Bērni slikto sekmju un kavējumu dēļ tiek izslēgti no skolas, un vecāki visbiežāk vairs nemeklē bērnam citu skolu. Bieži ir gadījumi, kad citas skolas šos bērnus nepieņem;
5. Mācību viela ir pietiekoši sarežģīta, daudziem bērniem ir nepieciešama papildus palīdzība tās apgūšanā. Ja bērni ilgstoši nespēj apgūt vielu, iekavē, viņi zaudē interesi, netic saviem spēkiem, rezultātā negrib iet uz skolu, jo mācīties nepatīk;
6. Sociālā diferenciacija skolās nelabvēlīgi ietekmē skolēnu savstarpējās, kā arī skolēnu un skolotāju attiecības;
7. Skolotāji ir neiecietīgi un velta maz laika bērniem, kam ir problēmas mācībās.

Ģimenē

1. "Ielas bērnu" problēmas veidošanos ietekmē daudzi nelabvēlīgi faktori bērnu ģimenēs:

- ģimeņu materiālā nenodrošinātība (aptuveni puse no Latvijas ģimenēm, kurās ir bērni dzīvo trūcīgos apstākļos);
- nepilnā ģimene, kura nespēj bērnam sniegt viņa vajadzībām un vecumam atbilstošu uzmanību;
- pārmērīga vecāku aizraušanās ar alkoholu;
- regulāri konflikti bērnu ģimenēs;

Rezultātā ģimene nespēj apmierināt bērna vitālās vajadzības:

- vajadzību pēc pārtikas, apģērba, pajumtes utt.;
- vajadzību pēc drošības (nelabvēlīgās ģimenēs bērni bieži tiek pakļauti gan fiziskai, gan psiholoģiskai vardarbībai);

- bērni nesaņem pietiekošu uzmanību un mīlestību no vecākiem, viņi jūtas vientuļi, jo vecāki aizņemti ar savām problēmām un velta viņiem ļoti maz uzmanības;

2. ‘Ielas bērnu’ veidošanos veicina arī pašreiz Rīgā aktuālā problēma - maksātnespējīgo ģimeņu izlikšana no dzīvokļiem, kad uz ielas paliek visa ģimene, ieskaitot bērnus. Arī dzīves vietas maiņa, kā rezultātā notiek krasa dzīves līmeņa pazemināšanās, bērniem īpaši pusaudžu vecumā, ir smaga psiholoģiska trauma.

Ielas vidē

Iela kalpo ‘ielas bērniem’ kā iztikas avots, tā dod iespējas nopelnīt, iegūt draugus, rast patvērumu no ģimenes, kurā bērns jūtas apdraudēts.

Ielas videi kļūstot ārēji pievilcīgākai, tā kļūst par intensīvu, spēcīgu un pretrunīgu iedarbības vietu. Ielas vidē darbojas daudzi sociāli faktori, kas ir nelabvēlīgi bērnam: pieaug azarta spēļu un spēļu automātu loma, pastiprinās sabiedrisko objektu - diskotēku, bāru u.c. prestižs un popularitāte bērnu vidū, liela kriminālo autoritāšu ietekme uz bērniem.

Aptauja Rīgas pilsētā ļāva iegūt ‘ielas bērnu’ sociālo portretu, kuru raksturo šādas galvenās iezīmes:

Tie biežāk ir zēni 9 -15 gadu vecumā, kuri savu lielāko dienas daļu pavada uz ielas, bet mājās pārnāk vēlu vakarā (ap 24.00), tikai lai pārgulētu. 60% šo bērnu nāk no nepilnām ģimenēm, kā arī šo bērnu vecāku vidū ir augsts bezdarba līmenis. 53% ‘ielas bērnu’ nāk no daudz bērnu ģimenēm. Lielākā daļa ‘ielas bērnu’ (54%) skolu apmeklē, bet tie, kas neapmeklē vai apmeklē skolu neregulāri, kā galvenos cēloņus nosauc: naudas trūkumu ģimenē, nepatiku mācīties, ir izslēgti no skolas slikto sekmju dēļ. Lielākai bērnu daļai patīk ielas dzīves veids, un viņi īpaši nesūdzas par sabiedrības attieksmi pret viņiem. Šie bērni galvenokārt iegūst iztikas līdzekļus ubagojot, mazgājot mašīnas, zogot. Viņiem ir vairāki draugi uz ielas vai pat sava draugu grupa.

Kā galvenos cēloņus dzīvei uz ielas bērni nosauc:

- naudas trūkumu ģimenē (39%),
- regulārus konfliktus ģimenē (36%),
- mājās jutušies vientuļi (25%).

Šie bērni ielas vidē redz risinājumu savām problēmām:

- tā ir iespēja iegūt brīvību un neatkarību no vecākiem;
- iespēja iegūt daudz draugu;
- iespēja nopelnīt un iegādāties ilgi kārotas lietas;
- iespēja neapmeklēt skolu;
- iespēja interesanti pavadīt laiku.

Rekomendācijas

Galvenie virzieni, lai samazinātu problēmu "ielas bērni", ir:

- ▶ sociāli ekonomisko dzīves apstākļu uzlabošana;
- ▶ bērnu sociālās labklājības uzlabošana;
- ▶ sociālo attiecību humanizācijas nodrošināšana;
- ▶ likumdošanas, tiesu sistēmas, tiesību aizsardzības institūciju pilnveidošana;
- ▶ sociālo institūciju un palīdzības bērniem un ģimenēm profesionalizācija (sociālās pedagoģijas un sociālā darba profesijas atzīšana valstī, iekļaušana LR Profesijas klasifikātorā).

Lai izvirzīto sasniegtu, bērnam un ģimenei valstī jābūt deklarētām kā nacionālām vērtībām, un to jāapliecina ar īpašu finansiāli nodrošinātu valsts programmu bērnu tiesību aizsardzībā. Šādas programmas izstrāde ļaus paplašināt bērnu ģimenes atbalsta politiku, ieviest pastāvīgu plānošanu bērnu labklājības celšanai.

Ārzemju speciālisti S.Kamermans un Ā.Kāns (1990) iesaka valdības institūcijām ierosināt jaunas organizatoriskas pieejas pakalpojumu izplatības paplašināšanā. Jāpievērš uzmanība koordinācijai, sadarbībai, plānošanai, resursu iegūšanai un sadalei.

Plānojot darbības, ir svarīgi balstīties uz multifaktoru jeb sistēmu modeli, kas aplūko vienlaicīgi daudzus savstarpēji iedarbojošos, ietekmējošos faktorus. Šādu sistēmisku pieeju bērnu un jauniešu sociālajai aizsardzībai paredz arī Kopenhāgenas sociālās attīstības deklarācija, kuru parakstījis valsts prezidents G.Ulmanis. Deklarācija bērnu un jauniešu aizsardzības nodrošināšanā paredz darboties vienlaicīgi piecos virzienos (skat. zīmējums Nr.16): izglītības nodrošināšanā, kvalitatīvas vides nodrošināšanā, veselības aizsardzības nodrošināšanā, jauniešu nodarbinātības nodrošināšanā un sociālās integrācijas nodrošināšanā.

Lai ievērojami uzlabotu bērnu labklājības līmeni, t. sk. risinātu "ielas bērnu" problēmu, ir nepieciešams veikt virkni pasākumu valsts un pašvaldību līmenī:

1. Jāpaaugstina informētība par to, kā tiek ievērotas bērnu tiesības, tai skaitā nepieciešams informēt un izglītēt sabiedrību kopumā jautājumos par Bērnu tiesību aizsardzības konvenciju un tās izpildi Latvijā:

1.1. Jāveido skolas vecuma bērnu uzskaites valsts līmenī;

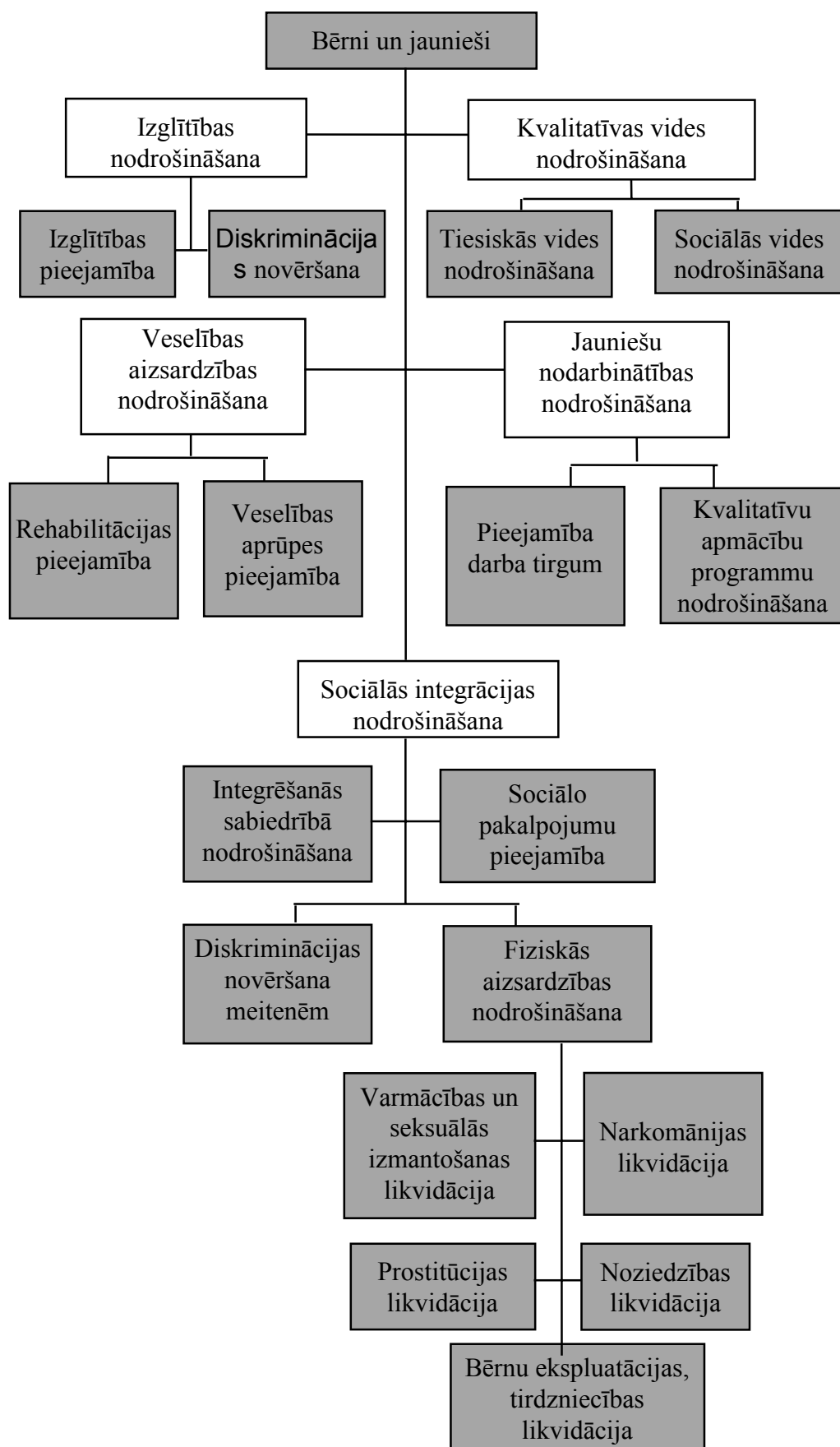
1.2. Jāveido riska ģimeņu, bērnu, kas neapmeklē skolu un "ielas bērnu" datu bāzes, jākontrolē bērnu stāvokli šajās ģimenēs;

1.3. Jāiesaista paši bērni viņu problēmu un vajadzību noskaidrošanā un risinājumu ceļu meklēšanā.

2. Jāsaskaņo likumdošana ar Bērnu tiesību konvenciju, kā arī jānodrošina jau esošo likumu efektīva darbība:

2.1. Jānodrošina likuma pantu, kas saistīti ar bērnu atbildību un tiesībām, reāla pielietojamība;

Zīmējums Nr.16 **Bērnu un jauniešu sociālās aizsardzības nodrošināšana**

2.2.Likumos būtu nepieciešams ieviest aizliegumus un tiesības saturošus pantus:

- klaiņojošiem, ubagojošiem, t.i. "ielas bērniem";
- bērniem, kuri vecumā līdz 15 gadiem vispār nemācās, nosakot, kas tieši ir atbildīgs par to, ja skolas vecuma bērni nemācās (ģimene, mācību iestāde, skolu valde, pašvaldība vai kāda cita institūcija).

3. Jāpaaugstina valsts un sabiedrības iespējas pārraudzīt "ielas bērnus":

3.1.Valsts līmenī atbalstīt profesionālu sociālo darbinieku un sociālo pedagogu apmācību augstskolās;

3.2.Attīstīt pakalpojumus, kas vērsti uz ģimenes funkcionēšanas stiprināšanu, nodrošināt to pieejamību;

3.3.Veidot speciālistu tīklu, kas nodarbojas tieši ar "ielas bērnu" problēmu, t.sk . ielu sociālos darbiniekus;

3.4.Veicināt nepilngadīgo lietu inspektoru kvalifikācijas paaugstināšanu, padziļinot viņu zināšanas sociālajā darbā un sociālajā pedagogijā, psiholoģijā;

3.5. Skolās darbā iesaistot sociālos pedagogus.

4. Bērniem jānodrošina pieeja informācijai par sociālās palīdzības sistēmas piedāvātajām iespējām, kā arī jāpalīdz apgūt prasmes un iemaņas, kas palīdz bērniem risināt viņu problēmas un izkļūt no grūtām situācijām.

5. Ņemot vērā "ielas bērnu" problēmas cēloņu zināmu saistību ar bērnu, kas neapmeklē skolu problēmu, jānodrošina reāla bezmaksas obligātā izglītība, kas dod iespēju visām ģimenēm, neatkarīgi no tās materiālā nodrošinājuma, bērnus sagatavot skolai.

Skolām svarīgi stimulēt pedagogu kvalifikācijas celšanu, kā arī pedagoga profesijas prestiža celšanu. Pašeizējā situācija skolās liecina par nepieciešamību izstrādāt un realizēt dzīvē speciālu pedagoga ētikas kodeksu, kas nodrošinātu bērnu emocionālu un psiholoģisku aizsardzību.

Skolas darbā jāiesaista sociālie pedagogi.

Sociālā pedagoga darbs skolās ietvers vairākus virzienus: informēšanu, sociālo prasmju (grūtību pārvarēšanai) mācīšanu, resursu meklēšanu problēmas atrisināšanai, individuālo konsultēšanu u.c.

Sociālā pedagoga uzdevums ir:

- analizēt atsevišķus sociālos gadījumus, profesionāli definēt bērna un ģimenes problēmas cēloņus un atbilstoši piedāvāt sociālo palīdzību problēmas risināšanā;
- savstarpējo sakaru nostiprināšana starp skolu un ģimeni;
- veidot personisku kontaktu ar skolēnu, noteikt iejaukšanās formas, strādāt pēc individuāli izveidota plāna.
- vākt un analizēt nepieciešamo informāciju par bērnu dzīves vietu, apkārtējo sociālo vidi materiālo stāvokli, situāciju ģimenē un sociālo institūciju iespējām attiecībā uz palīdzību;
- sniegt atbalstu vecākiem un skolotājiem ar pastāvīgu klātbūtni un līdzdalību bērna audzināšanas procesā.

(Darbā ar vecākiem: sniegt atbalstu, izglītojot viņus: pieaicinot psihologu, organizējot lekcijas, rosināt vecāku apspriedes, diskusijas utt.)

6. Svarīgi saglabāt un attīstīt bērnu un jauniešu papildizglītības un brīvā laika organizēšanas iestādes, kā arī saglabāt valsts finansējumu šo iestāžu pedagogu darba

apmaksai. Brīvā laika pavadīšanas iestādēs organizētiem pasākumiem, pulciņiem utt. ir jābūt pieejamiem mazturīgo ģimeņu bērniem.

7. Jāpārskata un jāpapildina obligāto bērnu ambulatorās novērošanas un izmeklēšanas programmu, lai praksē sasniegtu reālu medicīniskās aprūpes nodrošinājumu visiem bērniem, kam tā nepieciešama, t.sk. "ielas bērniem".

Jāveic piespiedu ārstēšana bērniem narkomāniem un toksikomāniem.

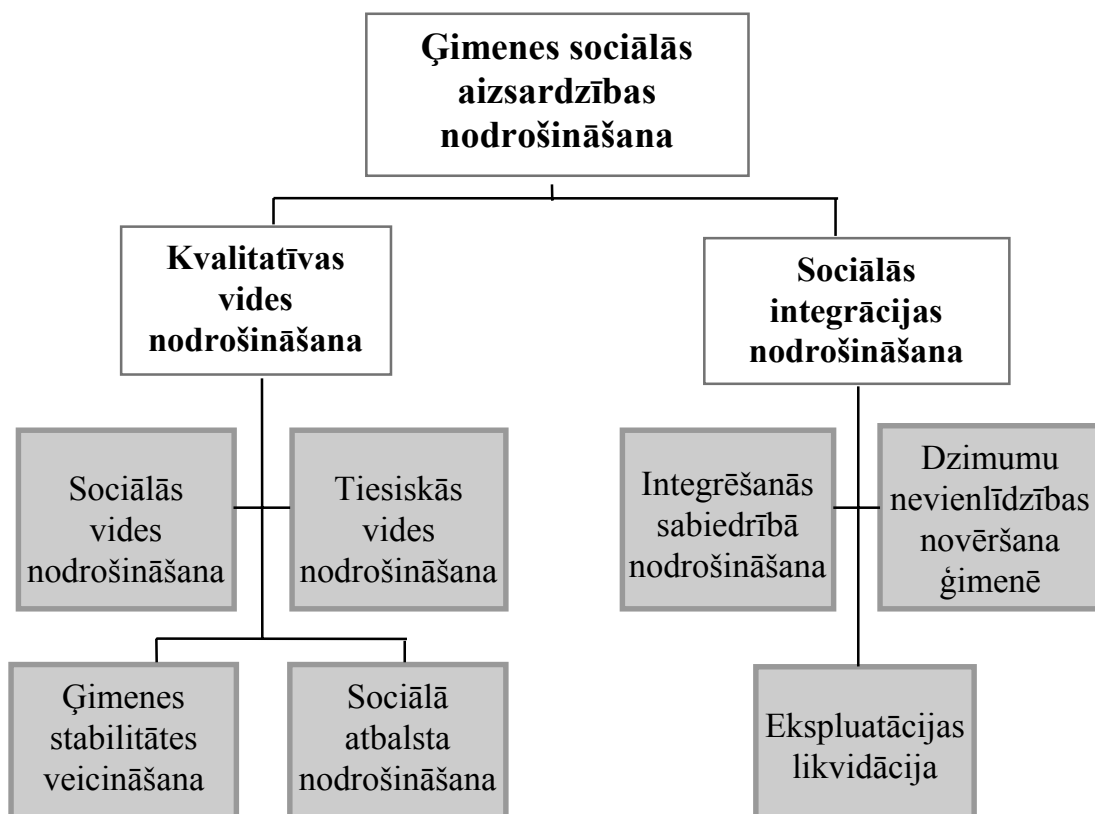
8. Jāpalielina nevalstisko organizāciju loma bērnu un pusaudžu interešu piepildīšanā, finansējot tādu projektus. Nevalstiskajām organizācijām jāiekļaujas kopējā koordinētā sistēmā, kas darbojas "ielas bērnu" problēmas risināšanā.

9. Nepieciešama ģimenes stiprināšana, sniedzot gan nepieciešamo materiālo atbalstu, gan atbalstu krīzes situācijās.

Ģimenes sociālās aizsardzības nodrošināšana ir viens no galvenajiem uzdevumiem, lai samazinātu "ielas bērnu" problēmas veidošanos. Kā paredz Kopenhāgenas sociālās attīstības deklarācija, lai nodrošinātu ģimenes sociālo aizsardzību, nepieciešams darbs divos pamatvirzienos: kvalitatīvas vides nodrošināšana un sociālās integrācijas nodrošināšana (skat.zīmējumsNr.17).

Ģimenes stabilu funkcionēšanu veicinošu vidi iespējams nodrošināt:

1. apzinot ģimeņu reālās situācijas un sociālās vajadzības un analizējot tās;
2. paplašinot pieeju sociālajiem pakalpojumiem un informācijai, uzlabojot pakalpojumu kvalitāti;
3. radot plašu pakalpojumu dažādību un attīstot sociālās institūcijas, atbilstoši reģionālai specifikai (sociālās infrastruktūras izveide);
4. veidojot informācijas datu banku (dati par ģimeņu sociālo portretu → atbilstošas sociālās atbalsta programmas);
5. izglītojot profesionālus speciālistus (sociālos darbiniekus, ģimenes terapeitus, sabiedrības veselības māsas, sociālos aprūpētājus, krīžu terapeitus);
6. apzinot un koordinējot vietējos resursus (brīvprātīgās organizācijas, privātās institūcijas, pašvaldību struktūras);
7. izveidojot programmas iedzīvotāju sociālās polarizācijas, diferencēšanās, ģimeņu marginalizācijas apturēšanai;
8. attīstot sociālās programmas, balstoties uz progresīvu ģimenes politiku.

Zīmējums Nr.17

Ģimenes sociālās aizsardzības nodrošināšana

Pētījuma rezultāti liecina, ka ‘‘ielas bērnu’’ problēmas veidošanos lielā mērā nosaka vide, kurā bērni dzīvo un attīstās, t.sk. bērnu ģimenes situācijas. Tāpēc svarīgi attīstīt pakalpojumus, kas vērsti uz ģimenes funkcionēšanas stiprināšanu, kā arī novērst ģimenes problēmas. Svarīgi izveidot servisa sistēmu, kas piedāvātu plašu pakalpojumu spektru dažādām ģimenēm (skat. tabula Nr.9) , sākot ar ikvienu normālu ģimeni (preventīvie pasākumi), ģimenēm, kurām nepieciešama papildus palīdzība (gan materiāla, gan emocionāla), līdz riska ģimenēm, ģimenēm krīzes stāvoklī, ģimenēm, kurās bērns ir apdraudēts.

Tabula Nr.9

Piedāvātie pakalpojumi ģimenei un bērniem (V. Mēzans, 1996)

Ģimenes veids	Piedāvātie pakalpojumi
Jebkura ģimene	<ul style="list-style-type: none"> - veselības aprūpe - attīstībai piemērotas izglītības nodrošināšanas centri - bērnu aprūpe - uz ģimeni centrēta darba politika - pieaugušo izglītošana - izklaides iespējas - ģimenes plānošanas centri - informācijas dienesti
Ģimenes, kurās nepieciešama papildu palīdzība	<ul style="list-style-type: none"> - ģimenes atbalsta centri - ģimenes atpūtas programmas - mājas vizīšu projekti - ģimenes pārrunas - palīdzības centri vecākiem - atbalsta grupas - pakalpojumi vientuļiem vecākiem

Riska ģimenes, kurām nepieciešama īpaša palīdzība	- alkoholisma un narkomānijas ārstēšana - īslaicīga bērnu aprūpe - uz ģimeni centrēti vispārīgie sociālie pakalpojumi - īpaši apmācības un veselības centri - konsultācijas pusaudzēm grūtniecēm un jauniem vecākiem - garīgās veselības centri - palīdzība garīgi atpalikušiem un emocionāli nelīdzsvarotiem bērniem un viņu ģimenēm
Ģimenes, kurās bērniem nepieciešama aizsardzība	- diagnostikas centri - audžuvecāku mājas - terapeitiskās pagaidu aprūpes iestādes - grupu mājas - terapeitiskās grupu mājas - aprūpes centri - pakalpojumi, kas nepieciešami ģimenes atkalapvienošanas procesā
Ģimenes krīzes stāvoklī vai uz šķiršanās robežas	- pakalpojumi bērnu aizsardzībai - palīdzība ģimenes saglabāšanās - palīdzība hroniski nelabvēlīgām ģimenēm - palīdzība klaiņojošiem bērniem un viņu ģimenēm
Ģimenes, kuras nav iespējams samierināt	- adoptācijas pakalpojumi - pakalpojumi, lai nodrošinātu iespēju neatkarīgai dzīvei pēc šķiršanās

Lai šī pakalpojumu sistēma būtu efektīva, pirmais priekšnoteikums ir laba koordinācija, kas nodrošinātu šo pakalpojumu vieglu pieejamību. **Galvenais šo pakalpojumu mērķis orientēts uz darbu ar ģimenēm un bērniem viņu mājās, lai novērstu nepieciešamību izolēt bērnus no ģimenes.**

Jāpanāk bērnu izolēšana no ģimenēm **uz laiku**, gadījumos, kad vecāki cietsirdīgi izturas pret bērniem, pārmērīgi lieto alkoholu vai narkotiskas vielas, vai arī bērni netiek nodrošināti ar iztikas līdzekļiem. Lai to varētu realizēt, jāpalielina audžuģimeņu skaits, lai radītu bērniem no nelabvēlīgajām ģimenēm iespēju uz laiku uzturēties normālās ģimenēs, kamēr bioloģiskie vecāki atkal ir spējīgi pildīt savas funkcijas.

Pastāvīgi plānotai darbībai būtu jānodrošina ģimenes un bērnu aizsardzība, ievērojot sekojošus principus:

- 1) jābūt virknei sociālo pakalpojumu, kas pieejami visām ģimenēm, lai palīdzētu veidot un saglabāt viņu kopību;
- 2) jau laikus jānosaka tie ģimeņu disfunkcionēšanas gadījumi, kas var novest pie nepieciešamības bērnus ievietot kādā iestādē, kur par viņiem pienācīgi rūpētos;
- 3) jānodrošina darbs ar ģimenēm un bērniem viņu mājās, lai novērstu nepieciešamību izolēt bērnus no ģimenes;
- 4) bērnu izolācijai no ģimenes jānotiek, pamatojoties uz speciāliem noteikumiem, un tikai tad, ja pat ar dažādu institūciju palīdzību un citiem pakalpojumiem nav iespējams atrisināt ģimenē radušos situāciju;
- 5) pirms vai tūlīt pēc bērna izolācijas no ģimenes nepieciešams rūpīgi izvērtēt dažādas iestādes un bērns jāievieto tajā, kura viņam vispiemērotākā un vismazāk viņu ierobežo.

Turklāt, strādājot ar ģimeni, vienmēr svarīga holistiska pieeja, kas nodrošina ģimenes situācijas analīzi un palīdzības sniegšanu, ņemot vērā gan iekšējos, gan ārējos faktorus, kas nosaka ģimenes funkcionēšanu sociālajā vidē (skat. tabula Nr.10).

Tabula Nr.10 Ģimenes funkcionēšanas ārējie un iekšējie faktori

Ārējie faktori, kas nosaka ģimenes funkcionēšanu sociālajā vidē	Iekšējie faktori, kas nosaka ģimenes funkcionēšanu
Labklājības modeļi (sociālās politikas mērķi, struktūra, ģimenes politikas saturs)	Ekonomiskie resursi un iespējas
Politiskās sistēmas ietekme	Kultūras un etniskā piederība
Nodarbinātības sistēmas elastīgums	Sociāli psiholoģiskais raksturojums: <ul style="list-style-type: none"> • zems izglītības līmenis; • deformētas vērtības; • destruktīvas attiecības; • vecāku pedagoģiskā nesagatavotība
Sociālo institūcija atbilstība ģimenes vajadzībām	Sociālie apstākļi
Sociālās kontroles normas	Sociālās izolācijas pakāpe
Sociālo pakalpojumu tīkla pieejamība	Vērtības un mērķi
Izglītības sistēmas kvalitāte	Sociālās uzvedības pazīmes: <ul style="list-style-type: none"> • cietsirdība (vardarbība); • noziedzība; • atkarība (alkohola, narkomānijas)
Veselības aprūpes sistēmas kvalitāte	Sociālās spējas
Pakalpojumu sistēmas drošība (transporta, sakari, komunālo pakalpojumu kvalitāte)	Fiziskā, psiholoģiskā krīze
	Vecāku un bērnu savstarpējās mijiedarbības modeļi
	Sociāli demogrāfiskais raksturojums (daudz bērnu, nepilna, vecie cilvēki ģimenē, atkārtota laulība)

Svarīgi, lai sociālajos dienestos, mācību iestādēs, profilakses centrā un citās institūcijās strādā profesionāli sociālie darbinieki vai sociālie pedagogi, kas profesionāli spētu risināt sociālās problēmas un veidotu labi koordinētu un uz sadarbību balstītu pakalpojumu tīklu. Svarīgs priekšnoteikums veiksmīgai ‘ielas bērnu’ problēmas risināšanai ir savlaicīga iejaukšanās. Novēlotas iejaukšanās vienīgā iespēja ļoti bieži ir bērna ievietošana kādā institūcijā. Vislielāko uzmanību jāvelta darbam ar bērna vecākiem, jo tieši viņi ir tie, kas spēs vai nespēs nodrošināt normālu dzīves vidi bērnam. Lai šāda darbība būtu realizējama un efektīva, sociālās palīdzības un citiem normatīvie aktiem jānosaka skaidri sociālā darbinieka pienākumi un tiesības, kā arī vecāku pienākumi un tiesības.

Savlaicīga iejaukšanās jeb preventīvie pasākumi ir ļoti būtiski ‘ielas bērnu’ problēmas cēloņu izskaušanai pašā saknē. Tomēr tikpat svarīgs ir darbs ar pašiem ‘ielas bērniem’ viņu ierastajā vidē, kuru varētu veikt ielu sociālie darbinieki. Strādājot ar šiem bērniem ir

svarīgi ņemt vērā visus tos faktorus, kas veicinājuši bērna nokļūšanu uz ielas, kā arī respektēt pašreizējo bērna situāciju (kuru, kā mēs pētījumā konstatējām, paši bērni visbiežāk atzīst par apmierinošu) un necensties ieviest ļoti straujas izmaiņas bērna dzīvē (piespiest apmeklēt skolu, ievietot patversmē, atgriezt ģimenē un tml.), kas viņam varētu atkal saistīties ar negatīvu pieredzi saskarsmē ar pieaugušajiem un institūcijām. Darbā ar ‘‘ielas bērniem’’ jāievēro pakāpenības princips, turklāt vienmēr ņemot vērā konkrētā ‘ielas bērna’’ psiholoģiskās, materiālās, pajumtes un citas problēmas. Darbam ar šādiem bērniem, domājams, pamatā būs ilgstošas sociālā pedagoga un bērna attiecības, kas aizsāksies ‘‘ielas bērna’’ ierastajā vidē un lēnām pārvietosies uz ģimeni vai, ja nepieciešams, uz kādu institūciju.

Ņemot vērā, ka Latvijā līdz šim nav nekādas pieredzes ielu sociālajā darbā, šādas darbības uzsākšana sākotnēji var saistīties ar vairākām problēmām: piemēram, neskaidrību par iespējamām ielu sociālā darbinieka funkcijām, kā arī problēmām šo funkciju realizācijā, jo ierobežoto resursu un piedāvāto pakalpojumu dēļ ielu sociālā darbinieka darbības iespējas sākotnēji varētu būt ļoti ierobežotas. Tomēr tas nevarētu būt par iemeslu atteikties no šāda darbinieka esamības. Darba sākumā ir svarīga arī šo bērnu apzināšana, padziļināta problēmu un vajadzību izpēte, uzticības un kontakta veidošana.

Literatūra:

1. Akcija "Tevi gaida skola": Rezultātu apkopojums 1997.gads, septembris/ Izglītības un Zinātnes ministrija Bērnu tiesību aizsardzības centrs.- Rīga, 1997.
2. Atbalsts ģimenēm: Palīdzība bērniem sevišķi grūtos apstākļos/ Trešā Baltijas semināra ziņotājs - Tartu, Igaunija, 1995. 14. - 18.jūnijs.-43.lpp.
3. Dimiņa V. Pusaudžu klaidonības un noziedzības sociālie cēloņi/ Kvalifikācijas darbs sociālajā pedagoģijā.- Rīga: SDSPA "Attīstība", 1997.
4. Izglītības ministrijas mēnešraksts.-Rīga, 1925.
5. Kopenhāģenas deklarācija un darbības programma.- Rīga: SDSPA "Attīstība", 1996.
6. Latvija - pārskats par tautas attīstību.- Rīga: UNDP, 1996.
7. Likumpārskatumi un sabiedrībai nevēlamās parādības Latvijā/ Statistikas datu sējums.- Rīga: Latvijas Republikas Valsts Statistikas komiteja, 1997.
8. Lobanova I. Bērnu klaidonība kā sociāla problēma Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētā/ Kvalifikācijas darbs.- Rīga: SDSPA "Attīstība", 1997.
9. Mazgadīgo un pusaudžu noziedzība/ Baltijas valstu reģionālais seminārs.- Jūrmala, Latvija, 1994.30.maijs - 2.jūnijs.
10. Mēzans V. Palīdzības veidu attīstības perspektīvas darbam ar ģimenēm un bērniem Latvijā// Dzīves jautājumi II krājums.- Rīga: SDSPA "Attīstība", 1996.
11. Par bērna tiesību aizsardzības stāvokli valstī/ ANO Konvencijas par bērna tiesībām izpilde: Latvija, 1996.
12. Šiļņeva L. Praktisko nodarbību rokasgrāmata Dr.paed.Lidijas Šiļņevas lekciju kursiem Sociālā darba teorija un prakse un sociālā darba un sociālās pedagoģijas salīdzinājums.- SDSPA "Attīstība": Rīga, 1997.
13. Žurnāls "Audzinātājs" 1925/30.
14. Aptekar, L. (1989), Characteristics of the street children of Colombia. Child abuse and neglect.- pp. 427-437.
15. Baker, R., Panter - Brick C., Told A. Methods used in research with street children in Nepal.
16. Children on Jakarta's streets, central Jakarta,(1992),CCIPS,ICWF-Childhope.
17. Street children (1992), Childhope Asia, 1992.-May - June.
18. Cosgrove, G.J. (1990), Towards a working definition of street children, International Social Work, 185-192
19. Cruz, V.P., (1992), Field visit to Cambodia.
20. Ferri, E. (1976) Growning up in a one parent family, Windsor: National Foundation for Educational Research.
21. Fonseka, L. (1994) Malthotra D.D. "Ondia: Urban, Poverty, Children and Participation", pp.174.
22. Forres, B., Tyler, S.L., Tyler, J.J., Echeverry, M.C.Z., (1986), A preventative psychosocial approach for working with street children, Washington, DC.
23. Kamerman S.B. & Kahn A.J. (1990) Social Senices for children, youth and families in the United States. Children and youth services review.- 12 (1/2).- 1-181.
24. Keen, C.P., (1992), Street girls - a Malaysian perspective.
25. Kohs S.C., (1923), Intelligence measure - a psychological & statistical study based upon the block - design tests, New York: Machillian.
26. Le Reux J. (1996) Street children in South Africa, Adolecence, No 122.
27. Lusk Mark W., (1989), Street children programs in Latin America. Journal of sociology and social welfare, 16, 55-77.
28. Lusk Mark W., Felipe Peralta and Gerald W. Vest, (1989), Street children in Juarez: A

- field study. *International social work*. pp. 289 - 302.
29. Nye, I., & Edelbrock, C. (1980), Introduction: some social characteristics of runaways, *journal of family issues*, pp. 147-150.
  30. Richter, L.M. (1989), descriptions of self, family and society given by street children in Johannesburg, 29-31, 1989, Capetown.
  31. Richter, L.M. (1991), *Street children in South Africa*”.
  32. Robinson, P. (1976), *Education and Poverty*, London: Methuen.
  33. Ross, C. *The street children. Survival strategies*.
  34. Santaputrat , Washanavongs ,Thaiarry, (1990), *Street children in Thailand*. Thailand: Bangkok.
  35. Smart, C. (1985) *Personal communication*.
  36. Soren, Juul (1992), *Street children in Denmark*, The Danish National Institute of Social Research, Copenhagen.
  37. Townsend, P. *Poverty in the United Kingdom*, Harmondsworth: Pengnin, 1979
  38. UNICEF (1986), *Children in especially difficult circumstances*. DOC.E/ICEF /1986/L.3, New York: UNICEF.
  39. Widge, P. and Prosser, H. (1973) *Born to Fail?*, London: ArrowBooks, in association with the National Children’s Bureau.
  40. Xiang, G., (1990), *Strategies for helping chinese truant children*.
  41. Yangon UNICEF, (1992), *Myanmar children in exceptionally difficult circumstances*.